ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ 38

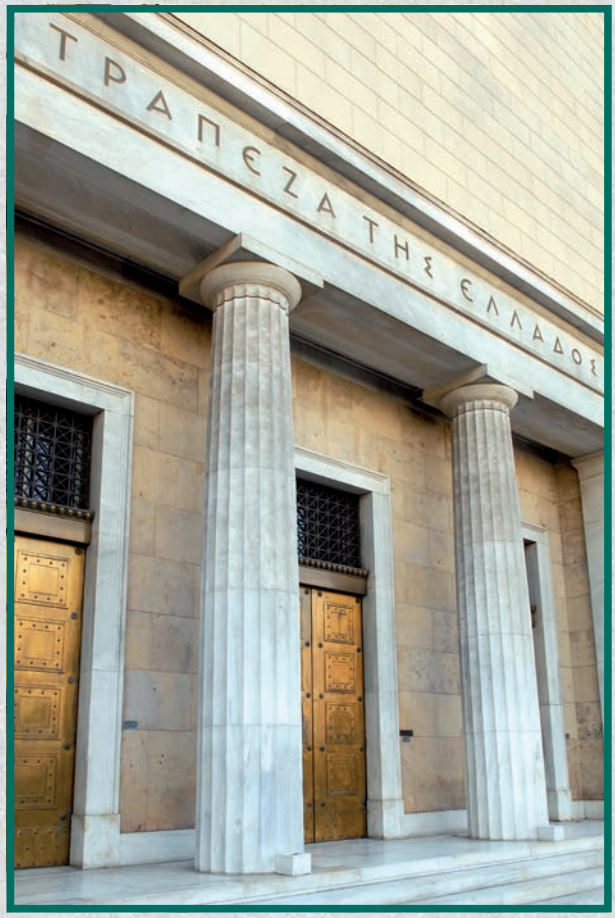

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ
2013

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ

ΤΕΥΧΟΣ 38

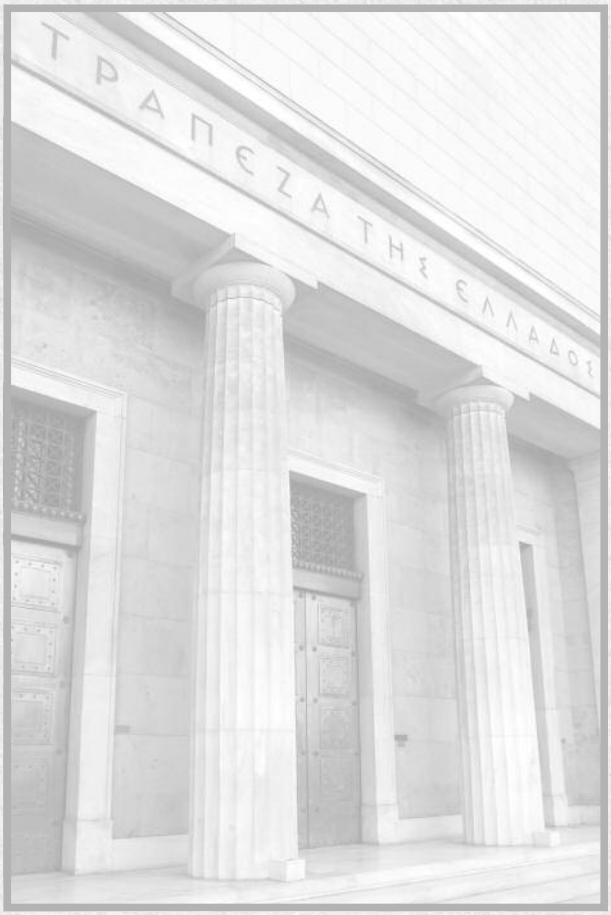

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ
2013

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΥΡΩΣΥΣΤΗΜΑ

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ελευθ. Βενιζέλου 21
102 50 Αθήνα

www.bankofgreece.gr

Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών - Γραμματεία
Τηλ. +30 210 320 2393
Fax +30 210 323 3025

Τυπώθηκε στο
΄Ιδρυμα Εκτύπωσης Τραπεζογραμματίων και Αξιών
της Τράπεζας της Ελλάδος

ISSN 1105 - 8544

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΟΙ ΑΥΞΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΜΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2012 **7**
Νικόλαος Καράμπαλης
Ευριπίδης Κοντέλης

ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΣΤΙΣ ΟΔΙΚΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ **21**
Ευαγγελία Βουρβαχάκη

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΙΣ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΑΠΟΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ **35**
Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος
Θεόδωρος Μητράκος
Πάνος Τσακλόγλου
Ιωάννης Χολέζας

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΑΝΕΡΓΙΑ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ **69**
Ευαγγελία Παπαπέτρου
Δημήτριος Μπάκας

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ 2009 ΚΑΙ ΚΥΡΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ, ΤΟΝ ΠΛΟΥΤΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ **91**
Παναγιώτα Τζαμουράνη

ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
(Δεκέμβριος 2012 - Οκτώβριος 2013) **113**

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΑΝ ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ **123**

ΟΙ ΑΥΞΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΜΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ ΚΑΙ Η ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟΝ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2012

Νικόλαος Καράμπαλης
Πρώην Υποδιευθυντής της Διεύθυνσης Οικονομικών Μελετών

Ευριπίδης Κοντέλης
Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών

Το 2010, μετά την ανάδειξη του προβλήματος δανεισμού της χώρας και την επακόλουθη υπαγωγή της στο καθεστώς του Μνημονίου (δανειακή σύμβαση), ελήφθησαν δραστικά οικονομικά μέτρα δημοσιονομικού χαρακτήρα. Ανάμεσα σ' αυτά τα μέτρα ήταν και σημαντικές αυξήσεις στην έμμεση φορολογία, τόσο στο Φόρο Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ) όσο και στους Ειδικούς Φόρους Κατανάλωσης (ΕΦΚ). Οι αυξήσεις των έμμεσων φόρων συνεχίστηκαν με μικρότερη ένταση το 2011 και ακόμη μικρότερη το 2012 και οδήγησαν σε σημαντική αύξηση του μέσου επιπέδου των τιμών.

Το παρόν άρθρο[1] επιχειρεί να μετρήσει το μέγεθος του πληθωρισμού που οφείλεται στις επιδράσεις από την αύξηση των έμμεσων φόρων και κυρίως να εντοπίσει το πραγματικό ποσοστό του ΦΠΑ που έχει περάσει (pass-through) στην τελική κατανάλωση. Έτσι, καθίσταται ευκολότερο να συναχθούν συμπεράσματα για την εξέλιξη του πληθωρισμού και για τους παράγοντες που τον διαμορφώνουν.

1 ΦΟΡΟΙ ΠΡΟΣΤΙΘΕΜΕΝΗΣ ΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΟΙ ΦΟΡΟΙ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗΣ

Προκειμένου να εκτιμήσουμε πώς η έμμεση φορολογία, η οποία επιβάλλεται με αποφάσεις της κυβέρνησης στα αγαθά και τις υπηρεσίες στο επίπεδο του καταναλωτή, επηρεάζει την εξέλιξη του πληθωρισμού, είναι απαραίτητο να μετρήσουμε κατάλληλα το μέγεθος αυτών των μέτρων. Οι έμμεσοι φόροι που εμπίπτουν στο πλαίσιο του πληθωρισμού είναι ο Φόρος Προστιθέμενης Αξίας (ΦΠΑ) και ο Ειδικός Φόρος Κατανάλωσης (ΕΦΚ) στα προϊόντα που αποτελούν μέρος της τελικής καταναλωτικής δαπάνης των νοικοκυριών.

Ο ΦΠΑ είναι ο έμμεσος φόρος που επιβάλλεται ως ποσοστό στην τελική τιμή των προς κατανάλωση προϊόντων και αφορά σχεδόν το σύνολο των ειδών που απαρτίζουν το "καλάθι" του καταναλωτή. Συγκεκριμένα, επιβάλλεται σε προϊόντα που καλύπτουν το 85%-90% της καταναλωτικής δαπάνης του νοικοκυριού. Αντίθετα, ο ΕΦΚ σχετίζεται με την προ φόρων αξία ή τιμή του προϊόντος και ορίζεται ως συγκεκριμένο ποσό ή ποσοστό ανά φυσική μονάδα ή μονάδα αξίας του προϊόντος. Ο ΕΦΚ δεν επηρεάζεται από την τελική τιμή του προϊόντος, αλλά την διαμορφώνει και συνιστά οιονεί στοιχείο του κόστους του. Αφορά κυρίως το 20% περίπου της καταναλωτικής δαπάνης και επιβάλλεται σε επιλεγμένα προϊόντα, όπως τα αλκοολούχα ποτά, ο καπνός, τα καύσιμα (πετρέλαιο θέρμανσης και βενζίνες), ο ηλεκτρισμός (από το Μάιο του 2010), το φυσικό αέριο (από το Σεπτέμβριο του 2011), τα αυτοκίνητα, οι μοτοσικλέτες, η κινητή τηλεφωνία και τα σερβιριζόμενα αλκοολούχα ποτά. Σημειώνεται ότι τα είδη που φορολογούνται με τον ΕΦΚ εξακολουθούν να επιβαρύνονται και με ΦΠΑ.

Ο ΕΦΚ μετακυλίεται αυτούσιος στην τελική κατανάλωση ανεξάρτητα από την ζήτηση του προϊόντος, σε αντίθεση με τον ΦΠΑ ο οποίος επιβάλλεται στην τελική τιμή των προϊόντων (δηλ. και επί του ΕΦΚ) και ο βαθμός μετακύλισής του σχετίζεται άμεσα με την τελική κατανάλωση και τις γενικότερες οικονομικές συνθήκες.

Κατά τα έτη 2010 και 2011, στο πλαίσιο της εφαρμογής του δημοσιονομικού προγράμματος για τον περιορισμό των ελλειμμάτων,

1 Το άρθρο απηχεί τις απόψεις των συγγραφέων και όχι κατ' ανάγκην της Τράπεζας της Ελλάδος. Πιθανά λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς.

Πίνακας 1 Εξέλιξη συντελεστών ΦΠΑ, 2005-2011

	2005		2010		2011	
Συντελεστές ΦΠΑ	Μάρτιος	Απρίλιος	Μάρτιος	Ιούλιος	Ιανουάριος	Σεπτέμβριος
Κανονικός	18%	19%	21%	23%	23%	23%
Μειωμένος	8%	9%	10%	11%	13%	13%
Υπερμειωμένος	4%	4,5%	5%	5,5%	6,5%	6,5%

υπήρξαν σημαντικές αυξήσεις στους έμμεσους φόρους, τόσο στον ΦΠΑ (βλ. Πίνακα 1) όσο και στον ΕΦΚ.

Για την ανάλυσή μας, σε πρώτη φάση χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, όπως ο Εναρμονισμένος Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΕνΔΤΚ) καθώς επίσης και ο ΕνΔΤΚ με σταθερούς έμμεσους φόρους[2] (ΕνΔΤΚ-ΣΦ).[3] Οι δύο δείκτες είναι ταυτόσημοι, εφόσον διατηρούν την ίδια μέθοδο υπολογισμού των ατομικών δεικτών, τους ίδιους συντελεστές στάθμισης και την ίδια δομή στα συγκεντρωτικά μεγέθη. Η μόνη διαφορά μεταξύ του ΕνΔΤΚ και του ΕνΔΤΚ-ΣΦ έγκειται στον τρόπο και το χρόνο φορολόγησης των ειδών που περιλαμβάνονται σε αυτούς. Ο ΕνΔΤΚ καταγράφει τις τελικές τιμές καταναλωτή με τους εκάστοτε ισχύοντες έμμεσους φόρους (ΦΠΑ και ΕΦΚ), ενώ ο ΕνΔΤΚ-ΣΦ περιλαμβάνει τις τελικές τιμές καταναλωτή για κάθε μήνα με τη διαφορά ότι οι τρέχοντες συντελεστές των έμμεσων φόρων, όπως έχουν καταγραφεί από τον ΕνΔΤΚ, αντικαθίστανται μηχανιστικά από αυτούς που ίσχυαν τον αμέσως προηγούμενο Δεκέμβριο. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται νέα σειρά δεικτών που προσομοιάζει σε καθεστώς σταθερών φόρων για στατιστικούς λόγους στην υπό εξέταση περίοδο. Συγκρίνοντας τις μεταβολές των δύο δεικτών (ΕνΔΤΚ και ΕνΔΤΚ-ΣΦ) μπορούμε να διακρίνουμε την επίδραση της αλλαγής των έμμεσων φόρων στη μεταβολή των τιμών. Έτσι, εάν σε κάποιο έτος δεν υπάρξει μεταβολή της έμμεσης φορολογίας σε σχέση με τον προηγούμενο Δεκέμβριο, τότε ο ΕνΔΤΚ και ο ΕνΔΤΚ-ΣΦ θα δείξουν ακριβώς τις ίδιες μηνιαίες μεταβολές.

Ο μηχανιστικός αυτός τρόπος καταγραφής των τιμών από την ΕΛΣΤΑΤ, που ακολουθείται στο πλαίσιο εναρμονισμένης πρακτικής υποστηριζόμενης από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Eurostat) και για στατιστικούς λόγους, βασίζεται στην υπόθεση ότι οι μεταβολές των φόρων μετακυλίονται πλήρως και αυτόματα στην τελική κατανάλωση. Κατά συνέπεια, η σύγκριση των δύο δεικτών και πιο συγκεκριμένα η διαφορά των ετήσιων ρυθμών μεταβολής τους δείχνει το ανώτατο θεωρητικό μέγεθος της συμβολής των έμμεσων φόρων στον πληθωρισμό κάθε έτους (βλ. Διάγραμμα 1 και Πίνακα 2).

Βάσει των στοιχείων του Πίνακα 2, το 2010, που είναι το πρώτο έτος εφαρμογής των νέων συντελεστών ΦΠΑ μετά το 2005, η μέση επίδραση των έμμεσων φόρων ανήλθε στις 3,32 εκατ. μονάδες. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη διατήρηση του γενικού πληθωρισμού σε επίπεδα που υπερέβαιναν σε ορισμένους μήνες του ίδιου έτους ακόμη και το 5% σε ετήσια βάση. Όμως η επίδραση των έμμεσων φόρων στον πληθωρισμό κορυφώθηκε τον Ιανουάριο του 2011 στο ιστορικό επίπεδο των 4,74 εκατ. μονάδων, που είναι και το υψηλότερο της τριετίας 2010-12, λόγω και των συμπληρωματικών αυξήσεων, κυρίως στον μειωμένο συντελεστή του ΦΠΑ (αύξηση του ΦΠΑ στο 13% από 11%), που έγιναν εκείνο το μήνα. Ωστόσο, παρά τη σημαντική αύξηση των φόρων, ο πληθωρισμός τον ίδιο μήνα είχε υποχωρήσει στο 4,9% σε ετήσια βάση, από το ανώτατο σημείο (5,7%) που είχε

2 Οι έμμεσοι φόροι που καλύπτονται από τον ΕνΔΤΚ-ΣΦ αποτελούν το 90% τουλάχιστον των συνολικών έμμεσων φορολογικών εσόδων που σχετίζονται με τα προϊόντα τα οποία περιλαμβάνονται στο 'καλάθι' του νοικοκυριού.

3 Και οι δύο δείκτες δημοσιεύονται ταυτόχρονα σε μηνιαία βάση από την ΕΛΣΤΑΤ.

Διάγραμμα 1 Ετήσιος πληθωρισμός (ΕνΔΤΚ) και έμμεσοι φόροι (Ιαν. 2009-Δεκ. 2012)

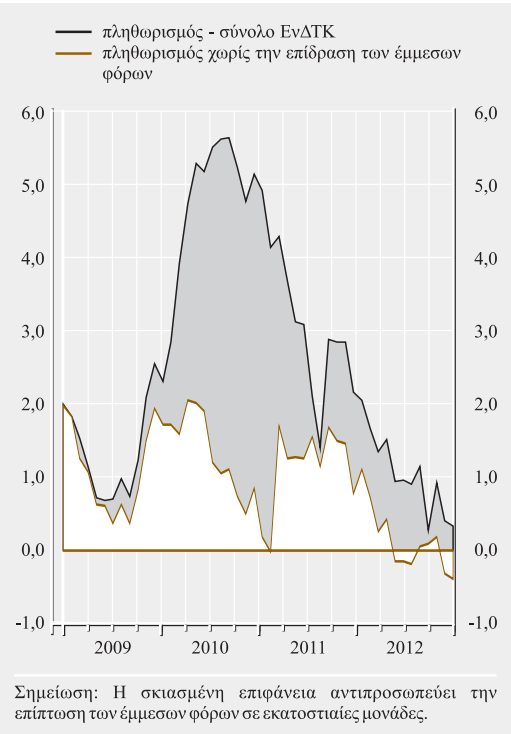

Σημείωση: Η σκιασμένη επιφάνεια αντιπροσωπεύει την επίπτωση των έμμεσων φόρων σε εκατοστιαίες μονάδες.

φθάσει τον Σεπτέμβριο του 2010, αφενός μεν λόγω του ότι ορισμένα είδη, όπως τα φάρμακα και τα έξοδα ξενοδοχείων, μετατάχθηκαν σε χαμηλότερο συντελεστή (στο 6,5%) την ίδια περίοδο και αφετέρου λόγω της συγκράτησης της πρωτογενούς αυξητικής τάσης των τιμών, δηλαδή χωρίς την επίδραση των έμμεσων φόρων.

Από το Φεβρουάριο του 2011 μέχρι και τον Αύγουστο του 2011 παρατηρήθηκε αποκλιμάκωση της συμβολής των έμμεσων φόρων στον πληθωρισμό και κατά συνέπεια και του ίδιου του γενικού πληθωρισμού. Ιδιαίτερα δε τον Αύγουστο του 2011, τόσο η επίδραση των έμμεσων φόρων (0,26 εκατ. μον.) όσο και ο ετήσιος πληθωρισμός (1,4%) σημείωσαν τα χαμηλότερα επίπεδα της διετίας 2010-11. Η δυναμική των έμμεσων φόρων γίνεται περισσότερο αντιληπτή αν υπολογίσουμε το γενικό πληθωρισμό χωρίς την επίδρασή τους (βλ. Πίνακα 2, τελευταία στήλη). Με την αφαίρεση της επίπτωσης των έμμεσων φόρων ο πληθωρισμός υποχώρησε στο 0,19% τον Ιανουάριο, έγινε ελαφρώς αρνητικός το Φεβρουάριο (-0,02%) και κατέληξε σε 1,15% σε ετήσια βάση τον Αύγουστο του 2011, μετά από μικροδιακυμάνσεις ανάλογα με το χρόνο συμπλήρωσης του οικονομικού κύκλου επιβάρυνσης των τιμών από τις προηγούμενες μεταβολές των έμμεσων φόρων.

Στη συνέχεια η επίδραση των έμμεσων φόρων εμφανίζεται εντονότερη και με ανοδική τάση, αλλά σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα σε σύγκριση με την αντίστοιχη περίοδο του 2010, λόγω της αύξησης του ΦΠΑ στις υπηρεσίες εστίασης και σε ορισμένα είδη διατροφής. Λόγω όμως της πρωτογενούς μείωσης των τιμών, κυρίως στα μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά, η επίδραση των έμμεσων φόρων αντισταθμίστηκε μερικώς, με συνέπεια ο γενικός πληθωρισμός χωρίς την επίδραση των φόρων να υποχωρήσει το Δεκέμβριο του ίδιου έτους στο 0,78% σε ετήσια βάση.

Το 2012 η επίδραση των έμμεσων φόρων περιορίστηκε ακόμη περισσότερο στις 0,91 εκατ. μονάδες και ήταν κυρίως αποτέλεσμα της μεταφερόμενης επίπτωσης (carry-over effect) από προηγούμενες αυξήσεις των φόρων, αλλά και της σημαντικής αύξησης του ειδικού φόρου κατανάλωσης στο πετρέλαιο θέρμανσης κατά το τελευταίο τρίμηνο του έτους. Συνέπεια της συνεχιζόμενης αποπληθωριστικής επίδρασης των έμμεσων φόρων ήταν ο γενικός πληθωρισμός χωρίς τους φόρους να υποχωρήσει στο 0,14% σε ετήσια βάση κατά μέσο όρο το 2012 (βλ. Πίνακα 2).

Η μεγαλύτερη πληθωριστική επίπτωση από τους έμμεσους φόρους εμφανίστηκε σε κατηγορίες προϊόντων όπως τα επεξεργασμένα είδη διατροφής, τα μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά και τα ενεργειακά αγαθά (βλ. Πίνακα 3). Στις κατηγορίες αυτές εμπεριέχονται είδη που επιβαρύνονται με "διπλή" φορολόγηση, δηλαδή εκτός από ΦΠΑ υπόκεινται και σε ΕΦΚ.

Εξειδικεύοντας περαιτέρω τα στοιχεία του Πίνακα 3 σε επίπεδο προϊόντων, ιδίως αυτών

Πίνακας 2 Ετήσιος πληθωρισμός (ΕνΔΤΚ) με και χωρίς την επίπτωση των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) την τριετία 2010-2012

	Πληθωρισμός (ΕνΔΤΚ) (ετήσιες % μεταβολές)	Συμβολή της μεταβολής των έμμεσων φόρων στον ετήσιο ρυθμό πληθωρισμού (εκατοστιαίες μονάδες)	Πληθωρισμός χωρίς την επίδραση των έμμεσων φόρων (ετήσιες % μεταβολές)
2010 Ιαν.	2,3	0,59	*1,72*
Φεβρ.	2,9	1,13	*1,73*
Μάρτ.	3,9	2,32	*1,60*
Απρ.	4,7	2,69	*2,05*
Μάιος	5,3	3,28	*2,02*
Ιούν.	5,2	3,28	*1,91*
Ιούλ.	5,5	4,32	*1,20*
Αύγ.	5,6	4,58	*1,05*
Σεπτ.	5,7	4,54	*1,12*
Οκτ.	5,2	4,50	*0,73*
Νοέμ.	4,8	4,28	*0,51*
Δεκ.	5,2	4,29	*1,86*
2011 Ιαν.	4,9	4,74	*0,19*
Φεβρ.	4,2	4,18	*-0,02*
Μάρτ.	4,3	2,59	*1,70*
Απρ.	3,7	2,43	*1,26*
Μάιος	3,1	1,85	*1,28*
Ιούν.	3,1	1,84	*1,25*
Ιούλ.	2,1	0,56	*1,55*
Αύγ.	1,4	0,26	*1,15*
Σεπτ.	2,9	1,20	*1,69*
Οκτ.	2,9	1,37	*1,49*
Νοέμ.	2,8	1,38	*1,47*
Δεκ.	2,2	1,39	*0,78*
2012 Ιαν.	2,1	0,94	*1,11*
Φεβρ.	1,7	0,95	*0,72*
Μάρτ.	1,4	1,11	*0,25*
Απρ.	1,5	1,10	*0,43*
Μάιος	0,9	1,10	*-0,15*
Ιούν.	1,0	1,11	*-0,15*
Ιούλ.	0,9	1,09	*-0,19*
Αύγ.	1,2	1,10	*0,05*
Σεπτ.	0,3	0,20	*0,08*
Οκτ.	0,9	0,74	*0,18*
Νοέμ.	0,4	0,74	*-0,32*
Δεκ.	0,3	0,71	*-0,39*
2010	**4,7**	**3,32**	***1,38***
2011	**3,1**	**1,98**	***1,15***
2012	**1,0**	**0,91**	***0,14***

Πίνακας 3 Επίπτωση έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) στον πληθωρισμό και τις βασικές του συνιστώσες την τριετία 2010-2012

(εκατοστιαίες μονάδες)

	Πληθωρισμός (ΕνΔΤΚ) (ετήσιες % μεταβολές)	Επίπτωση έμμεσων φόρων					
		Σύνολο	Μη επεξεργασμένα είδη διατροφής	Επεξεργασμένα είδη διατροφής	Μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά	Ενέργεια	Υπηρεσίες
2010 Ιαν.	2,3	0,59	0,00	0,21	0,00	0,30	0,10
Φεβρ.	2,9	1,13	0,00	0,23	0,00	0,83	0,11
Μάρτ.	3,9	2,32	0,08	0,16	0,44	1,32	0,45
Απρ.	4,7	2,69	0,08	0,31	0,65	1,29	0,45
Μάιος	5,3	3,28	0,07	0,37	0,85	1,59	0,48
Ιούν.	5,2	3,28	0,07	0,37	0,85	1,54	0,48
Ιούλ.	5,5	4,32	0,15	0,47	1,29	1,41	1,03
Αύγ.	5,6	4,58	0,16	0,74	1,31	1,39	1,00
Σεπτ.	5,7	4,54	0,16	0,74	1,29	1,40	0,97
Οκτ.	5,2	4,50	0,15	0,74	1,29	1,37	0,94
Νοέμ.	4,8	4,28	0,15	0,74	1,08	1,36	0,93
Δεκ.	5,2	4,29	0,16	0,74	1,08	1,38	0,93
2011 Ιαν.	4,9	4,74	0,30	0,82	1,04	1,68	1,18
Φεβρ.	4,2	4,18	0,30	0,79	1,00	0,99	1,17
Μάρτ.	4,3	2,59	0,22	0,65	0,61	0,40	0,69
Απρ.	3,7	2,43	0,23	0,48	0,61	0,43	0,69
Μάιος	3,1	1,85	0,23	0,42	0,42	0,08	0,66
Ιούν.	3,1	1,84	0,23	0,42	0,41	0,07	0,65
Ιούλ.	2,1	0,56	0,15	0,32	-0,02	-0,10	0,13
Αύγ.	1,4	0,26	0,15	0,05	-0,02	-0,11	0,13
Σεπτ.	2,9	1,20	0,15	0,08	-0,01	-0,10	1,00
Οκτ.	2,9	1,37	0,15	0,08	-0,01	0,08	1,00
Νοέμ.	2,8	1,38	0,15	0,09	-0,01	0,10	1,01
Δεκ.	2,2	1,39	0,15	0,09	-0,01	0,14	1,03
2012 Ιαν.	2,1	0,94	0,00	0,03	-0,02	0,15	0,78
Φεβρ.	1,7	0,95	0,00	0,03	0,00	0,15	0,77
Μάρτ.	1,4	1,11	0,00	0,04	0,00	0,15	0,91
Απρ.	1,5	1,10	0,00	0,04	0,00	0,15	0,91
Μάιος	0,9	1,10	0,00	0,04	0,00	0,15	0,91
Ιούν.	1,0	1,11	0,00	0,04	0,00	0,15	0,91
Ιούλ.	0,9	1,09	0,00	0,04	0,00	0,15	0,91
Αύγ.	1,2	1,10	0,00	0,04	0,00	0,15	0,92
Σεπτ.	0,3	0,20	0,00	0,00	0,00	0,14	0,03
Οκτ.	0,9	0,74	0,00	0,00	0,00	0,71	0,02
Νοέμ.	0,4	0,74	0,00	0,00	0,00	0,71	0,02
Δεκ.	0,3	0,71	0,00	0,00	0,00	0,71	0,00
2010	**4,7**	**3,32**	**0,10**	**0,49**	**0,85**	**1,27**	**0,66**
2011	**3,1**	**1,98**	**0,20**	**0,36**	**0,33**	**0,31**	**0,78**
2012	**1,0**	**0,91**	**0,00**	**0,02**	**0,00**	**0,29**	**0,59**

Πίνακας 4 Επίπτωση των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) σε επιλεγμένα είδη την τριετία 2010-2012

(εκατοστιαίες μονάδες)

	Πληθωρισμός (ΕνΔΤΚ) (ετήσιες % μεταβολές)	Αλκοολούχα ποτά (μη σερβιριζόμενα)	Καπνός	Ηλεκτρισμός	Πετρέλαιο θέρμανσης	Αυτοκίνητα	Καύσιμα - λιπαντικά
2010 Ιαν.	2,3	0,02	0,19	0,00	0,00	0,00	0,30
Φεβρ.	2,9	0,05	0,19	0,00	0,00	0,00	0,85
Μάρτ.	3,9	0,07	0,00	0,01	0,05	0,07	1,27
Απρ.	4,7	0,07	0,16	0,01	0,05	0,28	1,24
Μάιος	5,3	0,13	0,16	0,07	0,05	0,49	1,45
Ιούν.	5,2	0,13	0,16	0,07	0,05	0,50	1,37
Ιούλ.	5,5	0,14	0,16	0,08	0,10	0,57	1,20
Αύγ.	5,6	0,14	0,44	0,08	0,10	0,57	1,16
Σεπτ.	5,7	0,14	0,44	0,08	0,10	0,57	1,19
Οκτ.	5,2	0,14	0,44	0,08	0,08	0,57	1,20
Νοέμ.	4,8	0,14	0,44	0,08	0,08	0,34	1,18
Δεκ.	5,2	0,14	0,44	0,08	0,09	0,34	1,20
2011 Ιαν.	4,9	0,16	0,39	0,05	0,11	0,33	1,59
Φεβρ.	4,2	0,13	0,40	0,05	0,12	0,30	0,82
Μάρτ.	4,3	0,07	0,40	0,04	0,06	0,24	0,30
Απρ.	3,7	0,07	0,18	0,04	0,06	0,24	0,33
Μάιος	3,1	0,01	0,18	-0,02	0,06	0,05	0,06
Ιούν.	3,1	0,01	0,18	-0,02	0,06	0,05	0,04
Ιούλ.	2,1	0,00	0,18	-0,03	0,00	-0,02	-0,06
Αύγ.	1,4	0,00	-0,10	-0,03	0,00	-0,02	-0,07
Σεπτ.	2,9	0,00	-0,12	-0,03	0,00	-0,02	-0,07
Οκτ.	2,9	0,00	-0,12	-0,03	0,18	-0,02	-0,07
Νοέμ.	2,8	0,00	-0,11	-0,03	0,18	-0,02	-0,05
Δεκ.	2,2	0,00	-0,11	-0,03	0,17	-0,02	0,00
2012 Ιαν.	2,1	0,00	-0,01	0,00	0,13	-0,02	0,00
Φεβρ.	1,7	0,00	-0,01	0,00	0,13	0,00	0,00
Μάρτ.	1,4	0,00	-0,01	0,00	0,12	0,00	0,00
Απρ.	1,5	0,00	-0,01	0,00	0,12	0,00	0,00
Μάιος	0,9	0,00	-0,01	0,00	0,12	0,00	0,00
Ιούν.	1,0	0,00	-0,01	0,00	0,12	0,00	0,00
Ιούλ.	0,9	0,00	-0,01	0,00	0,12	0,00	0,00
Αύγ.	1,2	0,00	-0,01	0,00	0,12	0,00	0,00
Σεπτ.	0,3	0,00	0,00	0,00	0,12	0,00	0,00
Οκτ.	0,9	0,00	0,00	0,00	0,72	0,00	0,00
Νοέμ.	0,4	0,00	0,00	0,00	0,71	0,00	0,00
Δεκ.	0,3	0,00	0,00	0,00	0,71	0,00	0,00
2010	**4,7**	**0,11**	**0,27**	**0,05**	**0,06**	**0,36**	**1,13**
2011	**3,1**	**0,04**	**0,11**	**-0,01**	**0,08**	**0,09**	**0,24**
2012	**1,0**	**0,00**	**0,00**	**0,00**	**0,27**	**0,00**	**0,00**

που επιβαρύνονται και με τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης, όπως καπνός, αυτοκίνητα, καύσιμα αυτοκινήτου, πετρέλαιο θέρμανσης, ηλεκτρικό ρεύμα και αλκοολούχα ποτά, που συνιστούν το 16% περίπου της δαπάνης του νοικοκυριού, η επίδραση του συνόλου των φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) καθίσταται ακόμη εντονότερη με ανάλογη επιβάρυνση στο γενικό πληθωρισμό (βλ. Πίνακα 4).

2 ΠΟΣΟΣΤΟ ΜΕΤΑΚΥΛΙΣΗΣ ΤΟΥ ΦΠΑ ΣΤΙΣ ΤΕΛΙΚΕΣ ΤΙΜΕΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ

Ενώ η μηχανιστική επίδραση των έμμεσων φόρων στον πληθωρισμό γίνεται άμεσα και γρήγορα αντιληπτή από τη σύγκριση των δύο δεικτών (ΕνΔΤΚ και ΕνΔΤΚ-ΣΦ) της ΕΛΣΤΑΤ, όπως αποτυπώθηκε στους Πίνακες 2, 3 και 4, η πραγματική επίπτωση διαφοροποιείται ανάλογα με το βαθμό και το χρόνο μετακύλισης της μεταβολής των έμμεσων φόρων και κυρίως του ΦΠΑ[4] στις τελικές τιμές καταναλωτή που εκδηλώνονται με διαφορετικούς ρυθμούς. Η καταγραφή του πραγματικού ποσοστού μετακύλισης στις τελικές τιμές καταναλωτή είναι αρκετά δύσκολο εγχείρημα, ιδίως σε περίοδο οικονομικής κρίσης, γιατί εξαρτάται από πολλούς παράγοντες όπως ελαστικότητα ζήτησης, ανταγωνισμός, τιμολογιακή πολιτική των επιχειρήσεων, αγοραστική δύναμη των καταναλωτών, κόστος προσαρμογής των τιμών, εποχικές μεταβολές των προϊόντων κ.ά., παράγοντες που επηρεάζουν αφενός τη χρονική διάρκεια και αφετέρου το ποσοστό της μετακύλισης των μεταβολών της έμμεσης φορολογίας. Η μετακύλιση της επιβάρυνσης αυτής μπορεί να έχει διάρκεια από ένα μήνα έως ένα έτος και δεν είναι κατ' ανάγκην άμεση και αυτόματη, όπως προϋποθέτει η ΕΛΣΤΑΤ. Το πραγματικό ποσοστό της μετακύλισης δύναται να διαφέρει από αυτό της μηχανιστικής επίδρασης, αφού δεν αποκλείεται ορισμένοι παραγωγοί να μη μεταβάλλουν καθόλου τις τιμές των προϊόντων τους παρά την αύξηση των φόρων.

Στην παρούσα έρευνα, έγινε προσπάθεια να διερευνηθεί κατά πόσον οι επιχειρήσεις μετακυλίουν την αύξηση του ΦΠΑ στον τελικό καταναλωτή ή απορροφούν μέρος ή και το σύνολο της μεταβολής του εις βάρος των περιθωρίων κέρδους τους. Για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα, εκτός από τον ΕνΔΤΚ-ΣΦ που δημοσιεύει η ΕΛΣΤΑΤ, δημιουργήσαμε κατ' αρχήν έναν παράγωγο δείκτη από τον οποίο έχει αφαιρεθεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, η επίδραση του ΦΠΑ. Τον νέο δείκτη ονομάσαμε ΕνΔΤΚχΦΠΑ (ΕνΔΤΚ χωρίς την επίδραση του ΦΠΑ). Έτσι, η απόκλιση των ρυθμών μεταβολής του ΕνΔΤΚ και του ΕνΔΤΚχΦΠΑ μας παρέχει μια ποσοτική ένδειξη (μέτρηση) του πλήρους μεγέθους αποκλειστικά και μόνο του ΦΠΑ που μηχανιστικά/θεωρητικά μετακυλίστηκε στις τελικές τιμές καταναλωτή, σε αντιδιαστολή με τη διαφορά του ΕνΔΤΚ και του ΕνΔΤΚ-ΣΦ της ΕΛΣΤΑΤ που βασίζεται στη μηχανιστική υπόθεση της πλήρους και αυτόματης μετακύλισης του συνόλου των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) στις τελικές τιμές.

Στη συνέχεια, με τη χρήση "φίλτρων" επανεκτιμήσαμε τον ΕνΔΤΚ της ΕΛΣΤΑΤ, δημιουργώντας τον ΕνΔΤΚ-πΦΠΑ (ΕνΔΤΚ με εκτίμηση του πραγματικού ΦΠΑ) για να προσδιορίσουμε **το πραγματικό μέγεθος του ΦΠΑ** που επιβάρυνε τις τελικές τιμές. Η σύγκριση των ρυθμών μεταβολής του ΕνΔΤΚ-πΦΠΑ και του ΕνΔΤΚχΦΠΑ μας παρέχει το ποσοστό ή το βαθμό μετακύλισης του ΦΠΑ που πράγματι επιβάρυνε τις τελικές τιμές.

Για τη δημιουργία του ΕνΔΤΚ-πΦΠΑ χρησιμοποιήθηκαν διαφόρων μορφών "φίλτρα" ώστε να απομονωθούν, στο μέτρο του εφικτού, οι μεταβολές των τιμών που σχετίζονται με την αλλαγή του ΦΠΑ από τις τυπικές τάσεις των τιμών την ίδια περίοδο. Δηλαδή έγιναν κάποιες ad hoc υποθέσεις σχετικά με τις αυξήσεις τιμών που παρατηρήθηκαν ceteris paribus αμέσως μετά τις εκάστοτε μεταβολές

4 Δεν γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον ΕΦΚ, γιατί εξ ορισμού θεωρούμε ότι ο ΕΦΚ αποτελεί οιονεί στοιχείο κόστους (διοικητική παρέμβαση χωρίς την ευθύνη του παραγωγού) που ενσωματώνεται πλήρως στην τελική τιμή του προϊόντος. Αν και ο ΕΦΚ αφορά μόνο ελάχιστα προϊόντα, εντούτοις επηρεάζει σημαντικά τον πληθωρισμό λόγω της υψηλής συμμετοχής του στο κόστος αυτών.

των συντελεστών του ΦΠΑ. Οι υποθέσεις αυτές απορρέουν από τη γενική παραδοχή ότι οι μεταβολές του ΦΠΑ συνιστούν μετατόπιση της καμπύλης κόστους των επιχειρήσεων προς τα άνω λόγω διοικητικής παρέμβασης και χωρίς την ευθύνη των επιχειρήσεων. Στην πράξη η προσαρμογή των τιμών στις αλλαγές του ΦΠΑ δεν γίνεται πλήρως και ταυτόχρονα από όλες τις επιχειρήσεις, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, και γίνεται ακόμη και ανεξάρτητα από τη φορολογική τους υποχρέωση για την απόδοση του ΦΠΑ. Η επίδραση στις τιμές από τις μεταβολές των συντελεστών του ΦΠΑ εκτιμήθηκε ότι ολοκληρωνόταν σταδιακά και εξαντλείτο με τη συμπλήρωση ενός πλήρους έτους από το χρόνο της μεταβολής αυτών των συντελεστών.

Ο ακριβής προσδιορισμός του βαθμού μετακύλισης[5] του ΦΠΑ στις τελικές τιμές καταναλωτή από τις επιχειρήσεις βασίστηκε στις παρακάτω υποθέσεις:

α) Αυξήσεις τελικών τιμών οι οποίες ήταν ισόποσες ή μεγαλύτερες από τη μεταβολή του ΦΠΑ σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς θεωρήθηκαν ως περιπτώσεις πλήρους μετακύλισης του ΦΠΑ στις τελικές τιμές καταναλωτή.

β) Αυξήσεις τιμών που ήταν μικρότερες από τη μεταβολή του ΦΠΑ θεωρήθηκαν ως περιπτώσεις μερικής μετακύλισης, δηλαδή η αύξηση των τιμών κάλυψε ανάλογο μέρος της μεταβολής του ΦΠΑ και το υπόλοιπο της διαφοράς επιβάρυνε τις επιχειρήσεις.

γ) Μειώσεις τιμών που συνοδεύθηκαν από ταυτόχρονη αύξηση του ΦΠΑ θεωρήθηκαν ως περιπτώσεις κατά τις οποίες η μεταβολή του ΦΠΑ επιβάρυνε εξ ημισείας τον καταναλωτή και την επιχείρηση. Το βασικό επιχείρημα της υπόθεσης αυτής είναι ότι, εφόσον ο ΦΠΑ συνιστά αμετάκλητα εξωγενή και μάλιστα διοικητικής φύσεως αυξητικό παράγοντα κόστους του προϊόντος, επιβαρύνει οριζόντια όλους τους παραγωγούς, οι οποίοι ακόμη και σε καθεστώς πλήρους ανταγωνισμού δύναται να τον μετακυλίσουν στον τελικό καταναλωτή χωρίς κατ' ανάγκην να διαταραχθεί η ισορροπία στην αγορά. Επομένως, θεωρούμε ότι από την πλευρά των επιχειρήσεων η μείωση της ονομαστικής τιμής του προϊόντος ενδεχομένως θα ήταν μεγαλύτερη, ceteris paribus, αλλά συγκρατήθηκε σε κάποιο βαθμό λόγω της αύξησης του ΦΠΑ. Δηλαδή στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει ούτε πλήρης μετακύλιση, αλλά ούτε και ουσιαστική απορρόφηση της μεταβολής του ΦΠΑ από τις επιχειρήσεις. Επίσης, από την πλευρά των καταναλωτών θεωρούμε ότι το όφελος από τη μείωση της τιμής ενδεχομένως θα ήταν μεγαλύτερο, αλλά περιορίστηκε λόγω της αύξησης του ΦΠΑ. Εναλλακτικά σενάρια μετακύλισης ή μη του ΦΠΑ που εξετάστηκαν στις περιπτώσεις όπου υπήρχαν μειώσεις τιμών που συνοδεύθηκαν από ταυτόχρονη αύξηση του ΦΠΑ δεν διαφοροποιούσαν ουσιαστικά τα αποτελέσματα, έτσι καταλήξαμε στη λύση της "χρυσής τομής", δηλαδή στην εξ ημισείας επιβάρυνση του παραγωγού και του καταναλωτή από τη μεταβολή του ΦΠΑ ως την πλέον αντιπροσωπευτική.

δ) Σε σπάνιες περιπτώσεις όπου είχαμε μείωση του ΦΠΑ, όπως συνέβη τον Ιανουάριο 2011 που ο ΦΠΑ μειώθηκε σε 6,5% στα φάρμακα και στα ξενοδοχεία, τότε θεωρήσαμε ότι οι υποθέσεις (β) και (γ) αντιστρέφονται ανάλογα με την περίπτωση.

Στους Πίνακες 5, 6 και 7 συνοψίζονται τα βασικά μεγέθη του πληθωρισμού, η συνολική επιβάρυνση λόγω των έμμεσων φόρων και πώς αυτή κατανέμεται σε ΦΠΑ (μηχανιστική και πραγματική επίπτωση) και σε ειδικούς φόρους κατανάλωσης, καθώς και το ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ (VAT pass-through) στις τελικές τιμές καταναλωτή.

Ειδικότερα, στον Πίνακα 5 για το 2010, ο βαθμός μετακύλισης της μεταβολής του ΦΠΑ στις τελικές τιμές καταναλωτή στην κατηγορία "ενέργεια" (καύσιμα και ηλεκτρικό ρεύμα) ανέρχεται στο υψηλότερο επίπεδο και υπερβαίνει το 90% σε σύγκριση με τις άλλες κατηγορίες αγαθών και υπηρεσιών. Η ιδιαιτερό-

5 Σημειώνεται ότι οι όροι "βαθμός μετακύλισης" και "ποσοστό μετακύλισης" χρησιμοποιούνται εναλλάξ στην παρούσα έρευνα και θεωρούνται εννοιολογικά ισοδύναμοι.

Πίνακας 5 Πληθωρισμός και έμμεσοι φόροι (ΦΠΑ και ΕΦΚ), 2010

	Πληθωρισμός (% ετησίως)	Συνολική επιβάρυνση λόγω έμμεσης φορολογίας (ΦΠΑ και ΕΦΚ) (επίπτωση σε εκατ. μον.)	ΕΦΚ (επίπτωση σε εκατ. μον.)	ΦΠΑ (*Μηχανιστική* επίπτωση ή full pass-through σε εκατ. μον.)	ΦΠΑ (Πραγματική επίπτωση σε εκατ. μον.)	Ποσοστό μετακύλισης ΦΠΑ*
ΕνΔΤΚ (γενικός)	**4,7**	**3,32**	**1,64**	**1,68**	**1,18**	**70,2%**
Μη επεξεργασμένα είδη διατροφής	0,2	0,10	0,00	0,10	0,08	75,3%
Επεξεργασμένα είδη διατροφής	5,0	0,49	0,26	0,22	0,18	81,2%
Μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά	1,9	0,85	0,26	0,58	0,43	74,1%
Ενέργεια	30,4	1,27	1,07	0,20	0,18	92,2%
Υπηρεσίες	3,1	0,66	0,08	0,58	0,31	54,1%

* Το ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ προκύπτει από τη σχέση ΦΠΑ (Πραγματική επίπτωση) προς ΦΠΑ (*Μηχανιστική* επίπτωση).

τητα της αγοράς και η ανελαστικότητα της ζήτησης των συγκεκριμένων προϊόντων περιορίζει και σχεδόν εκμηδενίζει οποιαδήποτε πιθανότητα να απορροφηθεί αυτή η επίδραση από τις επιχειρήσεις. Στα επεξεργασμένα είδη διατροφής (συμπεριλαμβάνονται ο καπνός και τα αλκοολούχα ποτά) ο βαθμός μετακύλισης ανέρχεται επίσης σε υψηλό ποσοστό και υπερβαίνει ελαφρώς το 80%. Στα μη επεξεργασμένα είδη διατροφής ανέρχεται στο 75% και στα μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά στο 74%. Το μικρότερο ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ παρατηρείται στις υπηρεσίες (54%).

Η συνολική πραγματική επίπτωση από τον ΦΠΑ στο γενικό πληθωρισμό του 2010 ανήλθε σε 1,18 εκατ. μον. από 1,68 εκατ. μον. που καταγράφηκε με βάση τη μηχανιστική υπόθεση της πλήρους μετακύλισης. Δηλαδή, από την αλλαγή των συντελεστών του ΦΠΑ για το 2010, μόνο το 70% κατά μέσο όρο περίπου επιβάρυνε τις τελικές τιμές καταναλωτή, ενώ το υπόλοιπο απορροφήθηκε από τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Αποτέλεσμα της ανάλυσης αυτής είναι ότι η πραγματική επιβάρυνση του πληθωρισμού, για το έτος αυτό, από το σύνολο των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ειδικοί φόροι κατανάλωσης) ανήλθε σε 2,82 (=1,18+1,64) εκατ. μον., έναντι των 3,32 εκατ. μον. που καταγράφηκαν με τη μηχανιστική μέθοδο της ΕΛΣΤΑΤ.

Αντίστοιχα περίπου αποτελέσματα, με αυξομειώσεις και διακυμάνσεις, περιέχονται στον Πίνακα 6 για το έτος 2011. Η μετακύλιση της μεταβολής του ΦΠΑ στα ενεργειακά αγαθά αυξήθηκε περαιτέρω στο 96,7%. Αντίθετα υποχώρησε στο 73% στα επεξεργασμένα είδη διατροφής, στο 55,9% στα μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά, στο 53,8% στα μη επεξεργασμένα είδη διατροφής και στο 51,8%, που είναι και το χαμηλότερο ποσοστό μετακύλισης, στις υπηρεσίες.

Η συνολική πραγματική επίπτωση από τον ΦΠΑ στο γενικό πληθωρισμό του 2011 ανήλθε σε 0,99 εκατ. μον., έναντι 1,65 εκατ. μον. με βάση τη μηχανιστική υπόθεση της πλήρους μετακύλισης. Δηλαδή, από την αλλαγή των συντελεστών του ΦΠΑ για το 2011, μόνο το 60% κατά μέσο όρο περίπου της μεταβολής αυτής επιβάρυνε τις τελικές τιμές καταναλωτή, το υπόλοιπο απορροφήθηκε από τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Έτσι, η πραγματική επιβάρυνση του πληθωρισμού, για το έτος αυτό, από το σύνολο των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ειδικοί φόροι κατανάλωσης) ανήλθε σε 1,32 (=0,99+0,33) εκατ. μον., έναντι των 1,98 εκατ. μον. που καταγράφηκαν με τη μηχανιστική μέθοδο της ΕΛΣΤΑΤ.

Το έτος 2012 οι συντελεστές του ΦΠΑ παρέμειναν αμετάβλητοι όπως είχαν διαμορφωθεί

Πίνακας 6 Πληθωρισμός και έμμεσοι φόροι (ΦΠΑ και ΕΦΚ), 2011

	Πληθωρισμός (% ετησίως)	Συνολική επιβάρυνση έμμεσης φορολογίας (ΦΠΑ και ΕΦΚ) (επίπτωση σε εκατ. μον.)	ΕΦΚ (επίπτωση σε εκατ. μον.)	ΦΠΑ (*Μηχανιστική* επίπτωση ή full pass-through σε εκατ. μον.)	ΦΠΑ (Πραγματική επίπτωση σε εκατ. μον.)	Ποσοστό μετακύλισης ΦΠΑ*
ΕνΔΤΚ (γενικός)	**3,1**	**1,98**	**0,33**	**1,65**	**0,99**	**60,0%**
Μη επεξεργασμένα είδη διατροφής	3,4	0,20	0,00	0,20	0,11	53,8%
Επεξεργασμένα είδη διατροφής	4,7	0,36	0,07	0,29	0,21	73,0%
Μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά	-0,2	0,33	0,05	0,29	0,16	55,9%
Ενέργεια	16,7	0,31	0,17	0,14	0,13	96,7%
Υπηρεσίες	1,9	0,78	0,05	0,73	0,38	51,8%

* Το ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ προκύπτει από τη σχέση ΦΠΑ (Πραγματική επίπτωση) προς ΦΠΑ (*Μηχανιστική* επίπτωση).

το 2011. Ωστόσο η επίπτωσή τους στον πληθωρισμό συνέχισε να είναι εμφανής, αν και φθίνουσα, λόγω της μεταφερόμενης επίδρασης από το προηγούμενο έτος. Η μετακύλιση της μεταβολής του ΦΠΑ στα επεξεργασμένα είδη διατροφής αυξήθηκε στο 86,7% ενώ στις υπηρεσίες υποχώρησε στο 28,0% (βλ. Πίνακα 7). Εκτός όμως από την μεταφερόμενη επίδραση των τελευταίων αυξήσεων του ΦΠΑ, σημαντική υπήρξε επίσης και η επιβάρυνση από την αύξηση του ειδικού φόρου κατανάλωσης επί του πετρελαίου θέρμανσης τον Οκτώβριο του 2012.

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, συνοψίζοντας διαχρονικά και κατά κατηγορία προϊόντων το βαθμό μετακύλισης του ΦΠΑ στις τελικές τιμές καταναλωτή για την περίοδο 2010-2012 (περίοδος οικονομικής κρίσης) και σε αντιδιαστολή με το έτος 2005 που είναι το πλησιέστερο έτος κατά το οποίο είχαν γίνει αυξήσεις στους συντελεστές του ΦΠΑ, πριν από την οικονομική κρίση, παρατηρούμε τα εξής (βλ. Πίνακα 8):

Το 2005 η μετακύλιση του ΦΠΑ από τις επιχειρήσεις στις τελικές τιμές ήταν πολύ υψη-

Πίνακας 7 Πληθωρισμός και έμμεσοι φόροι (ΦΠΑ και ΕΦΚ), 2012

	Πληθωρισμός (% ετησίως)	Συνολική επιβάρυνση έμμεσης φορολογίας (ΦΠΑ και ΕΦΚ) (επίπτωση σε εκατ. μον.)	ΕΦΚ (επίπτωση σε εκατ. μον.)	ΦΠΑ (*Μηχανιστική* επίπτωση ή full pass-through σε εκατ. μον.)	ΦΠΑ (Πραγματική επίπτωση σε εκατ. μον.)	Ποσοστό μετακύλισης ΦΠΑ*
ΕνΔΤΚ (γενικός)	**1,0**	**0,91**	**0,29**	**0,62**	**0,19**	**30,3%**
Μη επεξεργασμένα είδη διατροφής	1,4	0,00	0,00	0,00	0,00	0,0%
Επεξεργασμένα είδη διατροφής	1,2	0,02	0,00	0,02	0,02	86,7%
Μη ενεργειακά βιομηχανικά αγαθά	-0,6	0,00	0,00	0,00	0,00	0,0%
Ενέργεια	12,6	0,29	0,29	0,00	0,00	0,0%
Υπηρεσίες	-0,2	0,59	0,00	0,59	0,17	28,0%

* Το ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ προκύπτει από τη σχέση ΦΠΑ (Πραγματική επίπτωση) προς ΦΠΑ (*Μηχανιστική* επίπτωση).

Πίνακας 8 Ποσοστά μετακύλισης ΦΠΑ στις τελικές τιμές καταναλωτή κατά τα έτη 2005, 2010, 2011 και 2012

	ΦΠΑ (ποσοστό μετακύλισης στις τελικές τιμές)			
	2005	2010	2011	2012
ΕνΔΤΚ (γενικός)	**88,5%**	**70,2%**	**60,0%**	**30,3%**
Μη επεξεργασμένα είδη διατροφής	82,7%	75,3%	53,8%	0,0%
Επεξεργασμένα είδη διατροφής	96,9%	81,2%	73,0%	86,7%
Μη ενεργειακά βιομηχανικά είδη	91,2%	74,1%	55,9%	0,0%
Ενέργεια	97,4%	92,2%	96,7%	0,0%
Υπηρεσίες	80,8%	54,1%	51,8%	28,0%

λότερη από ό,τι τα άλλα τρία έτη που εμπίπτουν στην περίοδο της οικονομικής κρίσης. Συγκεκριμένα, το ποσοστό της μετακύλισης του ΦΠΑ ανήλθε σε 88,5% κατά μέσο όρο και με χαμηλό εύρος διακύμανσης ανάμεσα στις συνιστώσες του πληθωρισμού, γεγονός που σημαίνει ότι σχεδόν το σύνολο των προϊόντων επιβαρύνθηκε με το μεγαλύτερο μέρος από την αύξηση του ΦΠΑ. Το ύψος της επιβάρυνσης κυμάνθηκε από μέγιστο 97,4% (στα ενεργειακά προϊόντα) έως ελάχιστο 80,8% (στις υπηρεσίες).

Την περίοδο 2010-2012 όμως, οι αλλαγές των οικονομικών συνθηκών, λόγω της κρίσης, περιόρισαν σημαντικά τη δυνατότητα μετακύλισης του ΦΠΑ στους τελικούς καταναλωτές από τις επιχειρήσεις, οι οποίες επιδίωκαν να διασφαλίσουν τη ζήτηση των προϊόντων τους. Ως εκ τούτου, το 2010 η επιβάρυνση των τιμών, παρά τις αλλεπάλληλες αυξήσεις του ΦΠΑ, περιορίστηκε στο 70,2% της μεταβολής του ΦΠΑ και ακόμη περισσότερο στο 60,0% το 2011. Ταυτόχρονα διευρύνθηκε και η διακύμανση μεταξύ των προϊόντων που επηρεάστηκαν από τις αλλαγές αυτές. Συγκεκριμένα στα προϊόντα της ενέργειας, λόγω της ανελαστικότητας της τιμής τους και των ειδικών συνθηκών στην αντίστοιχη αγορά, το ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ παρέμεινε στα υψηλότερα επίπεδα και πολύ κοντά σε αυτά του 2005. Αντίθετα, στα υπόλοιπα προϊόντα η χειροτέρευση των οικονομικών συνθηκών, η ένταση του ανταγωνισμού, η μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος και η πτώση της ζήτησης συνέβαλαν στη μεγαλύτερη απορρόφηση των αυξήσεων του ΦΠΑ από τις επιχειρήσεις, προς όφελος των καταναλωτών. Έτσι, η μετακύλιση του ΦΠΑ συγκρατήθηκε στο 54,1% (το χαμηλότερο) για τις υπηρεσίες το 2010 και στο 51,8% πάλι για τις υπηρεσίες το 2011. Δηλαδή διευρύνθηκε το ποσοστό των προϊόντων που επηρεάστηκαν λιγότερο από την αύξηση του ΦΠΑ.

Για το 2012, το ποσοστό μετακύλισης του ΦΠΑ αφορά μόνο την επίδραση των αυξήσεων του ΦΠΑ που έλαβαν χώρα μέσα στο 2011 —κυρίως στις κατηγορίες "επεξεργασμένα είδη διατροφής" και "υπηρεσίες"— και δεν είχαν ακόμη ολοκληρώσει τον οικονομικό τους κύκλο. Σημειώνεται ότι οι τελευταίες αυξήσεις έγιναν τον Σεπτέμβριο του 2011 και αφορούσαν την αύξηση του ΦΠΑ από 13% σε 23% σε αναψυκτικά-χυμούς που ανήκουν στα επεξεργασμένα είδη διατροφής, καθώς και σε διάφορες υπηρεσίες εστίασης (πρόχειρα φαγητά, φαγητά και αναψυκτικά σερβιριζόμενα, γλυκά, καφέδες κ.λπ.). Έτσι, το 2012 ο βαθμός μετακύλισης του ΦΠΑ υποχωρεί στο 30,3% κατά μέσο όρο και περιορίζεται στις υπηρεσίες (28,0%) ενώ εντείνεται στα επεξεργασμένα είδη διατροφής (86,7%).

3 ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ/ΜΗΧΑΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΛΟΓΩ ΤΩΝ ΕΜΜΕΣΩΝ ΦΟΡΩΝ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι για το 2010, έτος

Πίνακας 9 Επιβάρυνση έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) στις τελικές τιμές καταναλωτή κατά τα έτη 2010, 2011 και 2012 κατά φορέα ανάλυσης

(εκατοστιαίες μονάδες)

	Επίπτωση έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ)					
	2010		2011		2012	
	ΕΛΣΤΑΤ	Παρούσα μελέτη	ΕΛΣΤΑΤ	Παρούσα μελέτη	ΕΛΣΤΑΤ	Παρούσα μελέτη
ΕνΔΤΚ (γενικός)	**3,32**	**2,82**	**1,98**	**1,32**	**0,91**	**0,48**
Μη επεξεργασμένα είδη διατροφής	0,10	0,08	0,20	0,11	0,00	0,00
Επεξεργασμένα είδη διατροφής	0,49	0,44	0,36	0,28	0,02	0,02
Μη ενεργειακά βιομηχανικά είδη	0,85	0,69	0,33	0,21	0,00	0,00
Ενέργεια	1,27	1,25	0,31	0,30	0,29	0,29
Υπηρεσίες	0,66	0,39	0,78	0,42	0,59	0,17

κατά το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες διαδοχικές αυξήσεις στους έμμεσους φόρους στην περίοδο της κρίσης, ο πληθωρισμός αυξήθηκε στο 4,7% κατά μέσο όρο, από 1,3% το 2009. Με την προϋπόθεση ότι οι έμμεσοι φόροι (ΦΠΑ και ειδικοί φόροι κατανάλωσης) μετακυλίονται πλήρως και άμεσα στις τελικές τιμές καταναλωτή, η επίπτωσή/συμβολή τους στον πληθωρισμό ανήλθε στις 3,32 εκατοστιαίες μονάδες, εκ των οποίων 1,68 εκατοστιαίες μονάδες οφείλονται αποκλειστικά στον ΦΠΑ και το υπόλοιπο (1,64 εκατ. μον.) στους ειδικούς φόρους κατανάλωσης. Δεδομένου ότι οι ειδικοί φόροι κατανάλωσης συνιστούν οιονεί στοιχείο κόστους διοικητικής μορφής που επιβάλλεται στην παραγωγή των προϊόντων και μεταφέρεται στην επόμενη φάση της παραγωγικής αλυσίδας, η επίδρασή τους (1,64 εκατ. μον.) μετακυλίεται αυτούσια στις τελικές τιμές καταναλωτή. Όσον αφορά όμως τον ΦΠΑ, ο βαθμός μετακύλισής του στις τελικές τιμές διαφοροποιείται ανάλογα με τις υποθέσεις που χρησιμοποιήσαμε. Επομένως, με βάση την ανάλυσή μας υπολογίστηκε ότι μόνο το 70% περίπου της θεωρητικής (full pass-through) επιβάρυνσης (1,68 εκατ. μον.) του ΦΠΑ μετακυλίεται στις τελικές τιμές καταναλωτή. Έτσι, το 2010 η πραγματική επιβάρυνση λόγω ΦΠΑ εκτιμήθηκε ότι ανήλθε στις 1,18 εκατοστιαίες μονάδες (βλ. Πίνακα 5). Κατά συνέπεια, το 2010 η συνολική πραγματική επιβάρυνση από τους έμμεσους φόρους (ΦΠΑ και ΕΦΚ) ανήλθε στις 2,82 εκατοστιαίες μονάδες, έναντι 3,32 εκατ. μον. που καταγράφηκε από την ΕΛΣΤΑΤ (βλ. Πίνακα 9).

Τον Ιανουάριο του 2011 αυξήθηκε ο μειωμένος συντελεστής ΦΠΑ στο 13% (από 11%) και ο υπερμειωμένος συντελεστής στο 6,5% (από 5,5%). Το Σεπτέμβριο του 2011 συγκεκριμένα είδη και υπηρεσίες (αναψυκτικά-χυμοί και υπηρεσίες εστίασης) μετατάχθηκαν από τον μειωμένο (13%) στον κανονικό συντελεστή (23%), ενώ τον Ιανουάριο του ίδιου έτους είχε προηγηθεί και αντίστροφη μετάταξη των φαρμάκων και των εξόδων ξενοδοχείων στον υπερμειωμένο (6,5%) συντελεστή. Έτσι, το 2011 ο πληθωρισμός υποχώρησε στο 3,1% και η πραγματική επιβάρυνση λόγω των έμμεσων φόρων (ΦΠΑ και ΕΦΚ) υποχώρησε στις 1,32 εκατ. μον. (ΦΠΑ 0,99 εκατ. μον. και ΕΦΚ 0,33 εκατ. μον.), έναντι 1,98 εκατ. μον. που καταγράφηκε από την ΕΛΣΤΑΤ (βλ. Πίνακα 9).

Τέλος, το 2012 οι συντελεστές του ΦΠΑ παρέμειναν αμετάβλητοι και δεν έγιναν μετατάξεις προϊόντων σε άλλους συντελεστές. Η μόνη αύξηση έμμεσων φόρων που έλαβε χώρα ήταν η εξομοίωση του ειδικού φόρου κατανάλωσης του πετρελαίου θέρμανσης στο 80% εκείνου του πετρελαίου κίνησης κατά το τελευταίο τρίμηνο του έτους. Η αύξηση αυτή, επειδή εξ ορισμού θεωρείται ως οιονεί κόστος που διαμορφώνει την τιμή του προϊόντος, μετακυλίεται αυτούσια στον τελικό καταναλωτή.

Επομένως, η επιβάρυνση από τους έμμεσους φόρους για το έτος 2012 προέρχεται κυρίως από την αύξηση του ειδικού φόρου κατανάλωσης του πετρελαίου θέρμανσης κατά το τελευταίο τρίμηνο του έτους και από τις μεταβολές των συντελεστών του ΦΠΑ (κυρίως μετατάξεις) που έγιναν το 2011 και ολοκλήρωσαν τον κύκλο τους μέσα στο 2012. Η μεταφερόμενη αυτή επιβάρυνση (carry-over) από τον ΦΠΑ ανήλθε στις 0,19 εκατοστιαίες μονάδες και η αντίστοιχη από τους ΕΦΚ στις 0,29 εκατ. μονάδες. Στο σύνολό τους οι έμμεσοι φόροι επιβάρυναν τον πληθωρισμό κατά 0,48 εκατ. μον., έναντι 0,91 εκατ. μον. που καταγράφηκαν από την ΕΛΣΤΑΤ (βλ. Πίνακα 8), ενώ ο πληθωρισμός υποχώρησε στο 1,0% κατά μέσο όρο την ίδια περίοδο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η έρευνά μας έδειξε ότι κατά τον χρόνο εφαρμογής των μεταβολών των συντελεστών της έμμεσης φορολογίας και κυρίως του ΦΠΑ η χρήση του ΕνΔΤΚ-ΣΦ, όπως δημοσιεύεται από την ΕΛΣΤΑΤ, οδηγεί σε κάποιο βαθμό (αναμενόμενης) υπερεκτίμησης των πραγματικών επιπτώσεων στις τελικές τιμές καταναλωτή, εφόσον δεν πρέπει να θεωρείται εξ ορισμού ότι η μετακύλιση είναι πλήρης και άμεση. Όμως στο βαθμό που η αύξηση του φορολογικού συντελεστή περνά, ενδεχομένως πλήρως, στις τελικές τιμές, αυτό υποδηλώνει ότι ο χρόνος και ο ρυθμός της επίπτωσης αυτής μπορεί να διαφέρουν από τη μηχανιστική επίπτωση που προϋποθέτει ο ΕνΔΤΚ-ΣΦ. Όπως δε αποδείχθηκε, η πραγματική επίπτωση μπορεί να είναι μικρότερη από τη μηχανιστική ανάλογα με τις επικρατούσες οικονομικές συνθήκες και τη στρατηγική τιμολόγησης των επιχειρήσεων.

Γενικότερα, αν και η σπουδαιότητα των έμμεσων φόρων στη διαμόρφωση του πληθωρισμού είναι αναμφισβήτητη, η δημιουργία του ΕνΔΤΚ-ΣΦ παρέχει μία καλή και διαφανή εκτίμηση/μέτρηση αυτού του φαινομένου. Τέτοιου είδους μετρήσεις είναι απαραίτητες προκειμένου να έχουμε μια αρκετά ικανοποιητική εκτίμηση των πληθωριστικών πιέσεων παράλληλα ή και σε αντιδιαστολή με άλλους παράγοντες όπως το κόστος εργασίας και τα περιθώρια κέρδους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Compendium of HICP reference documents, Eurostat, March 2001.
HICP-CT manual, Eurostat, October 2009.

ΔΙΑΡΘΡΩΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΣΤΙΣ ΟΔΙΚΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ*

Ευαγγελία Βουρβαχάκη
Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι εμπορευματικές μεταφορές είναι αναπόσπαστο τμήμα της εφοδιαστικής αλυσίδας και έχουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της ανταγωνιστικότητας μιας αγοράς. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι μεταφορές και η αποθήκευση συμβάλλουν κατά 10%-15% στο συνολικό κόστος των τελικών αγαθών των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων.[1] Ειδικότερα στην ελληνική οικονομία, οι οδικές εμπορευματικές μεταφορές, σε συνδυασμό και με τις θαλάσσιες μεταφορές, έχουν κυρίαρχο ρόλο στη διακίνηση αγαθών, λόγω της έλλειψης εναλλακτικών χερσαίων μεταφορών εμπορευμάτων (ελλιπές σιδηροδρομικό δίκτυο, απουσία μεταφορών μέσω ποταμών) και της ιδιαίτερης μορφολογίας της χώρας (πολλά νησιά και ορεινοί όγκοι).

Το θεσμικό πλαίσιο των οδικών εμπορευματικών μεταφορών στην Ελλάδα έως τα τέλη του 2000 χαρακτηριζόταν από μεγάλης έντασης περιορισμούς στον ανταγωνισμό (π.χ. βλ. ΙΟΒΕ 2006, ΣΕΒ 2010, ΚΕΠΕ 2011). Σε αυτούς προστίθεται το υψηλό κόστος γραφειοκρατίας και γενικότερα του "επιχειρείν" στην Ελλάδα ("Doing Business Indicators", World Bank 2012). Παρά την εναρμόνιση με κοινοτικούς κανονισμούς και οδηγίες σε ορισμένα ζητήματα, π.χ. στην άρση των περιορισμών στο καμποτάζ, στις ανώτατες ώρες οδήγησης κ.ά., έλειπαν στοχευμένες νομοθετικές παρεμβάσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι στρεβλώσεις που δημιουργούσαν οι απαρχαιωμένες ρυθμίσεις της αγοράς και να απελευθερωθεί ο κλάδος. Η διαρθρωτική μεταρρύθμιση ξεκίνησε με το νόμο-πλαίσιο 3887/2010 και ολοκληρώθηκε πρόσφατα, δημιουργώντας πρόσφορο έδαφος για την εξυγίανση και ανάπτυξη του κλάδου με σημαντικά αναμενόμενα οφέλη για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας.

Η παρούσα εργασία ξεκινά με μία επισκόπηση της διάρθρωσης και της αποτελεσματικότητας του κλάδου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών πριν από το 2010 (Ενότητα 2), ώστε να επισημανθεί το ανταγωνιστικό κενό σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ενότητα 3 γίνεται επισκόπηση των περιορισμών στον ανταγωνισμό από το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο, συνοψίζοντας έτσι τη θεσμική απόκλιση της Ελλάδος σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ενότητα 4 συνοψίζονται οι νομοθετικές παρεμβάσεις μετά το 2010, στην Ενότητα 5 αναφέρονται οι αναμενόμενες οικονομικές επιπτώσεις αυτών των παρεμβάσεων με βάση τη διεθνή εμπειρία και στην Ενότητα 6 γίνεται επισκόπηση των πρόσφατων οικονομικών εξελίξεων στον ελληνικό κλάδο οδικών εμπορευματικών μεταφορών. Τέλος, στην Ενότητα 7 αναφέρονται τα βασικά συμπεράσματα της παρούσας μελέτης, καθώς και προτάσεις για συμπληρωματικές δράσεις πολιτικής.

2 ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 2010

Ο κλάδος των οδικών μεταφορών εμπορευμάτων πριν από το 2010 είχε μερίδιο περίπου 1% στη συνολική απασχόληση και το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας, έναντι αντίστοιχων μεριδίων έως 2% για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) των 27. Κοινό χαρακτηριστικό των ευρωπαϊκών χωρών σε σχέση με άλλες ανεπτυγμένες οικονομίες είναι ο χαμηλός βαθμός συγκέντρωσης του κλάδου (βλ. Boylaud and Nicoletti 2001). Ο κατακερματισμός είναι ιδιαίτερα έντονος στον ελληνικό κλάδο, δεδομένου ότι το 2007[2] δραστηριοποιούνταν 23.765 επιχειρήσεις με το 96% αυτών να εμφανίζουν κύκλο εργασιών έως 0,5 εκατ.

* Το άρθρο απηχεί τις απόψεις της συγγραφέως και όχι κατ' ανάγκην τις απόψεις της Τράπεζας της Ελλάδος και τυχόν λάθη ή παραλείψεις βαρύνουν αποκλειστικά την ίδια. Η συγγραφέας ευχαριστεί τη Δάφνη Νικολίτσα και την Αυγή Οικονόμου για τα πολύτιμα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους.

1 Βλ. http://europa.eu/pol/trans/index_el.htm.

2 Τελευταία διαθέσιμα απογραφικά στοιχεία ΕΛΣΤΑΤ.

Διάγραμμα 1 Αναδιάρθρωση κλάδου χερσαίων μεταφορών στην Ελλάδα και σε επιλεγμένες οικονομίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2007

(ποσοστό % του συνόλου των επιχειρήσεων του κλάδου)

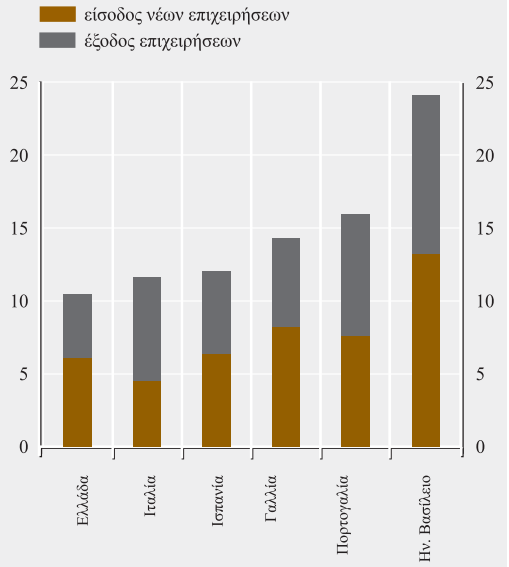

Πηγή: Eurostat, Structural business statistics.

ευρώ.[3] Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ελλάδα απασχολούνταν κατά μέσο όρο 2 άτομα ανά επιχείρηση οδικών εμπορευματικών μεταφορών, έναντι 10 ατόμων στη Γερμανία και 6 στην Πορτογαλία. Επίσης, το ποσοστό αυτοαπασχόλησης στον κλάδο ήταν από τα μεγαλύτερα στην ελληνική οικονομία (62%, έναντι 35% για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας).[4]

Τα περιθώρια κέρδους του κλάδου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών έως το 2010 ήταν σημαντικά. Με βάση εθνικολογιστικά στοιχεία, το ποσοστό κέρδους στο σύνολο του κύκλου εργασιών (διορθωμένο για το ποσοστό αυτοαπασχόλησης) ήταν 14% στην Ελλάδα το 2008, έναντι 10% για τον αντίστοιχο κλάδο της Πορτογαλίας και 5% για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας.[5] Παρά τα περιθώρια κέρδους, υπήρχε χαμηλός βαθμός κινητικότητας των επιχειρήσεων στην Ελλάδα σε σχέση με άλλες χώρες, κυρίως λόγω του χαμηλού βαθμού εξόδου τους από τον κλάδο (βλ. Διάγραμμα 1).[6]

Τα παραπάνω στοιχεία συνιστούν ενδείξεις ότι οι επιχειρήσεις του κλάδου δεν αντιμετώπιζαν έντονα ανταγωνιστικές συνθήκες στην εγχώρια αγορά. Η σχετική έλλειψη ανταγωνισμού για τις επιχειρήσεις του κλάδου των οδικών μεταφορών εμπορευμάτων ενισχύεται από το ότι σχεδόν το σύνολο (97%) των χερσαίων μεταφορών εμπορευμάτων στην Ελλάδα είναι οδικές, καθώς δεν έχει αναπτυχθεί ικανοποιητικά (σε εύρος και ποιότητα) το σιδηροδρομικό δίκτυο (βλ. Alpha Bank 2008). Επιπλέον, ο χαμηλός ανταγωνισμός στην εγχώρια αγορά ενισχύεται και από τη πολύ χαμηλή διείσδυση του καμποτάζ (1% το 2010). Αυτή οφείλεται στο ότι η γεωγραφική θέση της χώρας προσφέρει προσοδοφόρες ευκαιρίες μόνο σε μεταφορείς από χώρες που έχουν κοινά σύνορα με την Ελλάδα.[7] Ωστόσο, για τις βαλκανικές χώρες που έχουν κίνητρα διείσδυσης, η άρση των περιορισμών στο καμποτάζ τέθηκε σε ισχύ μόνο πρόσφατα.

Η έλλειψη ανταγωνιστικών πιέσεων συνάδει με το μικρό ύψος των επενδύσεων ανά εργαζόμενο (βλ. Διάγραμμα 2). Επίσης συνάδει με τη χαμηλή αποτελεσματικότητα του κλάδου, η οποία αποτυπώνεται σε μία σειρά από επιμέρους παραμέτρους:

Πρώτον, η ελληνική αγορά χαρακτηρίζεται από πληθωρισμό οχημάτων (4,7 οχήματα ανά

3 Το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 97% το 2002, γεγονός που υποδηλώνει χαμηλό βαθμό αναδιανομής πόρων στον κλάδο προς τις μεγαλύτερες μονάδες. Η χαμηλή συγκέντρωση του κλάδου διαπιστώνεται και στη μελέτη του ΚΕΠΕ (2011) με βάση το δείκτη Herfindahl και τα μερίδια αγοράς των μεγαλύτερων επιχειρήσεων.

4 Με βάση στοιχεία δειγματοληπτικής έρευνας της Eurostat (Structural business statistics) για το 2009 –τελευταίο διαθέσιμο έτος.

5 Το ΚΕΠΕ (2011) εξετάζει τα καθαρά περιθώρια κέρδους με βάση τα επίσημα λογιστικά στοιχεία επιχειρήσεων του κλάδου οδικών μεταφορών και διαπιστώνει ικανοποιητικά περιθώρια κέρδους.

6 Διαθέσιμα στοιχεία μόνο για τον ευρύτερο κλάδο των χερσαίων μεταφορών και μεταφορών με αγωγούς (NACE Rev.2, 49), που περιλαμβάνει τις οδικές, σιδηροδρομικές και πλωτές μεταφορές, εμπορευμάτων και επιβατών. Ο κλάδος των οδικών εμπορευματικών μεταφορών έχει μερίδιο 48% στη συνολική παραγόμενη αξία του ευρύτερου κλάδου των χερσαίων μεταφορών (Eurostat 2009). Τα στοιχεία για την είσοδο/έξοδο των επιχειρήσεων εξ ορισμού δεν αφορούν τον κλάδο των σιδηροδρομικών μεταφορών, δεδομένου του κρατικού μονοπωλίου.

7 Μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2011) δείχνει ότι το καμποτάζ σε μία χώρα εκμεταλλεύονται κυρίως χώρες που συνορεύουν με αυτήν. Η ανάπτυξη του καμποτάζ έχει επικεντρωθεί στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, αν και παραμένει περιορισμένη λόγω και της εξ ορισμού προσωρινής του βάσης. Στην Ελλάδα, η διείσδυση είναι συγκρίσιμη με αυτή σε άλλες περιφερειακές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Διάγραμμα 2 Επενδύσεις ανά απασχολούμενο σε χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2008

(χιλιάδες ευρώ)

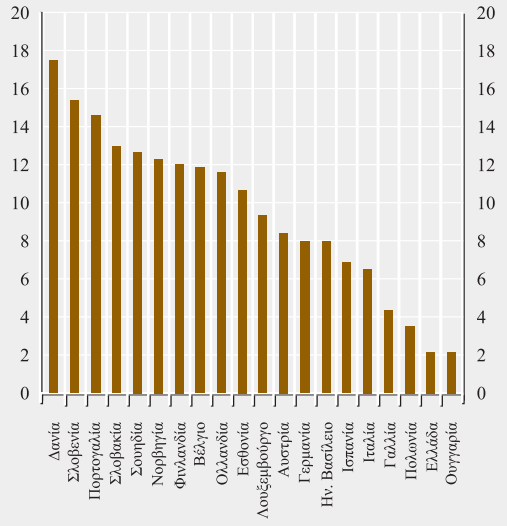

Πηγή: Eurostat, Structural business statistics.

Διάγραμμα 3 Στόλος φορτηγών αυτοκινήτων δημόσιας και ιδιωτικής χρήσης

(χιλιάδες οχήματα)

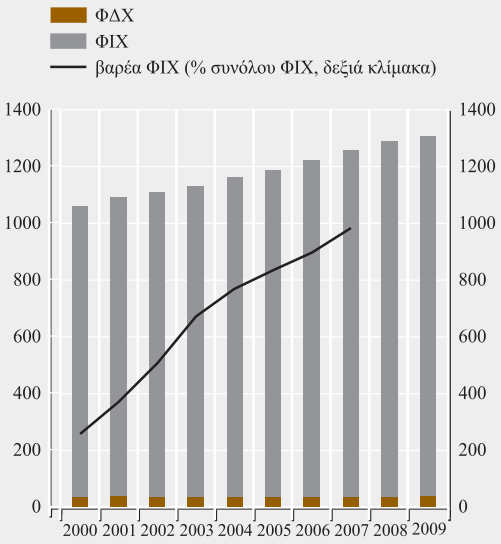

Πηγές: ΕΛΣΤΑΤ και Alpha Bank, *Οικονομικό Δελτίο,* Τεύχος 107, 2008.

Διάγραμμα 4 Καινούργια και μεταχειρισμένα φορτηγά αυτοκίνητα στις νέες εγγραφές φορτηγών αυτοκινήτων ανά κατηγορία χρήσης, 2009

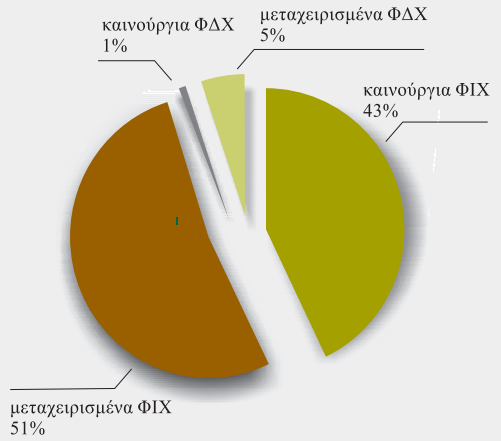

Πηγή: Eurostat.

1 εκατ. ευρώ του ΑΕΠ στην Ελλάδα, έναντι 2,5 στην ΕΕ-15 το 2009[8]), ο οποίος οφείλεται στη μεγάλη ανάπτυξη ιδιωτικών στόλων φορτηγών από μη μεταφορικές επιχειρήσεις (βλ. Διάγραμμα 3) προκειμένου να διασφαλίσουν χαμηλότερο κόστος και υψηλότερη ποιότητα στη μεταφορά των προϊόντων τους.

Δεύτερον, η ηλικία του στόλου οχημάτων είναι μεγάλη (το 11% του στόλου το 2010 ήταν νέα φορτηγά έως και δύο ετών, έναντι 31% στην Ισπανία και 48% στη Γερμανία – βλ. και Διάγραμμα 4).

Τρίτον, υπάρχει υψηλό ποσοστό ταξιδιών με κενά φορτία στις εθνικές μεταφορές (38% το 2010, έναντι 26% στην ΕΕ-15).

Στη χαμηλή αποτελεσματικότητα του κλάδου συμβάλλουν επίσης η περιορισμένη έκταση και χαμηλή ποιότητα των οδικών και αποθηκευτικών υποδομών, καθώς και η ελλιπής διασύνδεση με άλλα μεταφορικά μέσα. Ως αποτέλεσμα, υπάρχει σημαντική επιβάρυνση του περιβάλλοντος και της οδικής ασφάλειας και είναι χαμηλή η ποιότητα των μεταφορικών υπηρεσιών (έλλειψη ευελιξίας και έγκαιρης

8 Βλ. http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/truck-intensity-in-the-eea.

εξυπηρέτησης). Ενδεικτικά, η McKinsey (2012) αναφέρει ότι η ταχύτητα ανά εργατοώρα είναι 13 χλμ. στην Ελλάδα, έναντι 24 χλμ. στην ΕΕ-15.

Οι παραπάνω αδυναμίες συνοψίζονται στο δείκτη παραγωγικότητας του ελληνικού κλάδου οδικών εμπορευματικών μεταφορών και την απόκλισή του από τους δείκτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Ενδεικτικά, το 2009 η προστιθέμενη αξία ανά απασχολούμενο αντιστοιχούσε στο 25% του μέσου όρου της παραγωγικότητας του αντίστοιχου κλάδου στην ΕΕ-15.[9] Η υστέρηση της Ελλάδος αποτυπώνεται επίσης σε εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (π.χ. βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2010) και στο δείκτη της Παγκόσμιας Τράπεζας για την "Απόδοση της Εφοδιαστικής Αλυσίδας" ("Logistics Performance Index").

3 ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΟ 2010 ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΡΕΒΛΩΣΕΙΣ ΠΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΣΕ

Το ισχύον έως το 2010 θεσμικό πλαίσιο της εγχώριας αγοράς οδικών εμπορευματικών μεταφορών δημιουργούσε αδικαιολόγητα εμπόδια[10] στην πρόσβαση στην αγορά, στη λειτουργία της αγοράς και διακρίσεις εις βάρος αλλοδαπών επιχειρήσεων με πρόθεση δραστηριοποίησης στην εγχώρια αγορά. Ως αποτέλεσμα, το προηγούμενο ρυθμιστικό πλαίσιο συνέβαλλε στη διαμόρφωση (και συντήρηση) χαμηλού ανταγωνισμού και στρεβλώσεων στη λειτουργία της αγοράς, και κατ' επέκταση στη χαμηλή αποτελεσματικότητα του κλάδου.

Αναλυτικότερα, το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο του κλάδου των οδικών μεταφορών εμπορευμάτων αποτελούσαν κυρίως ο ν. 383/1976, που αφορούσε θέματα των φορτηγών δημόσιας χρήσης (ΦΔΧ), και ο ν. 1959/1991, που αφορούσε θέματα των φορτηγών ιδιωτικής χρήσης (ΦΙΧ).[11]

Όσον αφορά την πρόσβαση στην αγορά ΦΔΧ, είναι χαρακτηριστικό ότι ο αριθμός αδειών ΦΔΧ, τον οποίο καθόριζε το κράτος, παρέμεινε αμετάβλητος (36.495 οχήματα) από τη δεκαετία του 1980, παρά τις διαχρονικά αυξανόμενες μεταφορικές ανάγκες της ελληνικής αγοράς. Επιπλέον, η γεωγραφική κάλυψη των αδειών εντός της χώρας τελούσε υπό αυστηρούς περιορισμούς ανάλογα με την κατηγορία άδειας.[12] Τα θεσμικά εμπόδια σε σχέση με την έκδοση αδειών προκαλούσαν μία σειρά από στρεβλώσεις στην αγορά: Δημιουργήθηκε μία αγορά "υπεραξιών", με τις άδειες ΦΔΧ να τιμολογούνται από 30 χιλ. έως 300 χιλ. ευρώ.[13] Οι υπεραξίες αυτές δρούσαν ως εμπόδιο εισόδου νέων επιχειρηματιών στον κλάδο. Επιπλέον, η μη έκδοση νέων αδειών ΦΔΧ ενίσχυσε την εξάρτηση από ΦΙΧ για την κάλυψη των εμπορευματικών αναγκών (βλ. Διάγραμμα 3), παρά το γεγονός η πρόσβαση στην αγορά ΦΙΧ επίσης δεν ήταν απρόσκοπτη.

Το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο προέβλεπε τη δυνατότητα του κράτους να ορίζει σε περιοδική βάση τα ανώτατα και κατώτατα όρια στα κόμιστρα για τις ενδονομαρχιακές μεταφορές. Ο διοικητικός προσδιορισμός των κομίστρων λειτουργούσε ως πρόσθετο εμπόδιο στην πρόσβαση στην αγορά, καθώς εξασφάλιζε τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων του κλάδου, περιόριζε την ανάπτυξη ανταγωνισμού μεταξύ τους και μείωνε τα κίνητρά τους να βελτιώσουν τις υπηρεσίες τους.

Επιπρόσθετα, το προηγούμενο θεσμικό καθεστώς περιόριζε (ή απαγόρευε) την πρόσβαση σε ορισμένες υπηρεσίες, όπως η μίσθωση φορτηγών, οι συνδυασμένες μεταφορές, οι μεταφορές μικτών φορτίων και η μεταφορά υγρών καυσίμων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα των στρεβλώσεων που δημιουργούνταν στη λει-

9 Στοιχεία Structural business statistics, Eurostat. Ανάλογα συμπεράσματα και ως προς τον κύκλο εργασιών ανά απασχολούμενο.

10 Βλ. Boylaud and Nicoletti (2001) για αυτή την κατηγοριοποίηση των αδικαιολόγητων εμποδίων στον ανταγωνισμό. Ο Πίνακας 1 συνοψίζει στις δύο πρώτες στήλες του τα θεσμικά εμπόδια στον ανταγωνισμό του κλάδου των οδικών μεταφορών εμπορευμάτων στην Ελλάδα και τα προβλήματα που αυτά δημιουργούσαν πριν το 2010.

11 Σύμφωνα με τους κείμενους ορισμούς, τα ΦΔΧ έχουν άδεια μεταφοράς εμπορευμάτων για λογαριασμό τρίτων (ατόμων ή επιχειρήσεων), ενώ τα ΦΙΧ έχουν άδεια μεταφοράς μόνο των εμπορευμάτων της επιχείρησης στην οποία ανήκουν.

12 Οι άδειες διακρίνονταν σε "νομαρχιακές" ή "εθνικές" άδειες, όπου μόνο οι τελευταίες επιτρέπουν μεταφορά μεταξύ νομών.

13 Βλ. π.χ. αιτιολογικές εκθέσεις του ν. 3887/2010 του Υπουργείου Μεταφορών.

Διάγραμμα 5 Δείκτης έντασης θεσμικών περιορισμών στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές σε χώρες του ΟΟΣΑ[1], 2008

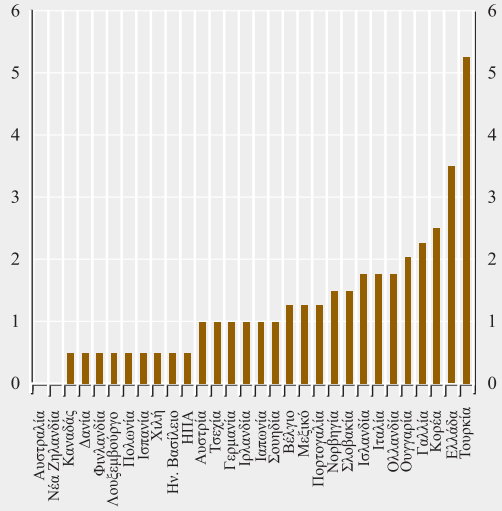

Πηγή: ΟΟΣΑ (2011), Product Market Regulation Database.
1 Ο δείκτης κυμαίνεται από 0 (ελάχιστοι περιορισμοί) έως 6 (μέγιστοι περιορισμοί).

Διάγραμμα 6 Σχετική παραγωγικότητα και θεσμικοί περιορισμοί στον ανταγωνισμό

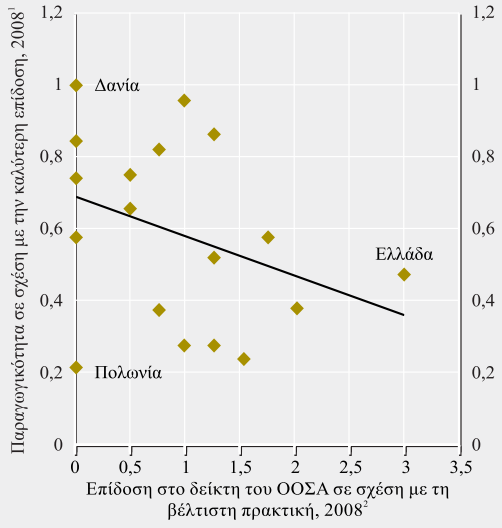

Πηγές: Eurostat, Structural business statistics και ΟΟΣΑ (2011), Product Market Regulation Database.
1 Λόγος της παραγωγικότητας της εργασίας (προστιθέμενη αξία ανά απασχολούμενο) σε κάθε χώρα προς την παραγωγικότητα της εργασίας στη Δανία, χώρα με την υψηλότερη παραγωγικότητα.
2 Διαφορά του δείκτη έντασης θεσμικών περιορισμών των οδικών μεταφορών από την καλύτερη επίδοση ανάμεσα στις χώρες του δείγματος.

τουργία της αγοράς είναι ότι τα ΦΔΧ είχαν το αποκλειστικό δικαίωμα να μεταφέρουν κενά εμπορευματοκιβώτια, με αποτέλεσμα να είναι μεγάλη η αναλογία των ταξιδιών χωρίς εμπορεύματα. Μάλιστα, σύμφωνα με τη McKinsey (2012), η μεγάλη αναλογία κενών φορτίων είναι από τους βασικούς παράγοντες που εξηγούν τη χαμηλή παραγωγικότητα των ελληνικών οδικών μεταφορών εμπορευμάτων.

Η Ελλάδα είχε συμμορφωθεί με τους κανόνες της ΕΕ και σε σχέση με τις ανώτατες επιτρεπόμενες ώρες οδήγησης ημερησίως, τις ώρες ανάπαυσης και την πρόσβαση στο επάγγελμα του οδικού μεταφορέα. Επίσης, υπάρχει συμμόρφωση ως προς την άρση του καμποτάζ, επιτρέποντας σε μεταφορείς από την ΕΕ-27 να εκτελούν εθνικές μεταφορές σε προσωρινή βάση. Ωστόσο, και οι ξένες επιχειρήσεις που ενδιαφέρονταν να εγκατασταθούν στην ελληνική επικράτεια υπόκειντο στο ίδιο καθεστώς που δεν προέβλεπε την έκδοση νέων αδειών ΦΔΧ.

Το περιοριστικό ρυθμιστικό πλαίσιο για την είσοδο των επιχειρήσεων και τη λειτουργία της αγοράς στον ελληνικό κλάδο των οδικών εμπορευματικών μεταφορών αποτυπώνεται στην υψηλή τιμή του σχετικού δείκτη του ΟΟΣΑ ("Road Freight Product Market Regulation Index").[14] Μάλιστα, η έκταση των ρυθμιστικών εμποδίων στον ανταγωνισμό στις οδικές μεταφορές εμπορευμάτων ήταν από τις υψηλότερες ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ για το 2008 (βλ. Διάγραμμα 5). Η απόκλιση του προηγούμενου θεσμικού πλαισίου της Ελλάδος από τις βέλτιστες πρακτικές σχετίζεται θετικά με την απόκλιση της παραγωγικότητας των οδικών εμπορευματικών μεταφορών της από την παραγωγικότητα του αντίστοιχου κλάδου στη Δανία, χώρα με τις υψηλότερες επιδόσεις μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών (βλ. Διάγραμμα 6).

14 Συγκεκριμένα, η υψηλή τιμή οφείλεται στο ότι το προηγούμενο ρυθμιστικό πλαίσιο προέβλεπε: α) την αναγκαιότητα της έγκρισης άδειας από κρατικές υπηρεσίες και β) διοικητικώς καθοριζόμενα κόμιστρα. Άλλα αδικαιολόγητα ρυθμιστικά εμπόδια στην είσοδο επιχειρήσεων που καταγράφει ο δείκτης του ΟΟΣΑ αφορούν τα κριτήρια για τη χορήγηση άδειας, τη δυνατότητα των ρυθμιστικών αρχών να επηρεάζουν την πληρότητα του κλάδου, καθώς και το βαθμό ανάμειξης των επαγγελματικών σωματείων και ενώσεων στη ρύθμιση του κλάδου.

Πίνακας Ι Διαθρωτική μεταρρύθμιση στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές – σύνοψη βασικών προβλημάτων και νομοθετικών παρεμβάσεων

Θεσμικοί περιορισμοί στον ανταγωνισμό πριν από το 2010	Επακόλουθα προβλήματα	Νομοθετικές παρεμβάσεις μετά το 2010	Περιθώρια για περαιτέρω δράσεις πολιτικής
Περιορισμοί στην πρόσβαση στην αγορά			
Ο αριθμός αδειών ΦΔΧ καθορίζεται διοικητικά (ν. 383/ 1976). Οι νομαρχίες μπορούσαν να αποφασίζουν την έκδοση νέων αδειών εφόσον κρινόταν ότι υπάρχουν σχετικές ανάγκες στην αγορά.	Ο αριθμός των ΦΔΧ έμεινε σταθερός σε 36.495 από το 1976. Ο αριθμός των ΦΙΧ αυξανόταν διαρκώς προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες της αγοράς. Παράνομη χρήση ξένων φορτηγών και ΦΙΧ. Σε τοπικό επίπεδο υπήρχαν άτυπα περιθώρια επιρροής των αποφάσεων σε σχέση με τον αριθμό αδειών από επαγγελματικά σωματεία και αντιπροσώπους του κλάδου.	Ο ν. 3887/2010 απελευθερώνει τον αριθμό αδειών ΦΔΧ. Καθίσταται δυνατή η έκδοση νέων αδειών-Άδεια Οδικού Μεταφορέα (ΑΟΜ). Τα κριτήρια απόκτησης άδειας είναι αντικειμενικά και πλήρως εναρμονισμένα με τους κανόνες της ΕΕ (επαγγελματική επάρκεια, οικονομική επιφάνεια, αξιοπιστία). Το κόστος έκδοσης ΑΟΜ αντανακλά το διοικητικό κόστος επεξεργασίας της αίτησης. Οι διαδικασίες υλοποιούνται μέσω διοικητικών υπηρεσιών που λειτουργούν κατά το πρότυπο “one-stop-shop”. Τρεις μήνες ο μέγιστος χρόνος επεξεργασίας της αίτησης άδειας.	Περαιτέρω περιορισμός γραφειοκρατικού κόστους (λιγότερες διαδικασίες, μείωση χρόνου έκδοσης άδειας). Η έκδοση αδειών θα μπορούσε να επεκταθεί και σε μη υπηκόους της ΕΕ (π.χ. Τουρκία, άλλες βαλκανικές χώρες) εφόσον πληρούνται τα κριτήρια. Μείωση του ελάχιστου απαιτούμενου κεφαλαίου για φυσικά και νομικά πρόσωπα.
Οι άδειες χωρίζονται σε νομαρχιακές, εθνικές (διανομαρχιακές) και διεθνείς με αντίστοιχους περιορισμούς στη μεταφορά προϊόντων, μη ελεύθερη μετατροπή μεταξύ των επιμέρους κατηγοριών.	Τοπικές αποκλειστικότητες, μειωμένη ευελιξία. Καθώς ήταν σε ισχύ η άρση του καμποτάζ –σύμφωνα με τους κανονισμούς της ΕΕ– υπήρχε ασυμμετρία μεταξύ ελληνικών και ξένων οδικών μεταφορέων ως προς τη δυνατότητα διενέργειας μεταφορών εντός της ελληνικής επικράτειας.	Οι άδειες διακρίνονται σε εθνικές και διεθνείς, όπου η άδεια για διεθνείς μεταφορές επιτρέπει και εθνικές μεταφορές.	
Ελεύθερη μεταβίβαση αδειών μέσω αγοραπωλησίας, δωρεάς ή κληρονομιάς. Η κρατική παρέμβαση έγκειται στην επιβολή τέλους μεταβίβασης της άδειας με βάση “αντικειμενική αξία” που υπολογίζεται από το Υπ. Οικονομικών.	Οι υπεραξίες αδειών λόγω του περιορισμένου αριθμού αδειών δημιουργούσαν εμπόδια στην είσοδο στον κλάδο νέων επαγγελματιών με επαρχή κατά τα άλλα προσόντα βάσει των κανόνων της ΕΕ. Ανεκμετάλλευτα περιθώρια φορολογικών εσόδων για το κράτος.	Μηδενίστηκαν διοικητικά οι υπεραξίες, με ισχύ από 27 Ιανουαρίου 2012 (ν. 4038/2012), μετά από σύντμηση της αρχικά προβλεπόμενης (από ν. 3887/2010) μεταβατικής περιόδου. Διασαφήνιση του τρόπου που γίνονται οι μεταβιβάσεις και του σχετικού τέλους για τις υπάρχουσες προ του ν. 3887/2010 άδειες ΦΔΧ (εγκύκλιος ΠΟΛ 1065/8.3.2013). Οι ΑΟΜ δεν μεταβιβάζονται και δεν κληρονομούνται.	
Δεν ορίζονται κριτήρια για την διατήρηση άδειας ΦΔΧ.	Ελλιπή κίνητρα για επένδυση σε υποδομές και φορτηγά αυτοκίνητα νέας τεχνολογίας.	Οι ΑΟΜ ανανεώνονται κάθε 10 έτη.	Διατήρηση υψηλών κριτηρίων για την ανανέωση ΑΟΜ και συνεχής αναθεώρηση σύμφωνα με τις εξελίξεις στην κοινοτική νομοθεσία και την τεχνολογία, εξασφάλιση χαμηλού διοικητικού κόστους διαδικασίας ανανέωσης άδειας.
Περιορισμοί στην απόκτηση ΦΙΧ (ν. 1959/1991) και στην προσαρμογή της χωρητικότητάς τους.	Μη αποτελεσματική κάλυψη των αναγκών των μη μεταφορικών επιχειρήσεων.	Με τον ν. 4093/2012 μεταφέρεται η Οδηγία 2006/1/ΕΚ για ελεύθερη μίσθωση ΦΙΧ, ανεξαρτήτως τονάζ, για λογαριασμό μη μεταφορικών επιχειρήσεων, καθώς και για τη μίσθωσή τους μέσω εταιρίας μίσθωσης.	Παροχή κινήτρων για αναβάθμιση του στόλου ΦΙΧ.
“Αμφιοριακό κόμιστρο” διοικητικά καθοριζόμενο για τις εθνικές μεταφορές. Ελεύθερο κόμιστρο για τις νομαρχιακές και διεθνείς.	Αναντιστοιχία προς συνθήκες ζήτησης και προσφοράς (μικρή συχνότητα αναθεώρησης, αδιαφανή κριτήρια). Ελλιπής κρατικός έλεγχος για την τήρηση των νόμιμων ορίων στα κόμιστρα.	Πλήρης απελευθέρωση, με εξαίρεση τη μεταφορά καυσίμων σε απομακρυσμένες ορεινές και νησιωτικές περιοχές. Εισαγωγή υποχρεωτικής ασφάλισης εμπορευμάτων.	Ενίσχυση της εποπτείας της αγοράς. Καταπολέμηση του λαθραίου εμπορίου.

Πίνακας 1 Διαθρωτική μεταρρύθμιση στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές – σύνοψη βασικών προβλημάτων και νομοθετικών παρεμβάσεων *(συνέχεια)*

Θεσμικοί περιορισμοί στον ανταγωνισμό πριν από το 2010	Επακόλουθα προβλήματα	Νομοθετικές παρεμβάσεις μετά το 2010	Περιθώρια για περαιτέρω δράσεις πολιτικής
Περιορισμοί στη λειτουργία της αγοράς			
Μόνο σε ΦΔΧ επιτρεπόταν να μεταφέρουν φορτία για λογαριασμό τρίτων, επί κομίστρω ή με μίσθωση. Δεν επιτρεπόταν στις διαμεταφορικές επιχειρήσεις να έχουν το δικό τους στόλο φορτηγών, αλλά μόνο να μισθώνουν ΦΔΧ. Οι εταιρίες λιανικής καυσίμων υποχρεούνταν να κάνουν χρήση ΦΔΧ για μεταφορά καυσίμων από τα διυλιστήρια. Υποχρεούνταν να έχουν ΦΙΧ για να μισθώνουν ΦΔΧ. Περιορισμοί στο πλήθος και τονάζ των βυτιοφόρων ΙΧ. Μόνο σε ΦΔΧ επιτρεπόταν η μεταφορά κενών εμπορευματοκιβωτίων (“containers”). Μόνο από ΦΔΧ η ταυτόχρονη μεταφορά ψυχομένων και μη ψυχομένων προϊόντων (εφόσον τηρούνται οι κανόνες ασφάλειας). Μόνο από ΦΔΧ οι συνδυαστικές μεταφορές.	Αποκλειστικότητες για ΦΔΧ, προστασία από τον ανταγωνισμό. Μεγάλη συχνότητα κενών φορτίων, με ανάλογη επιβάρυνση του περιβάλλοντος και της οδικής ασφάλειας. Μη αποτελεσματική χρήση στόλου φορτηγών και χαμηλή ποιότητα υπηρεσιών.	Απελευθέρωση της μίσθωσης. Ο ν. 4093/2012 επιτρέπει οι μεταφορές πετρελαιοειδών να γίνονται από ιδιόκτητα ή μισθωμένα βυτιοφόρα (ΦΙΧ ή ΦΔΧ) ανεξαρτήτως χωρητικότητας. Αίρονται η υποχρέωση να έχουν ΦΙΧ και προηγούμενοι περιορισμοί ως προς τον αριθμό των διαθέσιμων ΦΙΧ βυτιοφόρων και το τονάζ τους. Με υπουργική εγκύκλιο (Γ5/οικ6931/759/8-2-2012) επιτρέπεται η μεταφορά ιδιόκτητων ή μη containers από ΦΙΧ από και προς εγκαταστάσεις της επιχείρησης.	Απευθείας άρση ασύμμετρων περιορισμών σε ΦΙΧ για τη μεταφορά μικτών φορτίων (οι σχετικοί περιορισμοί αίρονται έμμεσα μέσω της ελεύθερης έκδοσης ΑΟΜ και της απελευθέρωσης της μίσθωσης).

4 ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 2010

Η αναθεώρηση του θεσμικού πλαισίου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών προς την κατεύθυνση των βέλτιστων πρακτικών διεθνώς έχει ολοκληρωθεί σε επίπεδο πρωτογενούς νομοθεσίας (βλ. Πίνακα 1):

Ο νόμος-πλαίσιο 3887/2010 έθεσε τα θεμέλια της απελευθέρωσης του κλάδου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών με την άρση εμποδίων στην πρόσβαση στην αγορά ΦΔΧ. Οι βασικές μεταρρυθμίσεις που εισήγαγε στο θεσμικό πλαίσιο είναι η πλήρης απελευθέρωση των κομίστρων και η σταδιακή απελευθέρωση των αδειών ΦΔΧ.

Ειδικότερα, το νέο θεσμικό πλαίσιο προβλέπει μόνο δύο κατηγορίες αδειών, εθνικές και διεθνείς, όπου οι διεθνείς άδειες δίνουν τη δυνατότητα διενέργειας και εθνικών μεταφορών. Οι νέες άδειες εκδίδονται εντός τριών μηνών από την αίτηση, εφόσον πληρούνται αντικειμενικά κριτήρια για την επιχείρηση (σε πλήρη εναρμόνιση με τους κανόνες της ΕΕ) και τεχνολογικά κριτήρια για τα φορτηγά. Το νέο θεσμικό καθεστώς δεν αφήνει περιθώρια στο κράτος να περιορίσει των αριθμό των επιχειρήσεων και τη πληρότητα της αγοράς. Αν και ο ν. 3887/2010 προέβλεπε ότι τις νέες άδειες ΦΔΧ μπορούσαν να λάβουν μόνο εταιρίες ανεξαρτήτως του συνολικού μικτού βάρους (τονάζ) του στόλου τους, μετέπειτα τροποποιήσεις του αρχικού νόμου προβλέπουν την έκδοση αδειών και σε φυσικά πρόσωπα που είναι υπήκοοι χωρών της ΕΕ ή του ΕΟΧ με εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Ο αρχικός νόμος προέβλεπε ότι κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου εφαρμογής του

νόμου και μέχρι τη λήξη της στις 30 Ιουνίου 2013 ήταν δυνατή η έκδοση νέων αδειών ΦΔΧ. Μετά το πέρας της μεταβατικής περιόδου προβλεπόταν αποκλειστικά η έκδοση "Αδειών Οδικού Μεταφορέα" (ΑΟΜ). Εντός δέκα ετών από την έναρξη ισχύος του ν. 3887/2010, όλες οι εταιρίες του κλάδου υποχρεούνται να διαθέτουν ΑΟΜ. Με τις τροποποιήσεις του ν. 4038/2012, η μεταβατική περίοδος έληξε 18 μήνες νωρίτερα (στις 27 Ιανουαρίου 2012) από ό,τι προβλεπόταν αρχικά. Το διοικητικό κόστος έκδοσης ΑΟΜ αντιστοιχεί μόνο στο κόστος επεξεργασίας της σχετικής αίτησης.

Οι πιο πρόσφατες νομοθετικές παρεμβάσεις του ν. 4093/2012 αφορούσαν κυρίως την άρση περιορισμών στη λειτουργία της αγοράς. Ειδικότερα, απελευθερώθηκε η μεταφορά υγρών καυσίμων με την άρση περιορισμών στη χρήση ΙΧ βυτιοφόρων και την ελεύθερη μετατροπή αδειών ΦΔΧ σε άδειες βυτιοφόρων. Επίσης, καταργήθηκαν οι περιορισμοί στην απόκτηση και χρήση ΦΙΧ μέσω της πλήρους απελευθέρωσης της μίσθωσης φορτηγών αυτοκινήτων ΦΔΧ ή ΦΙΧ και της μείωσης του κόστους απόκτησης άδειας ΦΔΧ.

Η διαδικασία της διαρθρωτικής μεταρρύθμισης του θεσμικού πλαισίου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 7. Στη δεξιά κλίμακα του διαγράμματος καταγράφεται σωρευτικά ο αριθμός των εκδοθέντων κειμένων πρωτογενούς και δευτερογενούς νομοθεσίας. Στην αριστερή κλίμακα του διαγράμματος δύο δείκτες αποτυπώνουν τη διαχρονική εξέλιξη της απόκλισης του θεσμικού πλαισίου από την πλήρη απελευθέρωση. Ο δείκτης του ΟΟΣΑ καταγράφει μόνο εμπόδια στην πρόσβαση στην αγορά. Ο "δείκτης της ΤτΕ" έχει υπολογιστεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης και συνοψίζει ένα πιο ευρύ φάσμα στοιχείων ακαμψίας στην αγορά, ακολουθώντας τη μεθοδολογία των Boylaud (2000) και Boylaud and Nicoletti (2001).[15] Συνολικά, από το Διάγραμμα 7 γίνεται σαφές ότι η νομοθετική παρέμβαση έλαβε χώρα σταδιακά και ήταν προς την κατεύθυνση της σύγκλισης προς τις άλλες χώρες του ΟΟΣΑ. Μάλιστα, με τις παρεμβάσεις αυτές η

Διάγραμμα 7 Εξέλιξη διαρθρωτικής μεταρρύθμισης

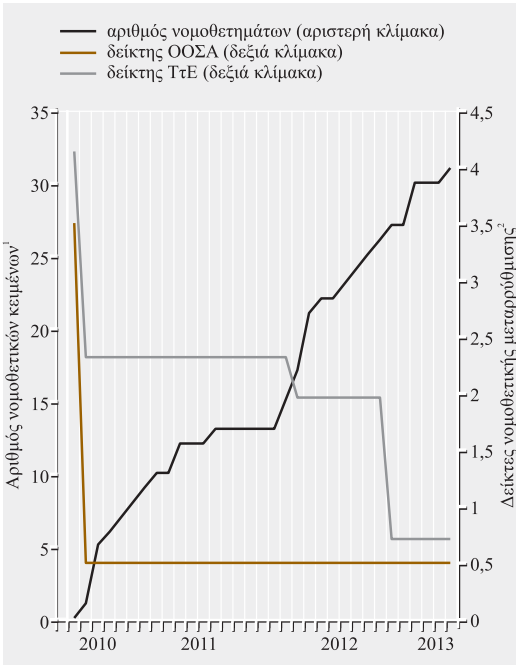

Πηγές: Πρόγραμμα ΔΙΑΥΓΕΙΑ και Βάση Δεδομένων ΝΟΜΟΣ, ΟΟΣΑ, *OECD Economic Survey: Greece 2011,* και εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος.
1 Σωρευτικός αριθμός κειμένων πρωτογενούς και δευτερογενούς νομοθεσίας.
2 Οι δείκτες κυμαίνονται από 0 (ελάχιστοι θεσμικοί περιορισμοί στον ανταγωνισμό) έως 6 (μέγιστοι περιορισμοί). Ο δείκτης ΤτΕ αξιολογεί ένα ευρύτερο φάσμα παραμέτρων από το δείκτη ΟΟΣΑ και βασίζεται σε εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος για την ένταση των σχετικών περιορισμών.

Ελλάδα κατατάσσεται ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ με τη μικρότερη ένταση περιορισμών στον ανταγωνισμό στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές (βλ. OECD 2011, European Commission 2012).

Αξίζει επίσης να σημειωθεί η δυσκολία του νομοθετικού έργου και της εφαρμογής του. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πλειοψηφία τους τα νομοθετικά κείμενα που καταγράφονται στο Διάγραμμα 7 είναι ερμηνευτικές και ενημερωτικές εγκύκλιοι. Αυτό είναι ενδεικτικό των καθυστερήσεων που σημειώθηκαν στην εφαρμογή του νέου νόμου και της ανά-

15 Τονίζεται ότι, σε αντίθεση με το δείκτη του ΟΟΣΑ, ο δείκτης ΤτΕ δεν είναι συγκρίσιμος μεταξύ χωρών του ΟΟΣΑ και βασίζεται σε υπολογισμούς της Τράπεζας της Ελλάδος.

Πίνακας 2 Έκδοση Άδειας Οδικού Μεταφορέα (ΑΟΜ) όπως ισχύει από 27.1.2012[1]

Κόστος έκδοσης άδειας ΑΟΜ	
Διοικητικό κόστος	1.000 ευρώ για την έκδοση ΑΟΜ και 500 ευρώ για κάθε ΦΔΧ
Ελάχιστο απαιτούμενο κεφάλαιο	9.000 για ΑΕ (+5.000 για κάθε ΦΔΧ) 18.000 για φυσικά πρόσωπα και άλλες εταιρικές μορφές (+9.000 για κάθε ΦΔΧ)
Πρόσθετες επιβαρύνσεις	– συμβολαιογραφικό κόστος για επικύρωση εγγράφων, έγγραφο διορισμού νόμιμου αντιπροσώπου, επικύρωση καταστατικού εταιρίας (και από το Πρωτοδικείο για ΟΕ και ΕΠΕ), αντίγραφα συμβολαίων ιδιοκτησίας και μίσθωσης χώρων – έκδοση εγγυητικής επιστολής από τράπεζες
Απαιτούμενος χρόνος διαδικασίας[2]	
Έκδοση ΑΟΜ	Εντός τριών μηνών από την πλήρη κατάθεση των δικαιολογητικών (έως 66 εργάσιμες ημέρες)
Απαιτούμενος αριθμός διαδικασιών και απαιτούμενα δικαιολογητικά κατά την έναρξη της επιχείρησης	
1. Έκδοση άδειας άσκησης επαγγέλματος οδικού μεταφορέα και απόδειξη οικονομικής επιφάνειας	4 δικαιολογητικά (+1 για νομικά πρόσωπα), πλέον αυτών για επάρκεια (π.χ. δίπλωμα οδήγησης)
2. Έκδοση ΑΟΜ	5 δικαιολογητικά (+1 για νομικά πρόσωπα, +3 για ΑΕ και ΕΠΕ, +1 για ΟΕ και ΕΕ), πλέον της αίτησης και δικαιολογητικών επάρκειας
3. Έκδοση άδειας κυκλοφορίας ΦΔΧ	4 δικαιολογητικά, πλέον αυτών για καταλληλότητα οχήματος
Απαιτούμενες κρατικές υπηρεσίες για την έναρξη επιχείρησης	
Έκδοση άδειας άσκησης επαγγέλματος οδικού μεταφορέα και απόδειξη οικονομικής επιφάνειας	1 υπηρεσία (ΚΕΠ)
Έκδοση ΑΟΜ	1 υπηρεσία (Διεύθυνση Μεταφορών περιφέρειας)
Έκδοση άδειας κυκλοφορίας ΦΔΧ	1 υπηρεσία (Διεύθυνση Μεταφορών περιφέρειας)

1 Αφορά νέα επιχείρηση με αποδεδειγμένη επαγγελματική επάρκεια και κατάλληλο φορτηγό αυτοκίνητο (EURO V).
2 Με βάση το διοικητικά καθοριζόμενο μέγιστο χρόνο επεξεργασίας μιας αίτησης για τη χορήγηση άδειας και όχι το μέσο χρόνο διεκπεραίωσης των διαδικασιών. Δεν καταγράφεται το κόστος των πρόσθετων επιβαρύνσεων. Το συνολικό κόστος ευκαιρίας της έκδοσης ΑΟΜ (κατά το πρότυπο των δεικτών της Παγκόσμιας Τράπεζας) δεν μπορεί να αποτιμηθεί αυτή τη στιγμή.

γκης διασαφήνισης του νέου θεσμικού πλαισίου. Η σύντμηση της μεταβατικής περιόδου το 2012, αν και επιτάχυνε τη μεταρρύθμιση, συνέβαλε ώστε να σημειωθούν έκτοτε καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση του απαραίτητου νομοθετικού έργου και ενίσχυσε την αβεβαιότητα σε σχέση με αυτό.

Με τη μείωση του κόστους απόκτησης νέας άδειας μέσω των πρόσφατων νομοθετικών παρεμβάσεων, μειώνεται άμεσα το σταθερό κόστος για τις επιχειρήσεις οδικών εμπορευματικών μεταφορών που λαμβάνουν τις νέες άδειες και κατά συνέπεια το συνολικό λειτουργικό τους κόστος. Πρόσφατη μελέτη του IMET (2013) δείχνει ότι η μείωση αυτή μπορεί να είναι ιδιαίτερα σημαντική.

Επιπλέον, το αναθεωρημένο θεσμικό πλαίσιο επιδιώκει να δημιουργήσει ένα περιβάλλον φιλικό προς το επιχειρείν. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει παραμέτρους κόστους της διαδικασίας έναρξης μιας επιχείρησης οδικών μεταφορών ανάλογες με αυτές που καταγράφονται κατά την αποτίμηση του κόστους του επιχειρείν από την Παγκόσμια Τράπεζα. Συγκεκριμένα, γίνεται προσέγγιση του κόστους έναρξης της επιχείρησης σε ευρώ και χρόνο και του βαθμού πολυπλοκότητας αυτής (αριθμός διαδικασιών). Συμπερασματικά, για την έκδοση ΑΟΜ απαιτούνται λιγότερες διαδικασίες και το κόστος είναι χαμηλότερο σε σχέση με το μέσο όρο για την έναρξη επιχείρησης στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά, το διοικητικό κόστος έκδοσης άδειας ΑΟΜ με

ένα ΦΔΧ ανέρχεται σε 1.500 ευρώ. Αυτό αντιστοιχεί στο 6% του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος ανά κάτοικο για το 2012, όταν κατά μέσο όρο το κόστος έναρξης της επιχείρησης ήταν 20,5% του ακαθάριστου εθνικού εισοδήματος κατ' άτομο (World Bank 2012). Η μεγαλύτερη επιβάρυνση είναι το ελάχιστο απαιτούμενο κεφάλαιο για την έναρξη επιχείρησης, το οποίο έχει καθοριστεί με βάση το σχετικό ευρωπαϊκό κανονισμό και συνεπώς δεν έχει περιθώρια άμεσης μείωσης.

Συμπερασματικά, περαιτέρω νομοθετικές παρεμβάσεις στο θεσμικό πλαίσιο θα ήταν σκόπιμο να εστιάσουν στην πλήρη διασαφήνιση των νέων ρυθμίσεων, τη μείωση του γραφειοκρατικού κόστους των επιχειρήσεων του κλάδου, την απλοποίηση των διαδικασιών έκδοσης νέων αδειών και ανανέωσής τους και τη μείωση του σχετικού κόστους.

5 ΑΝΑΜΕΝΟΜΕΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ ΤΩΝ ΟΔΙΚΩΝ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΩΝ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Θετικός είναι ο απολογισμός της εμπειρίας χωρών του ΟΟΣΑ και της ΕΕ από την απελευθέρωση της αγοράς των οδικών εμπορευματικών μεταφορών (βλ. Boylaud and Nicoletti 2001), καθώς η πλήρης απελευθέρωση των κομίστρων και η σταδιακή – σε βάθος χρόνου δύο έως δέκα έτη – απελευθέρωση της αδειοδότησης οδήγησε σε:

- αύξηση του ρυθμού εισόδου νέων επιχειρήσεων στον κλάδο,
- μείωση των κομίστρων,
- αύξηση της απασχόλησης,
- βελτίωση της ποιότητας των μεταφορικών υπηρεσιών και της συνολικής αποτελεσματικότητας του κλάδου.[16]

Σύμφωνα με το ΙΟΒΕ (2006), με βάση τη διεθνή εμπειρία εκτιμάται ότι η πλήρης απελευθέρωση των αδειών και κομίστρων στην Ελλάδα θα οδηγήσει σε μείωση των κομίστρων έως 2,5% ετησίως, που με τη σειρά της θα προκαλέσει την υποχώρηση του γενικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή έως 0,3 ποσοστιαίες μονάδες, δεδομένης της συμβολής του μεταφορικού κόστους στην τελική τιμή των αγαθών. Επίσης, αναμένεται αύξηση του αριθμού των επιχειρήσεων στον κλάδο έως 2% και της απασχόλησης έως 4% ετησίως, καθώς και αύξηση επενδύσεων σε σχέση με τη χρήση νέων τεχνολογιών και την αναβάθμιση του στόλου, με αποτέλεσμα τη βελτίωση της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών. Οι παραπάνω εκτιμήσεις βασίζονται στην υπόθεση της σταδιακής απελευθέρωσης των αδειών, η οποία κρίνεται από το ΙΟΒΕ (2006) ότι συμβάλλει στον περιορισμό του κόστους της μεταρρύθμισης.

Συνεπώς, αναμένεται συνολικά να ενισχυθεί η παραγωγικότητα του κλάδου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών (βλ. και Διάγραμμα 6), με σημαντικές θετικές δευτερογενείς επιδράσεις για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας, δεδομένης της σημασίας του κλάδου για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της εφοδιαστικής αλυσίδας και τη μείωση του τελικού κόστους των αγαθών.

6 ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΚΛΑΔΟ

Οι οικονομικές συνέπειες της απελευθέρωσης του κλάδου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών δεν είναι ακόμη εφικτό να απομονωθούν και να αποτιμηθούν, λόγω του ότι η διαρθρωτική μεταρρύθμιση ολοκληρώθηκε νομοθετικά μόλις πρόσφατα, αλλά και λόγω της συγκυρίας της έντονης ύφεσης.

Ως μία πρώτη προσέγγιση της έντασης του ανταγωνισμού στον κλάδο των οδικών μεταφορών εμπορευμάτων, παρουσιάζονται οι

16 Βλ. την ανασκόπηση στον Πίνακα 3 στο Boylaud and Nicoletti (2001) για χώρες του ΟΟΣΑ και τον Πίνακα 4.2 στο ΙΟΒΕ (2006) για χώρες της ΕΕ μόνο.

Πίνακας 3 Εξελίξεις στα χαρακτηριστικά του στόλου των φορτηγών αυτοκινήτων[1]

	2009	2010	2011	2012
Στόλος φορτηγών	1.302.430	1.318.768	1.321.296	1.318.918
Νέες άδειες κυκλοφορίας (ποσοστό στο σύνολο των φορτηγών)	2,9%	2,2%	1,4%	1,0%
Καινούργια φορτηγά (ποσοστό στο σύνολο των νέων αδειών κυκλοφορίας)	44%	41%	38%	30%

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.
1 Καινούργιο είναι το φορτηγό που ταξινομείται για πρώτη φορά μέσα στο μήνα στην Ελλάδα και δεν έχει κυκλοφορήσει σε άλλη χώρα. Μεταχειρισμένο είναι αυτό που ταξινομείται για πρώτη φορά στη χώρα και έχει εισαχθεί ως μεταχειρισμένο από το εξωτερικό.

εξελίξεις στα κόμιστρα μετά το 2010. Το βασικό πλεονέκτημα αυτού του δείκτη είναι ότι τα κόμιστρα απελευθερώθηκαν πλήρως ήδη από το Σεπτέμβριο του 2010. Επίσης, τα κόμιστρα συνιστούν το κύριο εργαλείο με το οποίο οι επιχειρήσεις του κλάδου ανταγωνίζονται μεταξύ τους βραχυπρόθεσμα. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των επιχειρήσεων ως προς την ποιότητα των υπηρεσιών τους θα αναπτυχθεί μόνο μεσοπρόθεσμα, δεδομένου του απαιτούμενου χρόνου για την ολοκλήρωση των επενδύσεων.

Στο Διάγραμμα 8 παρουσιάζεται η εξέλιξη (ανά τρίμηνο) του δείκτη τιμών παραγωγού για τις οδικές εμπορευματικές μεταφορές στην Ελλάδα, την ΕΕ και επιλεγμένες χώρες αυτής. Είναι ξεκάθαρη η έντονη υποχώρηση του δείκτη στην Ελλάδα μετά το α΄ τρίμηνο του 2012. Σύμφωνα με τα ετήσια στοιχεία, οι τιμές παραγωγού του κλάδου υποχώρησαν την περίοδο 2010-2012 κατά 2,8% στην Ελλάδα, έναντι αύξησής τους κατά 1,8% στον αντίστοιχο κλάδο στην ΕΕ-15.[17] Μάλιστα, η μείωση αυτή έλαβε χώρα παρά το γεγονός ότι το παραγωγικό κόστος για τις μεταφορικές επιχειρήσεις έχει επιβαρυνθεί, κυρίως λόγω του αυξημένου κόστους της ενέργειας. Δεν μπορεί ωστόσο να αγνοηθεί ότι η διαπιστούμενη μείωση των κόμιστρων των οδικών εμπορευματικών μεταφορών συνδέεται άρρηκτα και με τη μεγάλη μείωση του μεταφορικού έργου λόγω της ύφεσης (μείωση των μεταφερόμενων τόνων αγαθών κατά 22% από το 2009).[18]

Διάγραμμα 8 Δείκτης τιμών παραγωγού στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές

(2010=100, τριμηνιαία στοιχεία)

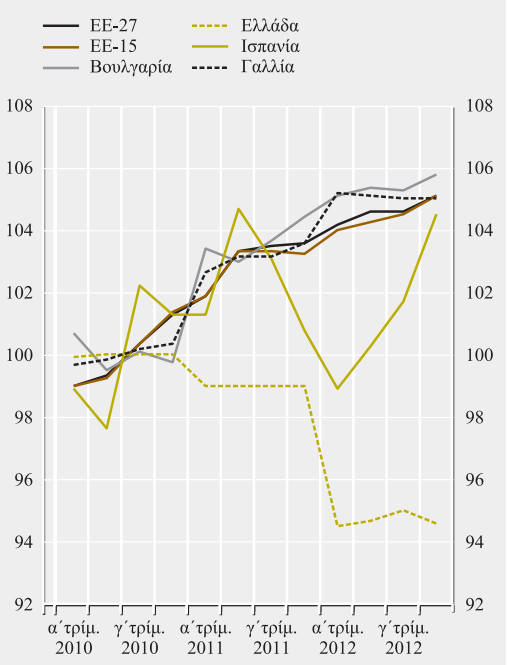

Πηγή: Eurostat, Short-term business statistics.

Ένας δεύτερος, περισσότερο πρόδρομος, δείκτης είναι οι νέες εγγραφές φορτηγών (βλ.

17 Επίσης, οι τιμές παραγωγού στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές μειώθηκαν σε σχέση με το γενικό επίπεδο τιμών παραγωγού της ελληνικής οικονομίας, καθώς την περίοδο 2010-2012 ο αποπληθωριστής του ΑΕΠ (σε βασικές τιμές) στην Ελλάδα μειώθηκε οριακά κατά 0,1%.

18 Έως το 75% της εξέλιξης του συνολικού όγκου των μεταφορών (σε τόνους) την περίοδο 2003-2011 εξηγείται από το ΑΕΠ της Ελλάδος σε σταθερές τιμές και μία γραμμική τάση.

Πίνακα 3). Ο δείκτης αυτός αποτυπώνει τις προσδοκίες σε σχέση με την ανάπτυξη του κλάδου, αλλά και συνδέεται με τη μελλοντική ικανότητα των επιχειρήσεων να βελτιώσουν την ποιότητα των υπηρεσιών τους. Οι προοπτικές του κλάδου δεν εμφανίζονται θετικές, καθώς οι νέες εγγραφές φορτηγών, και ειδικότερα των καινούργιων φορτηγών, μειώθηκαν σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 2010-2012. Επίσης, αν και σε επίπεδο εφαρμογής η έκδοση των νέων αδειών εξελίσσεται ομαλά, είναι πολύ περιορισμένος ο αριθμός των νέων αδειών που έχουν εκδοθεί.

7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το θεσμικό πλαίσιο των οδικών εμπορευματικών μεταφορών πριν από το 2010 χαρακτηριζόταν από σημαντικά εμπόδια στην πρόσβαση στην αγορά και τη λειτουργία της, έχοντας σημαντικές αρνητικές συνέπειες στην αποτελεσματικότητα του κλάδου, την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και το περιβάλλον.

Οι στρεβλώσεις που συνδέονταν με το προηγούμενο θεσμικό καθεστώς επέβαλλαν την αναθεώρησή του. Σε νομοθετικό επίπεδο, η μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου του κλάδου ξεκίνησε με τον ν. 3887/2010 και έχει ολοκληρωθεί και είναι σε εξέλιξη η προσαρμογή του κλάδου σε αυτό. Το νέο θεσμικό περιβάλλον για τις επιχειρήσεις των οδικών εμπορευματικών μεταφορών είναι φιλικό προς τις επιχειρήσεις και εναρμονισμένο με τις βέλτιστες πρακτικές διεθνώς και τους κανονισμούς της ΕΕ. Η σε βάθος διερεύνηση των επιπτώσεων της απελευθέρωσης των οδικών εμπορευματικών μεταφορών θα αποτελέσει το αντικείμενο μελλοντικής έρευνας.

Επισημαίνεται ακόμη ότι υπάρχει περιθώριο για επιπλέον δράσεις προκειμένου να αποκομιστούν τα μέγιστα οφέλη από τη διαρθρωτική μεταρρύθμιση στις οδικές εμπορευματικές μεταφορές. Ειδικότερα, η διεθνής εμπειρία έχει καταδείξει τη σημασία της ενίσχυσης της εποπτείας της αγοράς ώστε να διασφαλιστεί ο υγιής ανταγωνισμός σε καθεστώς πλήρους απελευθέρωσης του κλάδου. Επιπλέον, δεδομένης της μεγάλης πτώσης των επενδύσεων, είναι επιτακτική η ανάγκη να ολοκληρωθεί επιτυχώς το υπό εξέλιξη πρόγραμμα ΕΣΠΑ για τον εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων του κλάδου των οδικών εμπορευματικών μεταφορών.[19] Νέοι πόροι από το ΕΣΠΑ θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν άμεσα για να δοθούν κίνητρα σε εταιρίες με ΦΙΧ να αποσύρουν τα παλαιά φορτηγά και να στραφούν σταδιακά στην αγορά για την κάλυψη των μεταφορικών τους αναγκών. Τα κοινοτικά προγράμματα μπορούν να αξιοποιηθούν επίσης σε συνδυασμό με την προσέλκυση ξένων επενδύσεων υψηλής τεχνολογίας προκειμένου να πραγματοποιηθούν αναπτυξιακά έργα, όπως επενδύσεις στον οδικό άξονα, το σιδηροδρομικό δίκτυο, τα λιμάνια, σε αποθηκευτικούς σταθμούς και διακομιστικά κέντρα. Τέλος, για τη διασφάλιση ανταγωνιστικών συνθηκών στις χερσαίες εμπορευματικές μεταφορές είναι απαραίτητο να ληφθούν μέτρα για την απελευθέρωση και ανάπτυξη των σιδηροδρομικών μεταφορών. Ο άρτιος συντονισμός και η έγκαιρη ολοκλήρωση πολιτικών όπως οι παραπάνω θα ενισχύσουν την αποτελεσματικότητα των εμπορευματικών μεταφορών και ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

19 Βλ. http://www.espa.gr/el/Pages/Proclamationsfs.aspx?item=1933.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Alpha Bank (2008), "Φορτηγά: Αναχρονιστικό πλαίσιο λειτουργίας και στρεβλώσεις στις εμπορευματικές μεταφορές", *Οικονομικό Δελτίο*, 107, Νοέμβριος 2008, Αθήνα.

ΙΜΕΤ (2013), *Μελέτη Προσδιορισμού του Συνολικού Κόστους Αστικών και Υπεραστικών Εμπορευματικών Μεταφορών*, Ινστιτούτο Βιώσιμης Κινητικότητας & Δικτύων Μεταφορών, Θεσσαλονίκη.

ΙΟΒΕ (2006), "Η Κλειστή Αγορά Φορτηγών Δημόσιας Χρήσης (ΦΔΧ): Προβλήματα και Προοπτικές", Κλαδική Μελέτη αρ. 216, Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών, Αθήνα.

ΚΕΠΕ (2011), *Συνθήκες Αγοράς και Ανταγωνισμός στην Ελληνική Οικονομία*, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα.

ΣΕΒ (2010), *Επιχειρηματικότητα χωρίς εμπόδια, 30 πεδία δράσης για τη δημιουργία φιλικού επιχειρηματικού περιβάλλοντος*, Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

Boylaud, O. (2000), "Regulatory Reform in Road Freight and Retail Distribution", OECD Economics Department Working Papers No. 255, Paris.

Boylaud, O. and G. Nicoletti (2001), "Regulatory Reform in Road Freight", OECD Economics Department Working Papers No. 32, Paris.

European Commission (2011), *Road Freight Transport Vademecum 2010 Report*, September 2011, Brussels.

European Commission (2012), *The Second Economic Adjustment Programme for Greece - First Review*, December 2012, Brussels.

McKinsey (2012), *Greece 10 Years Ahead: Defining Greece's New Growth Model and Strategy*, Athens.

OECD (2011), *OECD Economic Surveys: Greece*, OECD, Paris.

World Bank (2012), *Doing Business 2013*, Washington.

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΚΡΙΣΗΣ ΣΤΙΣ ΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΑΠΟΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*

Νικόλαος Κ. Κανελλόπουλος
Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ)

Θεόδωρος Μητράκος
Τράπεζα της Ελλάδος
Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών

Πάνος Τσακλόγλου
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ιωάννης Χολέζας
Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ)

Ι ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διερεύνηση των σχέσεων ανάμεσα στη θέση των ατόμων στην αγορά εργασίας, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται στα χαρακτηριστικά της απασχόλησης και το ύψος των αμοιβών τους, με το επίπεδο και τον τύπο της εκπαίδευσής τους αποτελούν βασικό αντικείμενο της οικονομικής έρευνας και ανάλυσης. Κατά την εξέταση των σχέσεων αυτών κατά κανόνα ανακύπτουν ζητήματα αποτελεσματικότητας και ισότητας, ενώ συχνά προκύπτουν ενδιαφέρουσες προτάσεις εκπαιδευτικής πολιτικής ή πολιτικής απασχόλησης. Τα ζητήματα αυτά είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντα αλλά και επίκαιρα για την Ελλάδα, μία μικρή οικονομία, η ένταξη της οποίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η υιοθέτηση το 2002 του ευρώ ως εθνικού νομίσματός της περιόρισε τα διαθέσιμα εργαλεία άσκησης οικονομικής πολιτικής αναβαθμίζοντας παράλληλα το ρόλο των πολιτικών εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας.

Επιπρόσθετα, η Ελλάδα από το 2008 βιώνει μια παρατεταμένη οικονομική κρίση, η οποία την ώθησε στην υιοθέτηση πολιτικών περιορισμού των δημόσιων δαπανών και αύξησης των φόρων σε συνδυασμό με πληθώρα διαρθρωτικών παρεμβάσεων με ιδιαίτερη έμφαση στην αγορά εργασίας. Την ίδια περίοδο σημαντικές παρεμβάσεις έγιναν και στο χώρο της εκπαίδευσης. Η κρίση αυτή είχε δραματικές επιπτώσεις στην ελληνική αγορά εργασίας τόσο σε σχέση με την απασχόληση και την ανεργία όσο και σε σχέση με τις αμοιβές. Αξιοσημείωτες είναι οι επιδράσεις της κρίσης στην απασχόληση και την ανεργία στις περισσότερες χώρες της ευρωζώνης και κυρίως στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, ωστόσο οι επιπτώσεις αυτές διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς την έντασή τους μεταξύ των επιμέρους χωρών (ECB, 2012). Στην Ελλάδα, ο αριθμός των απασχολουμένων το β′ τρίμηνο του 2012 ήταν μειωμένος κατά 17,2% σε σύγκριση με το β′ τρίμηνο του 2008, ενώ παράλληλα το μέσο κόστος εργασίας για το σύνολο της οικονομίας μειώθηκε κατά 12,5% (στοιχεία από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ κατόπιν κατάλληλων προσαρμογών). Σ' αυτή την εξέλιξη συνέβαλαν και οι προσπάθειες διαρθρωτικών αλλαγών στην κατεύθυνση της αύξησης της ευελιξίας της αγοράς εργασίας με συγκεκριμένες νομοθετικές παρεμβάσεις (βλ. νόμους 3845/2010, 3899/2010, 4047/2012 και 4093/2012).[1]

* Το άρθρο απηχεί τις απόψεις των συγγραφέων. Τα πρώτα αποτελέσματα της μελέτης παρουσιάστηκαν στο διεθνές συνέδριο που οργάνωσε η Τράπεζα της Ελλάδος στις 27 Νοεμβρίου 2012 με θέμα "Η ελληνική αγορά εργασίας στην κρίση". Ευχαριστίες εκφράζονται στην κ. Heather Gibson και στον κ. Κωνσταντίνο Ν. Κανελλόπουλο για τα χρήσιμα σχόλιά τους.

1 Για μια αναλυτική περιγραφή των θεσμικών αλλαγών στην ελληνική αγορά εργασίας στη διάρκεια της κρίσης, μεταξύ άλλων, βλ. Χολέζας (2010, 2011, 2012 και 2013), Alpha Bank (2013) και τις πρόσφατες Εκθέσεις του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος. Η δραματική μείωση της απασχόλησης πάντως μπορεί να ερμηνευθεί και με βάση τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου (Mincer 1958, 1974, Schultz, 1961, Becker, 1964), καθώς η μείωση της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης οδηγεί κατά κανόνα σε αύξηση της ανεργίας, η οποία με τη σειρά της ενδέχεται να προκαλέσει αποθάρρυνση και έξοδο από το εργατικό δυναμικό ή/και μετανάστευση προς ανεύρεση εργασίας σε άλλες χώρες (brain drain). Και τα δύο αυτά ενδεχόμενα έχουν ως αποτέλεσμα τη σπατάλη οικονομικών πόρων σε μια περίοδο που αυτοί είναι πιο δυσεύρετοι παρά ποτέ.

Όπως είναι φυσικό, η οικονομική ύφεση και η συνεπαγόμενη συρρίκνωση των μισθών τα τελευταία χρόνια έχει σημαντική επίπτωση στη θέση και τις προοπτικές των νέων στην αγορά εργασίας, οι οποίοι καλούνται να αποφασίσουν τη συνέχιση ή όχι των σπουδών τους με δεδομένη και την αυξημένη πιθανότητα ανεργίας στη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης.[2] Καθώς η οικονομική ύφεση έχει επιφέρει αλλαγές σε όλο το εύρος της κατανομής των μισθών, είναι πολύ πιθανόν να έχουν αλλάξει οι αποδόσεις της εκπαίδευσης, δηλαδή το όφελος που έχει το άτομο από την πρόσληψη περισσότερης εκπαίδευσης. Αυτό σημαίνει ότι η επένδυση σε περισσότερη εκπαίδευση μπορεί να μην είναι πλέον επικερδής από ιδιωτική σκοπιά, με όποια δυσμενή αποτελέσματα συνεπάγεται κάτι τέτοιο για τη μελλοντική μεγέθυνση της οικονομίας. Στόχος αυτής της μελέτης είναι να διερευνήσει ακριβώς αυτό το ενδεχόμενο και, συγκεκριμένα, πώς η τρέχουσα οικονομική κρίση επηρέασε, έως τώρα, τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης για στενά οριζόμενες εκπαιδευτικές ομάδες.[3]

Στα πλαίσια αυτά η παρούσα μελέτη εξετάζει την εξέλιξη των σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών προ και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Στην επόμενη ενότητα επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση της ελληνικής βιβλιογραφίας για τις αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, ενώ στην τρίτη ενότητα περιγράφονται τα στατιστικά στοιχεία και η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται. Η τέταρτη ενότητα παρουσιάζει τα αποτελέσματα της εμπειρικής ανάλυσης και η τελευταία συνοψίζει τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

2 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Το ζήτημα των μισθολογικών διαφορών μεταξύ βαθμίδων του εκπαιδευτικού συστήματος στην Ελλάδα έχει εξεταστεί κυρίως στο πλαίσιο της διερεύνησης των αποδόσεων (συνήθως των ιδιωτικών) της εκπαίδευσης. Ωστόσο, λόγω των περιορισμών στα διαθέσιμα αναλυτικά στατιστικά δεδομένα, έως πρόσφατα τουλάχιστον, οι συναφείς μελέτες για την εκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι σχετικά λίγες. Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται συνοπτικά τα στατιστικά δεδομένα, η μεθοδολογία και τα ευρήματα των σημαντικότερων από τις μελέτες αυτές.[4]

2.1 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΜΕΛΕΤΩΝ

Τα πρωτογενή δεδομένα που χρησιμοποιούνται στις δημοσιευμένες μελέτες για τις αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα καλύπτουν τη χρονική περίοδο από το 1957 έως πρόσφατα, με πρώτη πιθανότατα μελέτη αυτή του Leibenstein (1967). Οι περισσότερες διαθέσιμες μελέτες βασίζονται σε αναλυτικά στοιχεία ερευνών νοικοκυριών της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ), με πιο συχνές τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ), το Ευρωπαϊκό Πάνελ Νοικοκυριών (ECHP), την Ευρωπαϊκή Έρευνα Στατιστικών Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC) και κυρίως τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ).[5] Επισημαίνεται πάντως ότι όλες σχεδόν οι βάσεις δεδομένων που έχουν χρησιμοποιηθεί στις υπάρχουσες μελέτες για την εκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης στην Ελλάδα είναι διαστρωματικές (cross-section), καθώς σχετικά πρόσφατα αναμορφώθηκε ο σχεδιασμός των περισσότερων από τις προηγούμενες έρευνες νοικοκυριών, με βάση και την ευρωπαϊκή πρα-

2 Χαρακτηριστικό της σημασίας που αποδίδεται στις επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης στις προοπτικές των νέων στην αγορά εργασίας είναι ο έντονος δημόσιος διάλογος τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την ανεργία των νέων και την ανάγκη λήψης πρόσθετων μέτρων για την άμεση αντιμετώπισή της (βλ. COM, 2011 και 2012, OECD, 2013α, Castillo and Paraire, 2013).

3 Η μεταβολή των μισθών στους εργαζομένους διαφορετικών εκπαιδευτικών ομάδων συνήθως δεν είναι ομοιόμορφη και ενδέχεται να αυξάνει ή να μειώνει το όφελος από την επιπλέον εκπαίδευση μιας ομάδας σε σύγκριση με μία άλλη. Από την άλλη πλευρά, λόγω της μείωσης των αμοιβών της εργασίας, μειώνεται το κόστος ευκαιρίας της εκπαίδευσης, δηλαδή οι χρηματικές απολαβές που θα είχε το άτομο, αν εργαζόταν. Ποια από τις δύο επιδράσεις θα είναι ισχυρότερη δεν μπορεί να προσδιοριστεί εκ των προτέρων.

4 Για ανάλογη συνοπτική παρουσίαση της σχετικής βιβλιογραφίας για τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα, βλ. Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010β), ενώ για μια πιο αναλυτική επισκόπηση βλ. Cholezas and Tsakloglou (1999) και Χολέζας (2005).

5 Για μία συγκριτική παρουσίαση των επιμέρους χαρακτηριστικών των τριών αυτών ερευνών νοικοκυριών, βλ. Μητράκος και Ντούρος (2006).

κτική, και ήδη παρέχουν ταυτόχρονα τόσο διαστρωματικά όσο και διαχρονικά δεδομένα (longitudinal data).

2.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιούν οι περισσότερες διαθέσιμες μελέτες για την Ελλάδα προκειμένου να εκτιμήσουν και να προσδιορίσουν την επίδραση της εκπαίδευσης στις αποδοχές περιορίζεται στην οικονομετρική εκτίμηση της κλασικής ημιλογαριθμικής εξίσωσης ανθρώπινου κεφαλαίου του Mincer (1974) με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων (OLS). Η μεταβλητή της εκπαίδευσης εκφράζεται συνήθως είτε σε έτη είτε σε επίπεδα εκπαίδευσης με τη χρήση ψευδομεταβλητών, ενώ συχνά προστίθενται ερμηνευτικές μεταβλητές με στόχο τη βελτίωση της ερμηνευτικής ικανότητας του υποδείγματος, όπως η δυνητική εμπειρία και το τετράγωνό της, η ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο του πατέρα κ.ά.

Ο Kanellopoulos (1997), προκειμένου να προσδιορίσει τις πραγματικές αποδόσεις των ατόμων που απασχολούνται στο δημόσιο τομέα, αξιοποιεί τη μέθοδο διόρθωσης της μεροληπτικότητας του δείγματος ή του σφάλματος επιλογής δύο σταδίων του Heckman. Στο ίδιο μεθοδολογικό πλαίσιο, η μελέτη των Kanellopoulos and Mavromaras (2002) επιχειρεί να ερμηνεύσει τη διαφορά στις αποδοχές μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ανάλογη ερμηνεία επιχειρεί να δώσει με διαφορετική μεθοδολογία και η Παπαπέτρου (2004, 2007), χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της ποσοστιαίας παλινδρόμησης (quantiles regression), η οποία επιτρέπει την εκτίμηση της επίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών στην εξαρτημένη μεταβλητή κατά μήκος της κατανομής της τελευταίας.

Πιο πρόσφατα, οι Livanos and Pouliakas (2011) διορθώνουν για το σφάλμα επιλογής παράλληλα με την εφαρμογή της ποσοστιαίας παλινδρόμησης, με στόχο τον υπολογισμό των ιδιωτικών αποδόσεων της εκπαίδευσης για επιμέρους κατηγορίες αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Επιπλέον, οι Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010β) λαμβάνουν υπόψη τόσο το σφάλμα επιλογής όσο και την πιθανότητα ανεργίας σε δεδομένο χρόνο μετά την αποφοίτηση και υπολογίζουν ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης για λεπτομερείς εκπαιδευτικές ειδικεύσεις στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Οι δύο τελευταίες μελέτες συμφωνούν ως προς την ανομοιογένεια των αποδόσεων της εκπαίδευσης μεταξύ των διαφορετικών ειδικεύσεων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τέλος, οι κοινωνικές αποδόσεις της εκπαίδευσης έχουν υπολογιστεί με τη χρήση τεχνικών κόστους-οφέλους σε παλαιότερες μελέτες από τους Leibenstein (1967), Psacharopoulos (1982), Magoula and Psacharopoulos (1999) και Κανελλόπουλο, Μαυρομαρά και Μητράκο (2003).

Όλα σχεδόν τα ευρήματα των διαθέσιμων μελετών για την Ελλάδα είναι σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, καθώς επιβεβαιώνεται η θετική επίδραση της εκπαίδευσης και της δυνητικής εμπειρίας στις αποδοχές. Επιπλέον, οι αποδόσεις των επιπέδων εκπαίδευσης αυξάνονται με τα έτη εκπαίδευσης και οι επιπρόσθετες ερμηνευτικές μεταβλητές έχουν το αναμενόμενο πρόσημο. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι άλλες σημαντικές υποθέσεις δεν είναι δυνατόν να ελεγχθούν με τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία και στην πραγματικότητα οι αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι πολύ πιθανόν να διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό μεταξύ των ατόμων, π.χ. ανάλογα με την πνευματική τους ικανότητα ή την ποιότητα του εκπαιδευτικού ιδρύματος όπου φοίτησαν και τη φήμη του στην αγορά εργασίας. Επιπλέον, η συνήθης χρήση της δυνητικής αντί της πραγματικής εργασιακής εμπειρίας ως ερμηνευτικής μεταβλητής από τις περισσότερες μελέτες είναι πιθανόν να έχει υπερεκτιμήσει τη συνδρομή της εμπειρίας εφόσον δεν λαμβάνονται υπόψη διαστήματα ανεργίας, διαστήματα μη συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (π.χ. λόγω εγκυμοσύνης), μεταβατικές περίοδοι μεταξύ εργασιών κ.λπ. Επίσης, αρκετές μελέτες προχωρούν στη χρήση περισσότερων ανεξάρτητων μεταβλητών, με αποτέλεσμα οι αποδόσεις

στην εκπαίδευση να μην είναι συγκρίσιμες, εφόσον οι μεταβλητές αυτές επηρεάζουν την εκτιμημένη επίδραση της εκπαίδευσης στις αποδοχές. Από την άλλη πλευρά, οι μεταβλητές αυτές συχνά αυξάνουν την ερμηνευτική ικανότητα του υποδείγματος και επιτρέπουν τη διεύρυνση του αριθμού των παραγόντων που επιδρούν στις αποδοχές, όμως ενδέχεται να επηρεάζουν ποικιλοτρόπως τις αποδόσεις της εκπαίδευσης.

Επίσης, σημαντικό πρόβλημα στον υπολογισμό των αποδόσεων της εκπαίδευσης είναι το πιθανό σφάλμα επιλογής του δείγματος. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στην περίπτωση των γυναικών εργαζομένων, το δείγμα περιλαμβάνει μόνο τις γυναίκες που έχουν επιλέξει συνειδητά να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας. Αν όμως οι εργαζόμενες γυναίκες δεν είναι τυχαία επιλεγμένες, δηλαδή είναι συχνότερα γυναίκες με περισσότερα έτη εκπαίδευσης ή ανύπαντρες, τότε δεν αντιπροσωπεύουν ικανοποιητικά το σύνολο του γυναικείου πληθυσμού. Κατά συνέπεια, υπάρχει σφάλμα επιλογής και οι εκτιμήσεις πρέπει να διορθωθούν με τη χρήση των κατάλληλων τεχνικών.

2.3 ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Όπως είναι προφανές, το διαφορετικό στατιστικό υλικό, αλλά κυρίως οι χρησιμοποιούμενες μεθοδολογικές διαφορές και τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες υποενότητες δυσκολεύουν την άμεση σύγκριση των ευρημάτων των διαθέσιμων μελετών. Με δεδομένη τη δυσκολία αυτή, από τα ευρήματα των διαθέσιμων μελετών προκύπτουν συνοπτικά τα εξής:

Πρώτον, η απόδοση της εκπαίδευσης στην Ελλάδα μειώνεται μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του ’80 και αυξάνεται κατά τη δεκαετία που ακολουθεί. Η βελτίωση των αποδόσεων της εκπαίδευσης μετά τη δεκαετία του ’80 αποδίδεται τόσο στην αναπτυξιακή τροχιά της ελληνικής οικονομίας και τη συνακόλουθη αύξηση της ζήτησης για εκπαιδευμένο προσωπικό όσο και στην παράλληλη εγκατάλειψη της εισοδηματικής πολιτικής για σύγκλιση των αποδοχών που εφαρμόστηκε κυρίως στη δεκαετία του ’80.[6]

Δεύτερον, οι αποδόσεις για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης χωριστά εμφανίζουν, στις περισσότερες μελέτες, μια σχεδόν γραμμική σχέση ως προς τα έτη εκπαίδευσης, με πιθανή εξαίρεση την τριτοβάθμια και, κυρίως, την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Για παράδειγμα, το 1994 η απόδοση εκτιμήθηκε σε 6,7% για την ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, 6,3% για την αντίστοιχη τεχνική, 6,9% για τα ΤΕΙ και 8,7% για τα ΑΕΙ (Magoula and Psacharopoulos, 1999), ενώ το 1999 τα αντίστοιχα ποσοστά για άνδρες/γυναίκες ήταν 9,3%/12,5%, 9,6%/7,9%, 11,1%/21,2% και 14,5%/16,3% (Χολέζας, 2005).[7]

Τρίτον, η Ελλάδα φαίνεται να καταλαμβάνει μία από τις υψηλότερες θέσεις από πλευράς αποδοτικότητας της εκπαίδευσης σε σχέση με τα άλλα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό τουλάχιστον προκύπτει από την ανάλυση του Χολέζα (2005) για το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 με βάση τα στοιχεία του Ευρωπαϊκού Πάνελ Νοικοκυριών. Υψηλότερες αποδόσεις εκπαίδευσης προκύπτουν στην ίδια μελέτη και για άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου, ενώ σε διαφορετικά συμπεράσματα καταλήγουν μελέτες οι οποίες χρησιμοποιούν διαφορετικές βάσεις δεδομένων για κάθε χώρα (βλ. Harmon, Walker and Westergaard-Nielsen, 2001, και OECD, 1998, 2010).

Τέταρτον, από τη διερεύνηση της απόδοσης της εκπαίδευσης κατά φύλο, με βάση τα αποτελέσματα των διαθέσιμων μελετών, φαίνεται να προκύπτει μια σημαντική αλλαγή διαχρο-

6 Πράγματι, η απόδοση από ένα επιπλέον έτος εκπαίδευσης εκτιμάται σε 7,8% το 1964 (Kanellopoulos, 1985), μειώνεται σε 5,8% το 1977 (Patrinos, 1992) και σε 2,5% το 1985 (μέσος όρος ανδρών-γυναικών, Patrinos and Lambropoulos, 1993) για να ανακάμψει σε 7,6% το 1994 (Magoula and Psacharopoulos, 1999) και σε ακόμη υψηλότερα επίπεδα το 1999 (Χολέζας, 2005 και Prodromidis and Prodromidis, 2008).

7 Οι Prodromidis and Prodromidis (2008) δίνουν ελαφρώς διαφορετικά αποτελέσματα για τα δύο έτη. Η απόδοση της ανώτερης γενικής δευτεροβάθμιας ήταν 6,1% το 1994 και 5,7% το 1999, της ανώτερης τεχνικής δευτεροβάθμιας 5,3% και 3,5%, των ΤΕΙ 5,1% και 9,4% και των ΑΕΙ 6,3% και 9%, αντίστοιχα.

νικά. Πράγματι, ενώ οι γυναίκες συχνά απολάμβαναν στο παρελθόν χαμηλότερες αποδόσεις, τα πλέον πρόσφατα δεδομένα δείχνουν ότι η κατάσταση έχει αλλάξει και οι αποδόσεις της εκπαίδευσης για τις γυναίκες υπερτερούν πλέον αισθητά των αντιστοίχων αποδόσεων για τους άνδρες.[8] Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι οι μισθοί των γυναικών είναι υψηλότεροι από ό,τι των ανδρών, καθώς σχετίζονται κυρίως και με άλλα παραγωγικά χαρακτηριστικά (Χολέζας, 2005).

Πέμπτον, ο συντελεστής της δυνητικής εμπειρίας (με ή χωρίς τα έτη αρχαιότητας) είναι πάντοτε θετικός και δείχνει τη σημασία της προϋπηρεσίας στον καθορισμό των αποδοχών. Ωστόσο, στην ελληνική αγορά εργασίας δεν είναι ξεκάθαρο, αν η προϋπηρεσία αυξάνει τις αποδοχές μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας ή εξαιτίας θεσμοθετημένων αυξήσεων στις αποδοχές με την πάροδο των ετών, όπως είναι οι τριετίες και το χρονοεπίδομα. Ο συντελεστής της αρχαιότητας, αν και συναντάται σε λίγες μελέτες, είναι θετικός και υψηλότερος από το συντελεστή της εμπειρίας. Το γεγονός αυτό πιθανότατα υπονοεί ότι οι εργοδότες εκτιμούν περισσότερο την εμπειρία στο εσωτερικό της επιχείρησης και άρα αξιολογούν ως σημαντικότερη την ειδική από τη γενική εμπειρία. Μάλιστα, όταν στις ανεξάρτητες μεταβλητές περιλαμβάνεται η αρχαιότητα, η απόδοση ενός επιπλέον έτους εκπαίδευσης μειώνεται κατά μία περίπου ποσοστιαία μονάδα (Kanellopoulos, 1985). Οι υπόλοιπες μεταβλητές που χρησιμοποιούνται έχουν τα αναμενόμενα πρόσημα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αύξηση της απόδοσης ενός επιπλέον έτους εκπαίδευσης σε άτομα με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης του πατέρα (Patrinos, 1992, 1995), καθώς αποτελεί ένδειξη διαγενεακής μεταβίβασης των μισθολογικών ανισοτήτων. Όσον αφορά τις αποδόσεις της εκπαίδευσης ανάλογα με τον τομέα απασχόλησης, φαίνεται ότι αυτές είναι συνήθως υψηλότερες στον ιδιωτικό τομέα (Hadjidema, 1998).

Έκτον, οι διακρίσεις μεταξύ των φύλων στην αγορά εργασίας αποτελεί ένα ακόμη ενδιαφέρον ερώτημα που σχετίζεται με τις αποδόσεις της εκπαίδευσης. Οι διαθέσιμες μελέτες δείχνουν ότι σε μεγάλο βαθμό οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων στην Ελλάδα οφείλονται σε διακρίσεις στην αγορά εργασίας, αφού το 1988 (1994) ποσοστό 71,5% (53,8%) αυτών των διαφορών δεν μπορεί να ερμηνευθεί από διαφορές στο ανθρώπινο κεφάλαιο ανδρών και γυναικών (Kanellopoulos and Mavromaras, 2002). Μεταξύ 1988 και 1999 το χάσμα των αποδοχών των δύο φύλων στον ιδιωτικό τομέα αυξάνεται ελαφρά αλλά, ανεξάρτητα από τη μεθοδολογία που ακολουθείται, το μεγαλύτερο τμήμα της διαφοράς συνεχίζει να μην μπορεί να ερμηνευθεί από τις παρατηρούμενες διαφορές στο απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου ανδρών και γυναικών (Χολέζας, 2005).[9] Επιπλέον, σημαντική διαφοροποίηση υπάρχει στις αποδοχές ανδρών και γυναικών όταν ληφθούν υπόψη η θέση κατά μήκος της κατανομής των αποδοχών και το εκπαιδευτικό επίπεδο των εργαζομένων, αν και στις περισσότερες περιπτώσεις οι μισθολογικές διαφορές δεν μπορούν να ερμηνευθούν από διαφορές στα παραγωγικά χαρακτηριστικά των εργαζομένων (Papapetrou, 2008, Παπαπέτρου, 2007).[10]

Τέλος, στη βιβλιογραφία ερευνάται μία σειρά από επιμέρους ζητήματα που σχετίζονται με τις αποδόσεις της εκπαίδευσης με τον έναν ή τον άλλο τρόπο. Έτσι, ενώ οι θετικές αποδόσεις της εκπαίδευσης οφείλονται, σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφα-

8 Ειδικότερα, για το 1964 η απόδοση από ένα επιπλέον έτος εκπαίδευσης εκτιμήθηκε σε 6,6% για τους άνδρες και σε 6,5% για τις γυναίκες μισθωτούς (Kanellopoulos, 1985), ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για άνδρες/γυναίκες ήταν 7,1%/11,4% το 1974, 5,2%/6,4% το 1988, 6,7%/7,8% το 1994 και 7,2%/8,9% το 1999 (Χολέζας, 2005). Υψηλότερες αποδόσεις για τις γυναίκες από όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης βρίσκουν και οι Prodromidis and Prodromidis (2008) για το 1999, ενώ για το 1994 οι γυναίκες έχουν υψηλότερες αποδόσεις αλλά μόνο από τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

9 Στο σημείο αυτό να σημειωθεί ότι το ανθρώπινο κεφάλαιο μετρείται κατά κανόνα ως προς την ποσότητά του, δηλαδή έτη εκπαίδευσης, και όχι ως προς την ποιότητά του, π.χ. ειδίκευση σπουδών, ενώ δεν λαμβάνονται υπόψη άλλοι παράγοντες που ενδεχομένως επιδρούν στις αποδοχές, όπως είναι οι έμφυτες ικανότητες.

10 Ενδιαφέροντα είναι τα αποτελέσματα των Livanos and Nuñez (2012), οι οποίοι συνδέουν τις διακρίσεις μεταξύ των δύο φύλων στην αγορά εργασίας με τη λειτουργία της εκπαίδευσης ως φίλτρου, υπόθεση η οποία φαίνεται να λειτουργεί στην Ελλάδα, καθώς οι μισθολογικές διαφορές είναι μικρότερες μεταξύ των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

λαίου, στην αύξηση της παραγωγικότητας, σύμφωνα με τη θεωρία του φίλτρου μπορεί να προέρχονται από τη λειτουργία της εκπαίδευσης ως σήματος αυξημένων ικανοτήτων προς τους εργοδότες. Σ' αυτή την περίπτωση η εκπαίδευση ουσιαστικά μπορεί να συνεπάγεται σπατάλη πόρων, αφού δεν συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας των εργαζομένων.[11]

3 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Όπως προέκυψε από την προηγούμενη ενότητα, δεν υπάρχουν ακόμη μελέτες που να εκτιμούν τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης μετά την έναρξη της τρέχουσας οικονομικής κρίσης στα τέλη του 2008. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί για πρώτη φορά να καλύψει το κενό αυτό, χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία των Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010α, 2010β), οι οποίοι λαμβάνουν υπόψη τη μεροληψία της δειγματοληψίας και την πιθανότητα ανεργίας. Επικεντρώνεται δε στον υπολογισμό των ιδιωτικών αποδόσεων της εκπαίδευσης προ και κατά τη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης, με τρόπο που να είναι εφικτές οι συγκρίσεις. Έτσι, διερευνώνται οι επιπτώσεις της κρίσης στην εκπαίδευση και η πιθανή αλλαγή στρατηγικής που συνοδεύει τις επιλογές των νέων όσον αφορά στη συνέχιση των σπουδών τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και στο περιεχόμενο αυτών.

3.1 ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΟΡΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

Τα δεδομένα που χρησιμοποιούνται για το σκοπό της μελέτης προέρχονται από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΛΣΤΑΤ και εκτείνονται από το α′ τρίμηνο του 2004 έως το β′ τρίμηνο του 2012. Εξαιρούνται τα έτη 2008 και 2009, επειδή στη διάρκεια αυτών των δύο ετών η οικονομία φαίνεται να επιτυγχάνει ιστορικώς χαμηλά ποσοστά ανεργίας (ελάχιστο ποσοστό το γ′ τρίμηνο του 2008: 4,7% για τους άνδρες και 10,8% για τις γυναίκες) και επιπλέον επειδή δεν είναι σαφές αν τα πρώτα συμπτώματα της κρίσης είχαν αρχίσει να γίνονται φανερά κατά τα έτη αυτά. Εφόσον το ζητούμενο είναι ένα ξεκάθαρο δείγμα πριν από την κρίση και ένα ξεκάθαρο δείγμα στη διάρκεια της κρίσης, το πρώτο περιλαμβάνει παρατηρήσεις από το α′ τρίμηνο του 2004 έως το δ′ τρίμηνο του 2007 και το δεύτερο από το α′ τρίμηνο του 2010 έως το β′ τρίμηνο του 2012 (την τελευταία περίοδο για την οποία υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία κατά την έναρξη της παρούσας μελέτης). Σημειώνεται ότι η μεθοδολογία συλλογής πληροφοριών της ΕΕΔ αναμορφώθηκε ριζικά το 2004, ενώ επίσης από το 2004 και εξής τα μικροδεδομένα είναι διαθέσιμα από την ΕΛΣΤΑΤ με τη μορφή "κυλιόμενου δείγματος" (rotating panel), καθώς κάθε μέλος του δείγματος συμμετέχει στην έρευνα επί έξι συνεχόμενα τρίμηνα ("κύματα").

Οι ΕΕΔ διενεργούνται δειγματοληπτικά από την ΕΛΣΤΑΤ σε τριμηνιαία βάση από το 1998 (παλαιότερα μόνο κατά το β′ τρίμηνο κάθε έτους). Βασικός σκοπός της έρευνας είναι η συγκέντρωση αναλυτικών στοιχείων απασχόλησης και ανεργίας των μελών των νοικοκυριών ηλικίας 15 ετών και άνω. Το μέγεθος του τριμηνιαίου δείγματος των ΕΕΔ ανέρχεται περίπου σε 30.000 νοικοκυριά και εναλλάσσεται (αντικαθίσταται) κατά το 1/6 του σε κάθε επόμενο τρίμηνο, το οποίο συνεπάγεται τη διενέργεια 120.000 τουλάχιστον συνεντεύξεων ετησίως.

Στο τέλος του ερωτηματολογίου της ΕΕΔ —και μόνο προς τα εργαζόμενα με την ιδιότητα του μισθωτού μέλη του νοικοκυριού— υποβάλλεται ερώτημα σε σχέση με τις καθαρές μηνιαίες αποδοχές τους. Το σχετικό ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: "Ποιες είναι συνολικά οι καθαρές μηνιαίες αποδοχές σας από την κύρια εργασία, συμπεριλαμβανόμενων και των πρόσθετων αμοιβών (αφορά αποδοχές του τελευταίου μήνα);". Οι απαντήσεις στο ερώτημα αυτό δίνονται με βάση κλιμάκια

11 Πάντως, τα αποτελέσματα των διαφόρων μελετών για την ελληνική αγορά εργασίας δεν φαίνεται να συμφωνούν πάντοτε μεταξύ τους ως προς το ζήτημα αυτό (Lambropoulos, 1992, Magoula and Psacharopoulos, 1999, Χολέζας, 2005) και δείχνουν να επηρεάζονται σημαντικά από τη μέθοδο ελέγχου που χρησιμοποιείται.

αμοιβών.[12] Αυτή η πληροφορία αξιοποιείται για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, αν και πρέπει να επισημανθεί ότι οι ομαδοποιημένες πληροφορίες δεν είναι οι πλέον ενδεδειγμένες για την οικονομετρική ανάλυση των μισθολογικών διαφορών μεταξύ των μελών του δείγματος.

Αναφορικά με τις καθαρές μηνιαίες αποδοχές και για τους σκοπούς της ανάλυσης, για τα "κλειστά" κλιμάκια εισοδήματος υποθέσαμε ότι ο μισθωτός λαμβάνει ως αμοιβή την ενδιάμεση τιμή του διαστήματος, ενώ για τις μέσες τιμές των δύο "ανοικτών" κλιμακίων στο άνω και στο κάτω μέρος της κατανομής αντλήσαμε πληροφορίες από τα αναλυτικά δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών που διενεργείται ετησίως από την ΕΛΣΤΑΤ, όπου η πληροφορία για το ύψος των καθαρών αμοιβών των μισθωτών συλλέγεται χωρίς τη χρήση κλιμακίων. Δεδομένου ότι το δείγμα των ΕΕΔ που αξιοποιήθηκε στην ανάλυση των μισθών αναφέρεται σε τριμηνιαία βάση και εκτείνεται στην περίοδο 2004-2012, οι επιμέρους τιμές των εισοδηματικών κλιμακίων κάθε τριμήνου των ΕΕΔ "πληθωρίστηκαν" ή "αποπληθωρίστηκαν" με βάση τα στοιχεία του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή που δημοσιεύονται από την ΕΛΣΤΑΤ, και έτσι όλα τα στοιχεία των μισθών έχουν αναχθεί σε σταθερές τιμές του 2009.

Σε σχέση με τον ορισμό των εκπαιδευτικών ομάδων, οι ΕΕΔ υποδιαιρούν τον πληθυσμό σε μεγάλο αριθμό εκπαιδευτικών κατηγοριών. Λόγω του ότι η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, επελέγη η ομαδοποίηση των πτυχιούχων ΑΕΙ και ΤΕΙ σε όσο το δυνατόν πιο αναλυτικές ομάδες. Όμως, σε πολλές περιπτώσεις αυτό δεν ήταν εφικτό λόγω του μικρού αριθμού μισθωτών στις αντίστοιχες ομάδες. Τελικά, το κριτήριο που επελέγη για τη διατήρηση ή συγχώνευση εκπαιδευτικών ομάδων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν, εκτός της ομοιογένειας των γνωστικών αντικειμένων τους, η ύπαρξη ενός ελάχιστου αριθμού παρατηρήσεων (περίπου 100 ανδρών ή γυναικών) που να καλύπτουν μεγάλο εύρος ετών μετά την αποφοίτηση. Για τις χαμηλότερες εκπαιδευτικές βαθμίδες η ομαδοποίηση έγινε σε σχετικά μικρό αριθμό ομάδων. Επίσης, αποφασίστηκε να μείνουν εκτός δείγματος λίγες ομάδες που είτε είχαν σχετικά μικρό αριθμό παρατηρήσεων είτε παρουσίαζαν ιδιαίτερα προβλήματα (απόφοιτοι σχολείων ατόμων με ειδικές ανάγκες, απόφοιτοι Ανοικτού Πανεπιστημίου και Προγραμμάτων Σπουδών Επιλογής, απόφοιτοι σχολών ενόπλων δυνάμεων και σωμάτων ασφαλείας και ΣΕΛΕΤΕ και απόφοιτοι Παιδαγωγικών Ακαδημιών Διδασκάλων διετούς διάρκειας).

Το δείγμα που επελέγη για τη μελέτη περιλαμβάνει όλους τους μισθωτούς των προαναφερθέντων τριμήνων της έρευνας, την τελευταία φορά που εμφανίζονται στις ΕΕΔ. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η αύξηση του αριθμού των παρατηρήσεων, ώστε να είναι εφικτή η μεγαλύτερη ανάλυση βάσει της εκπαιδευτικής εξειδίκευσης, χωρίς παράλληλα τη δημιουργία άλλων τεχνικών προβλημάτων.[13] Αυτό σημαίνει ότι, ceteris paribus, έχουμε αναλογικά περισσότερους μισθωτούς στο δείγμα από το τελευταίο τρίμηνο της περιόδου πριν την κρίση (δ΄ τρίμηνο 2007) και το τελευταίο τρίμηνο της περιόδου κατά τη διάρκεια της κρίσης (β΄ τρίμηνο 2012). Στον Πίνακα 1 φαίνεται το συνολικό δείγμα της μελέτης, ο αριθμός, καθώς και το ποσοστό, των ανδρών και γυναικών μισθωτών στο σύνολο των απασχολούμενων ηλικίας 15-64 ετών για τα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης και τις επιμέρους σχολές. Όπως προκύπτει, οι

12 Για την περίοδο πριν από την κρίση (2004-2007) τα κλιμάκια έχουν ως εξής: μέχρι €250, €251–€500, €501–€750, €751–€1.000, €1.001–€1.250, €1.251–€1.500, €1.501–€1.750, €1.751–€2.000, €2.001 και άνω. Για τη δεύτερη περίοδο κατά τη διάρκεια της κρίσης υπάρχουν δύο διαφορετικές κατανομές κλιμακίων. Συγκεκριμένα, την περίοδο 2010-2011 τα κλιμάκια έχουν ως εξής: μέχρι €400, €500-€699, €700-€799, €800-€899, €900-€999, €1.000-€1.099, €1.100-€1.299, €1.300-€1.599, €1.600-€1.749, €1.750 και άνω. Για το 2012 τα κλιμάκια αποδοχών τροποποιήθηκαν ως εξής: μέχρι €499, €500-€699, €700-€799, €800-€899, €900-€999, €1.000-€1.099, €1100-€1.199, €1.200-€1.299, €1.300-€1.449, €1.500 και άνω.

13 Επιλέγοντας την πρώτη ή την τελευταία παρατήρηση από το rotating panel, ουσιαστικά κατασκευάζεται ένα δείγμα αποτελούμενο από διαδοχικά διαστρωματικά δείγματα, το οποίο όμως εκτείνεται χρονικά σε 16 τρίμηνα (2004 α΄ τριμ.-2007 δ΄ τρίμ.) προ κρίσης και 10 τρίμηνα (2010 α΄ τρίμ.-2012 β΄ τρίμ.) κατά τη διάρκεια της κρίσης αντίστοιχα.

Πίνακας 1 Ποσοστά και αριθμός (Ν) μισθωτών στο σύνολο των απασχολούμενων ατόμων ηλικίας 15-64 ετών

	Άνδρες				Γυναίκες			
	2004-2007		2010-2012		2004-2007		2010-2012	
Εκπαιδευτικό επίπεδο	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**	**N**
Πρωτοβάθμια	45,1	7.228	41,3	3.143	33,1	2.815	32,2	1.438
Κατώτερη δευτεροβάθμια	56,8	4.890	53,0	2.585	57,0	1.704	56,1	1.141
Γενικό λύκειο	61,7	8.980	59,6	5.120	71,2	7.113	66,2	4.075
Τεχνικό λύκειο	67,5	1.993	64,6	1.390	81,2	737	78,0	504
Μέση τεχνική σχολή	62,8	1.972	57,4	1.021	69,7	297	68,1	143
ΙΕΚ	70,3	2.615	65,7	1.586	82,8	3.018	80,3	1.657
Άλλο μεταλυκειακό	71,6	479	73,3	285	73,5	310	70,3	149
ΤΕΙ								
Δομικών	54,9	117	54,6	59	79,4	85	74,6	50
Μηχανολόγων και Η/Υ	73,7	808	69,9	593	85,3	163	87,8	137
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	72,9	186	71,2	141	82,6	123	77,0	87
Οικονομίας και διοίκησης	70,0	507	67,7	394	86,6	722	84,4	601
Ιατρικών επιστημών	59,2	42	75,0	36	90,5	142	91,0	101
Άλλο ΤΕΙ	66,0	177	70,3	137	91,9	971	88,8	696
ΑΕΙ								
Πολυτεχνική δομικών	38,6	346	36,0	191	57,1	185	52,5	105
Πολυτεχνική μηχανολόγων	67,3	497	64,5	321	85,3	104	79,8	79
Πληροφορική	69,9	51	75,5	40	81,9	104	83,0	88
Φυσικές επιστήμες	82,8	111	86,2	94	92,8	64	97,6	41
Μαθηματικά και στατιστική	68,8	245	69,6	133	91,4	106	82,2	88
Ιατρική κ.λπ.	51,9	545	46,9	294	47,7	344	48,5	221
Γεωπονική και δασολογία	81,7	433	78,2	248	83,7	221	92,4	171
Νομική	78,3	343	80,8	215	85,6	173	87,5	112
Οικονομικά και διοίκηση	31,7	148	25,3	76	47,2	296	42,8	179
Κοινωνικές επιστήμες	71,0	1.113	68,7	657	86,2	962	84,8	631
Ανθρωπιστικές επιστήμες	71,1	81	84,0	68	85,6	208	81,9	149
Φυσική αγωγή	82,2	457	82,7	287	87,1	1.525	86,8	942
Παιδαγωγικά	84,0	309	80,0	184	90,3	168	84,4	103
Άλλο ΑΕΙ	97,1	165	95,8	136	97,4	660	97,7	602
Μεταπτυχιακές σπουδές								
Μεταπτυχιακό	76,6	396	73,9	387	79,8	297	81,2	324
Διδακτορικό	80,2	210	84,5	131	88,6	117	86,3	82
ΣΥΝΟΛΟ	**58,5**	**35.444**	**56,8**	**19.952**	**65,1**	**23.734**	**64,7**	**14.696**

γυναίκες συνολικά απασχολούνται συχνότερα ως μισθωτές, τόσο πριν όσο και κατά την κρίση. Επιπλέον, οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης απασχολούνται σε μεγαλύτερο ποσοστό ως μισθωτοί σε σύγκριση με τους αποφοίτους χαμηλότερων βαθμίδων, πιθανόν εξαιτίας του υπερτροφικού, κατά πολλούς, δημόσιου τομέα στην Ελλάδα (τα υψηλά τυπικά προσόντα είναι προϋπόθεση ένταξης στο δημόσιο τομέα). Σημαντικές διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στα δύο φύλα, ακόμη και αν έχουν ολοκληρώσει τις ίδιες σπουδές. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τους αποφοίτους Πολυτεχνείου Δομικών ΑΕΙ: μεταξύ των

Πίνακας 2α Ποσοστιαία κατανομή μισθωτών σε κλιμάκια εισοδήματος ανά εκπαιδευτικό επίπεδο (όλες οι ΕΕΔ, σε σταθερές τιμές 2009): άνδρες

Εκπαιδευτικό επίπεδο	Καθαρές μηνιαίες αποδοχές (σε ευρώ)								
	Έως 400	401-600	601-800	801-1.000	1.001-1.200	1.201-1.400	1.401-1.600	1.601-1.800	1.801 και άνω
2004-2007									
Προλυκειακή εκπαίδευση	1,1	2,8	24,6	31,8	17,3	12,4	6,7	1,8	1,6
Λύκειο	0,7	1,7	20,8	29,0	16,2	14,9	10,8	3,3	2,7
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,5	1,4	21,0	25,2	15,1	12,8	11,9	4,3	7,8
ΤΕΙ	0,3	1,3	12,5	26,3	17,7	18,6	15,1	4,0	4,3
ΑΕΙ	0,3	0,5	6,4	13,7	14,8	20,7	21,8	8,6	13,3
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,4	0,6	3,6	10,3	11,5	11,5	20,6	10,1	31,6
Σύνολο	*0,8*	*1,8*	*19,5*	*27,1*	*16,3*	*14,8*	*11,3*	*3,7*	*4,8*
2010-2012									
Προλυκειακή εκπαίδευση	4,4	9,2	48,0	25,7	7,4	3,6	0,8	0,4	0,6
Λύκειο	2,5	5,2	37,9	25,6	12,5	8,7	5,0	1,3	1,3
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	2,1	5,2	35,9	25,9	13,2	10,1	5,3	1,0	1,4
ΤΕΙ	1,8	2,2	21,8	26,2	18,3	16,4	10,0	2,1	1,3
ΑΕΙ	0,9	1,7	12,1	19,2	17,3	21,5	17,9	4,8	4,7
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,0	0,3	6,8	18,9	11,8	14,2	19,8	7,1	21,0
Σύνολο	*2,3*	*4,8*	*32,0*	*24,2*	*13,2*	*11,5*	*7,7*	*2,0*	*2,2*

ανδρών αυτοί που απασχολούνται ως μισθωτοί αποτελούν μειοψηφία, σε αντιδιαστολή με αυτό που καταγράφεται μεταξύ των γυναικών αποφοίτων. Τέλος, λόγω της κρίσης και της μείωσης της απασχόλησης που αυτή επέφερε, μειώθηκαν οι άνδρες μισθωτοί ως ποσοστό του συνόλου των απασχολουμένων κατά 1,7 εκατοστιαίες μονάδες, ενώ η μεταβολή στις γυναίκες είναι οριακή. Αυτό, ωστόσο, διαφοροποιείται σημαντικά ανά ειδικότητα. Για παράδειγμα, οι άνδρες απόφοιτοι νομικής εργάζονται συχνότερα ως μισθωτοί κατά τη διάρκεια της κρίσης σε σχέση με αυτό που συνέβαινε πριν από την κρίση, όπως και οι γυναίκες απόφοιτοι ιατρικών επιστημών ΑΕΙ. Επομένως, προκύπτει ότι η κρίση σε ένα βαθμό άλλαξε τη μορφή της απασχόλησης για συγκεκριμένους πτυχιούχους.

Για τη μετατροπή των μηνιαίων μισθών σε ωριαίες αξιοποιήθηκαν οι απαντήσεις των μισθωτών στο ερώτημα "Πόσες ημέρες και ώρες εργάζεστε, συνήθως, την εβδομάδα στην ανωτέρω εργασία;", εννοώντας την κύρια εργασία. Με βάση το ερώτημα αυτό, ορισμένα ακόμη άτομα εξαιρέθηκαν από την ανάλυση, καθώς δήλωσαν ότι δεν μπορούν να καθορίσουν τις ώρες που συνήθως εργάζονται, γιατί αυτές διαφέρουν σημαντικά από εβδομάδα σε εβδομάδα ή από μήνα σε μήνα. Οι νέες ποσοστιαίες κατανομές των μισθωτών του δείγματος που προκύπτουν βάσει εννέα κλιμακίων εισοδήματος (σε σταθερές τιμές 2009) εμφανίζονται στους Πίνακες 2α (άνδρες) και 2β (γυναίκες), ανάλογα με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Σημειώνεται ότι περίπου το 15% των μισθωτών του δείγματος δεν έχει δώσει απάντηση στο ερώτημα για τις καθαρές μηνιαίες αποδοχές (δήλωσε: Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ, 14,2% την περίοδο 2004-2007 και 16,4% την περίοδο της κρίσης) και, κατά συνέπεια, αποκλείστηκε από την ανάλυση. Το ποσοστό αυτό δεν φαίνεται να σχετίζεται στενά με το εκπαιδευτικό επίπεδο των μισθωτών.

Από τους Πίνακες 2α και 2β προκύπτουν δύο κυρίως συμπεράσματα. Πρώτον, καταγράφεται σαφής μετατόπιση όλων των κατανομών

Πίνακας 2β Ποσοστιαία κατανομή μισθωτών σε κλιμάκια εισοδήματος ανά εκπαιδευτικό επίπεδο (όλες οι ΕΕΔ, σε σταθερές τιμές 2009): γυναίκες

	Καθαρές μηνιαίες αποδοχές (σε ευρώ)								
Εκπαιδευτικό επίπεδο	Έως 400	401-600	601-800	801-1.000	1.001-1.200	1.201-1.400	1.401-1.600	1.601-1.800	1.801 και άνω
2004-2007									
Προλυκειακή εκπαίδευση	2,7	11,2	26,0	32,4	19,2	5,0	1,5	0,1	1,9
Λύκειο	1,3	6,7	20,7	31,3	24,8	9,1	2,2	0,3	3,6
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	1,1	3,6	17,4	28,1	24,8	11,2	3,3	0,3	10,2
ΤΕΙ	0,6	3,9	15,7	27,0	29,9	13,2	3,5	0,4	5,9
ΑΕΙ	0,4	1,9	6,5	19,1	30,8	20,2	5,8	0,4	15,1
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,5	0,2	3,2	11,6	24,5	16,3	8,4	0,5	34,9
Σύνολο	*1,5*	*6,6*	*19,0*	*28,7*	*24,4*	*10,2*	*2,9*	*0,3*	*6,4*
2010-2012									
Προλυκειακή εκπαίδευση	5,2	25,0	35,8	25,8	6,5	1,1	0,3	0,0	0,4
Λύκειο	2,8	14,6	33,0	26,6	16,2	4,5	0,7	0,1	1,4
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	2,0	13,1	28,3	30,2	18,8	5,2	0,9	0,1	1,5
ΤΕΙ	1,3	6,6	24,0	30,5	25,7	6,9	2,1	0,4	2,4
ΑΕΙ	1,2	3,6	11,1	22,0	34,2	16,1	4,7	0,4	6,7
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,6	2,7	5,3	20,9	31,0	16,8	5,9	0,3	16,5
Σύνολο	*2,5*	*12,4*	*25,9*	*26,1*	*20,6*	*7,4*	*1,9*	*0,2*	*3,0*

προς τα αριστερά, οπότε οι καθαρές μηνιαίες αποδοχές στη διάρκεια της κρίσης μειώθηκαν και για τα δύο φύλα. Δεύτερον, οι καθαρές μηνιαίες αποδοχές των ανδρών είναι υψηλότερες από αυτές των γυναικών, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της κρίσης. Ενδεικτικά, στη διάρκεια της κρίσης το 11,9% των ανδρών έχει καθαρές μηνιαίες αμοιβές άνω των €1.400, όταν το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών είναι 5,1%.

3.2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η μεθοδολογία που ακολουθείται από τη μελέτη για τον υπολογισμό των αποδόσεων της εκπαίδευσης στοχεύει στην εκτίμηση του εσωτερικού συντελεστή απόδοσης που εξισώνει τις διαφορές στις παρούσες αξίες των αποδοχών διαφορετικών εκπαιδευτικών ομάδων. Αυτό συνεπάγεται ότι πρώτα υπολογίζονται οι αποδοχές των μισθωτών για κάθε έτος μετά την αποφοίτηση, σταθμισμένες με την πιθανότητα ανεργίας (ή απασχόλησης) που έχει ήδη εκτιμηθεί σε προηγούμενο στάδιο, και μετά υπολογίζονται οι αποδόσεις της εκπαίδευσης. Έτσι, η μέθοδος αποτελείται από δύο στάδια, ενώ όλες οι εκτιμήσεις γίνονται χωριστά για άνδρες και γυναίκες, τόσο για το δείγμα πριν από την κρίση (2004 α′ τρίμ.-2007 δ′ τρίμ.) όσο και για το δείγμα κατά τη διάρκεια της κρίσης (2010 α′ τρίμ.-2012 β′ τρίμ.). Πιο συγκεκριμένα, η μεθοδολογία μπορεί να αναλυθεί σε μια σειρά από διαδοχικά βήματα.

Στο πρώτο βήμα υπολογίζουμε την πιθανότητα ανεργίας για κάθε άτομο χωριστά και για κάθε έτος από την αποφοίτησή του από το ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης που έχει ολοκληρώσει, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του (μεταξύ αυτών η εκπαιδευτική εξειδίκευση, τα έτη από την ολοκλήρωση της εκπαίδευσής του, η περιφέρεια διαμονής, η αστικότητα, το έτος και το τρίμηνο που πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη κ.λπ.). Για να το επιτύχουμε αυτό, εκτιμούμε την πιθανότητα να είναι κάποιος άνεργος (probit model), αφού διορθώσουμε για το σφάλμα της μεροληψίας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (πρόκειται για μια παραλλαγή

της μεθόδου του Heckman για τη διόρθωση του σφάλματος δειγματοληψίας).[14]

Στο δεύτερο βήμα εκτιμούμε εξισώσεις αποδοχών για τους μισθωτούς του δείγματος με βάση τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, αφού διορθώσουμε για την πιθανότητα μεροληψίας του χρησιμοποιούμενου δείγματος (δηλαδή την πιθανότητα να λαμβάνει κάποιος μισθό, με άλλα λόγια να εργάζεται), με τρόπο παρόμοιο με αυτόν που χρησιμοποιούμε για την εκτίμηση της πιθανότητας ανεργίας (δηλαδή με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman). Στη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, οι διαφορές στις αποδοχές από την εργασία οφείλονται στο διαφορετικό απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου των επιμέρους εργαζομένων. Το απόθεμα αυτό καθορίζει την παραγωγικότητά τους, η οποία σε μια ανταγωνιστική αγορά προσδιορίζει το ύψος των αποδοχών. Τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι οι γνώσεις, οι ικανότητες και οι δεξιότητες που αποκομίζει το άτομο από την τυπική ή την άτυπη εκπαίδευση και την προηγούμενη εργασιακή εμπειρία, αλλά και οι έμφυτες ικανότητες ενός ατόμου. Με βάση αυτές τις παραδοχές διαμορφώθηκε η μινσεριανή εξίσωση αποδοχών (Mincer, 1974), η οποία έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα στη βιβλιογραφία των οικονομικών της εκπαίδευσης. Στη συνέχεια εκτιμήθηκαν οι αποδοχές για κάθε άτομο χωριστά και για κάθε έτος από την αποφοίτησή του από το ανώτερο επίπεδο εκπαίδευσης.

Στο τρίτο και τελευταίο βήμα υπολογίζουμε τον αναμενόμενο μισθό κάθε εκπαιδευτικής ομάδας και τον προσαρμόζουμε με την πιθανότητα που έχει κάθε εκπαιδευτική ομάδα να εργάζεται (1 μείον την εκτιμημένη πιθανότητα ανεργίας).[15] Έτσι, κατασκευάζουμε προφίλ μισθών-ετών αποφοίτησης για κάθε εκπαιδευτική ομάδα. Ο προεξοφλητικός όρος που εξισώνει τις παρούσες αξίες των μισθών διαφορετικών εκπαιδευτικών ομάδων, γνωστός ως "εσωτερικός συντελεστής απόδοσης", μας δίνει την ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης. Η μέθοδος αυτή είναι παρόμοια με αυτή που εφαρμόζουν οι Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010β).

4 ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4.1 ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ

Όπως ήδη περιγράφηκε στην προηγούμενη ενότητα, το πρώτο βήμα στην προσπάθειά μας να υπολογίσουμε τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης σχετίζεται με την εκτίμηση της πιθανότητας ανεργίας. Είναι αυτονόητο ότι η πιθανότητα ανεργίας ενός ατόμου επηρεάζεται από πληθώρα παραγόντων και όχι αποκλειστικά από τα εκπαιδευτικά του προσόντα. Επιπλέον, υπάρχει αλληλεξάρτηση μεταξύ των παραγόντων αυτών, ενώ τυχαίοι παράγοντες μπορούν να επηρεάσουν αυτή την πιθανότητα. Οι ΕΕΔ περιέχουν αρκετές πληροφορίες για μεταβλητές που θεωρείται ότι επηρεάζουν την πιθανότητα ανεργίας. Επομένως, για την καλύτερη προσέγγιση του φαινομένου είναι απαραίτητη η χρήση πολυμεταβλητής οικονομετρικής ανάλυσης πιθανοτήτων.

Το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό φαίνεται να συνδέεται τόσο με την ηλικία του ατόμου —και πιθανότατα με τα έτη από την αποφοίτησή του— όσο και με το εκπαιδευτικό του επίπεδο, αλλά και με το φύλο (και ενδεχομένως με άλλους παράγοντες όπως η οικογενειακή κατάσταση). Επομένως, χωρίς έλεγχο και διόρθωση για την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, τα αποτελέσματα της εκτίμησης της πιθανότητας ανεργίας είναι πολύ πιθανόν να είναι μεροληπτικά. Με άλλα λόγια, είναι πολύ πιθανόν να απαιτείται οικονομετρική τεχνική που να λαμβάνει υπόψη της αυτή τη μεροληψία με την ταυτόχρονη εκτίμηση τόσο της πιθανότητας συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό όσο και της πιθανότητας ανεργίας (πρόκειται για μια παραλλαγή της μεθόδου του Heckman).

Από την περιγραφική εξέταση των δεδομένων προκύπτει ότι πιθανότατα, η μεταβλητή που

14 Για μία αναλυτική περιγραφή της μεθόδου, βλ. Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010α).

15 Με τον τρόπο αυτό λαμβάνεται υπόψη η διάρκεια που παραμένει ένα άτομο άνεργο, εφόσον το ποσοστό ανεργίας διαφέρει ανά έτος από την αποφοίτηση για κάθε στενά ορισμένη εκπαιδευτική ομάδα και ανάλογα με το φύλο, στοιχείο που φαίνεται να διαφοροποιεί τους νέους από τους ώριμους εργαζομένους, σύμφωνα με τους Caporale and Gil-Alana (2012).

σχετίζεται με την πιθανότητα ανεργίας είναι η χρονική απόσταση από την αποφοίτηση και όχι η ηλικία του ατόμου. Τα ίδια αποτελέσματα φαίνεται να δείχνουν ότι η χρονική απόσταση από την αποφοίτηση επιδρά στην πιθανότητα ανεργίας με μη γραμμικό τρόπο, κάτι το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την οικονομετρική εκτίμηση. Επιπλέον, τόσο το ποσοστό ανεργίας όσο και η μεταβολή του μετά την αποφοίτηση διαφέρουν αισθητά μεταξύ ανδρών και γυναικών και, επομένως, απαιτείται η οικονομετρική εκτίμηση διαφορετικών εξισώσεων για άνδρες και γυναίκες και όχι απλώς η εισαγωγή μιας ψευδομεταβλητής για τις γυναίκες στην εξίσωση της πιθανότητας ανεργίας. Τέλος, εφόσον η εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας ως προς τα έτη από την αποφοίτηση φαίνεται να διαφέρει ουσιωδώς μεταξύ ομάδων αποφοίτων εντός της ίδιας εκπαιδευτικής βαθμίδας, δεν θα πρέπει απλώς να γίνει διαφοροποίηση μεταξύ των αποφοίτων των διαφόρων ειδικοτήτων με χρήση ψευδομεταβλητών, αλλά να χρησιμοποιηθούν ευέλικτοι μη γραμμικοί τύποι εξισώσεων, οι οποίοι να επιτρέπουν τη διαφοροποίηση της πιθανότητας ανεργίας ως συνάρτηση του χρόνου από την αποφοίτηση για διαφορετικούς τύπους εκπαιδευτικών ομάδων.[16]

Όλα τα παραπάνω ελήφθησαν υπόψη κατά την εξειδίκευση του οικονομετρικού υποδείγματος για την εκτίμηση της πιθανότητας ανεργίας. Η διόρθωση για το σφάλμα επιλογής (το ερώτημα είναι αν συμμετέχει ή όχι το άτομο στο εργατικό δυναμικό, ανεξάρτητα από το αν είναι άνεργο και το είδος της απασχόλησης) έδειξε ότι υπάρχει στατιστικά σημαντική μεροληψία στην περίπτωση των ανδρών, αλλά όχι στην περίπτωση των γυναικών, αποτέλεσμα που δεν συμφωνεί με τις προσδοκίες μας, αν και η συσχέτιση μεταξύ των καταλοίπων των δύο εξισώσεων είναι οριακά μη στατιστικά σημαντική.[17] Ωστόσο, για λόγους συγκρισιμότητας με τους άνδρες και μετά από τον έλεγχο που πραγματοποιήθηκε στην απόκλιση των εκτιμημένων αποδοχών από τις πραγματικές, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθούν και για τα δύο φύλα οι εκτιμήσεις δύο σταδίων. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε είναι μία παραλλαγή της μεθόδου δύο σταδίων του Heckman (1979) με τη βοήθεια της οποίας επιχειρήσαμε να διορθώσουμε το σφάλμα επιλογής του δείγματος.[18] Τα αναλυτικά αποτελέσματα αυτών των εκτιμήσεων παρουσιάζονται στον Πίνακα Α του Παραρτήματος.[19]

Η εξαρτημένη μεταβλητή είναι η πιθανότητα ανεργίας, ενώ οι ανεξάρτητες μεταβλητές περιλαμβάνουν τα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά του ατόμου, τα έτη από την αποφοίτηση (και το τετράγωνό τους), δημογραφικά χαρακτηριστικά ως προς τη σύνθεση του νοικοκυριού, την υπηκοότητα του ατόμου, την περιφέρεια και το επίπεδο αστικότητας του τόπου κατοικίας του, το τοπικό ποσοστό ανεργίας και ψευδομεταβλητές για το έτος και το τρίμηνο της ΕΕΔ στην οποία συμμετείχε. Σε σύγκριση με τις εξισώσεις για την πιθανότητα συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, οι εκπαιδευτικές ομάδες για την εκτίμηση της πιθανότητας ανεργίας παρουσιάζονται πολύ πιο αναλυτικά, ενώ οι δημογραφικές ομάδες (σύνθεση νοικοκυριού) είναι πολύ λιγότερες. Για να επιτύχουμε τη διαφοροποίηση της πιθανότητας ανεργίας κάθε εκπαιδευτικής ομάδας ως προς την απόσταση από το έτος αποφοί-

16 Για μία αναλυτική περιγραφική διερεύνηση των παραγόντων που ενδεχομένως επηρεάζουν την πιθανότητα ανεργίας για την περίοδο πριν από την τρέχουσα κρίση, βλ. Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010α).

17 Βλ. το μη στατιστικά σημαντικό rho στην τελευταία στήλη του Πίνακα Α στο Παράρτημα (-0,124).

18 Η παραλλαγή έγκειται στο γεγονός ότι στο δεύτερο στάδιο χρησιμοποιήθηκε ως εξαρτημένη μία διωνυμική μεταβλητή, αντί μιας συνεχόμενης, όπως ισχύει στην κλασική μέθοδο του Heckman, γεγονός που συνεπάγεται αλλαγές στη συνάρτηση μέγιστης πιθανοφάνειας (maximum likelihood) που χρησιμοποιείται (Greene, 2003). Λόγω ύπαρξης ετεροσκεδαστικότητας, τα εκτιμημένα τυπικά σφάλματα των συντελεστών στις εξισώσεις που εκτιμήθηκαν έχουν διορθωθεί με τη μέθοδο του White (1980). Η ομάδα αναφοράς (control group) αποτελείται από μέλη ζευγαριών χωρίς παιδιά, ελληνικής υπηκοότητας, αποφοίτους Γενικού Λυκείου που μένουν στην Αθήνα και συμμετείχαν στην ΕΕΔ κατά το τελευταίο τρίμηνο του 2007 ή του 2012.

19 Για μία διαγραμματική απεικόνιση και περιγραφή του εκτιμημένου ποσοστού ανεργίας κατά την περίοδο πριν από την κρίση για όλους τους επιμέρους παράγοντες/μεταβλητές που το επηρεάζουν, ως συνάρτησης των είκοσι πρώτων ετών μετά την αποφοίτηση του ατόμου από το ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο το οποίο έχει ολοκληρώσει, αφού κάθε φορά έχει απομονωθεί η επίδραση όλων των υπόλοιπων μεταβλητών (οικογενειακή κατάσταση, περιφέρεια, αστικότητα, υπηκοότητα, τοπικό ποσοστό ανεργίας κ.λπ.), βλ. Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010α). Τα ανάλογα γραφήματα με βάση τις εκτιμήσεις της παρούσας μελέτης και για τις δύο περιόδους (πριν και κατά τη διάρκεια της κρίσης), καθώς και τα αποτελέσματα των οικονομετρικών εκτιμήσεων του Πίνακα Α για πιο αναλυτικές βαθμίδες και σχολές εκπαίδευσης, είναι διαθέσιμα από τους συγγραφείς, εφόσον ζητηθούν.

Πίνακας 3α Λόγος εκτιμημένων ποσοστών ανεργίας μεταξύ των δύο περιόδων ανά εκπαιδευτικό επίπεδο σε επιλεγμένα έτη από την αποφοίτηση: άνδρες

	Έτη από την αποφοίτηση				
Εκπαιδευτικό επίπεδο	**<1**	**5**	**10**	**20**	**30**
Προλυκειακή εκπαίδευση	**1,9**	**2,2**	**2,5**	**3,0**	**3,4**
Πρωτοβάθμια	1,3	1,8	2,2	3,1	3,6
Κατώτερη δευτεροβάθμια	2,2	2,4	2,6	2,9	3,1
Λύκειο	**1,8**	**2,1**	**2,4**	**3,0**	**3,4**
Γενικό λύκειο	1,7	2,0	2,3	3,1	3,6
Τεχνικό λύκειο	1,9	2,1	2,4	2,8	3,0
Μέση τεχνική σχολή	2,3	2,7	2,9	3,2	3,0
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	**1,9**	**2,1**	**2,3**	**2,7**	**2,8**
ΙΕΚ	1,7	2,1	2,4	3,1	3,7
Άλλο μεταλυκειακό	2,1	2,0	1,9	1,7	1,4
ΤΕΙ	**1,6**	**2,3**	**3,1**	**3,8**	**2,2**
Δομικών	2,5	3,6	5,4	11,8	24,4
Μηχανολόγων και Η/Υ	1,7	2,4	3,3	3,8	2,0
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	1,4	2,2	3,4	4,5	1,8
Οικονομίας και διοίκησης	1,6	2,0	2,4	2,3	1,5
Ιατρικών επιστημών	1,0	2,0	4,5	8,8	1,4
Άλλο ΤΕΙ	1,7	2,4	3,1	3,5	2,1
ΑΕΙ	**1,4**	**1,7**	**2,0**	**2,4**	**2,3**
Πολυτεχνική δομικών	1,5	1,9	2,4	3,3	2,9
Πολυτεχνική μηχανολόγων	2,5	2,3	1,9	1,4	1,6
Πληροφορική	*31,8*	*9,3*	*2,6*	*0,2*	*0,0*
Φυσικές επιστήμες	1,5	1,6	1,7	2,6	6,6
Μαθηματικά και στατιστική	0,9	1,7	3,6	8,7	3,2
Ιατρική κ.λπ.	1,1	1,5	2,0	3,2	3,1
Γεωπονική και δασολογία	2,4	2,5	2,6	2,7	3,0
Νομική	1,5	2,3	3,3	5,3	4,4
Οικονομικά και διοίκηση	0,9	1,2	1,9	3,5	2,4
Κοινωνικές επιστήμες	2,8	2,7	2,2	1,3	1,3
Ανθρωπιστικές επιστήμες	1,4	1,7	2,0	2,6	2,8
Φυσική αγωγή	1,1	1,3	1,6	2,2	2,0
Παιδαγωγικά	-	*9,2*	*1,2*	*52,6*	-
Άλλο ΑΕΙ	0,8	0,9	1,0	1,3	1,3
Μεταπτυχιακές σπουδές	**1,5**	**1,7**	**1,7**	**1,4**	**1,0**
Μεταπτυχιακό	1,9	1,7	1,4	1,1	1,1
Διδακτορικό	0,8	1,5	2,8	3,8	0,7

Σημείωση: Με πλάγια γραμματοσειρά σημειώνονται οι εκπαιδευτικές κατηγορίες που χρήζουν προσοχής λόγω περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων ή αποφοίτων άνισα κατανεμημένων στο χρόνο.

τησης, εισάγουμε επίσης πολλαπλασιαστικούς όρους μεταξύ της ψευδομεταβλητής της κάθε εκπαιδευτικής ομάδας με το χρόνο από την αποφοίτηση του ατόμου και το τετράγωνό του. Στους Πίνακες 3α (άνδρες) και 3β (γυναίκες) εμφανίζεται ο λόγος των εκτιμημένων ποσοστών ανεργίας μεταξύ των δύο περιόδων (πριν από την κρίση και κατά τη διάρκειά της) κατά

Πίνακας 3β Λόγος εκτιμημένων ποσοστών ανεργίας μεταξύ των δύο περιόδων ανά εκπαιδευτικό επίπεδο σε επιλεγμένα έτη από την αποφοίτηση: γυναίκες

	Έτη από την αποφοίτηση				
Εκπαιδευτικό επίπεδο	**<1**	**5**	**10**	**20**	**30**
Προλυκειακή εκπαίδευση	**1,7**	**1,6**	**1,5**	**1,4**	**1,4**
Πρωτοβάθμια	2,0	1,8	1,7	1,4	1,4
Κατώτερη δευτεροβάθμια	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5
Λύκειο	**1,4**	**1,5**	**1,5**	**1,6**	**1,6**
Γενικό λύκειο	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Τεχνικό λύκειο	1,2	1,3	1,4	1,7	2,3
Μέση τεχνική σχολή	1,4	1,3	1,2	1,2	1,7
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	**1,5**	**1,6**	**1,6**	**1,7**	**2,0**
ΙΕΚ	1,4	1,4	1,5	1,6	1,9
Άλλο μεταλυκειακό	1,6	1,5	1,4	1,3	1,3
ΤΕΙ	**1,5**	**1,5**	**1,4**	**1,2**	**1,3**
Δομικών	2,2	2,6	2,8	1,8	0,7
Μηχανολόγων και Η/Υ	2,6	2,6	2,3	1,6	1,5
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	1,3	1,3	1,2	0,9	0,6
Οικονομίας και διοίκησης	1,3	1,2	1,0	0,8	0,7
Ιατρικών επιστημών	1,2	1,2	1,2	1,4	2,6
Άλλο ΤΕΙ	1,5	1,6	1,5	1,3	1,2
ΑΕΙ	**1,4**	**1,5**	**1,6**	**1,8**	**2,0**
Πολυτεχνική δομικών	0,9	1,3	2,0	3,1	1,9
Πολυτεχνική μηχανολόγων	0,8	1,0	1,3	1,4	0,8
Πληροφορική	*0,8*	*4,8*	*40,4*	-	*0,6*
Φυσικές επιστήμες	0,8	0,8	0,9	2,0	8,6
Μαθηματικά και στατιστική	1,3	1,6	1,9	3,8	11,7
Ιατρική κ.λπ.	0,5	0,7	0,9	0,9	0,4
Γεωπονική και δασολογία	1,7	1,3	0,8	0,6	2,3
Νομική	0,9	0,7	0,5	0,4	0,9
Οικονομικά και διοίκηση	1,4	1,4	1,3	1,4	1,8
Κοινωνικές επιστήμες	1,6	2,0	2,2	1,6	0,8
Ανθρωπιστικές επιστήμες	1,5	1,6	1,6	1,8	2,9
Φυσική αγωγή	*2,5*	*1,3*	*1,0*	*11,5*	-
Παιδαγωγικά	1,0	0,9	0,8	0,7	0,9
Άλλο ΑΕΙ	1,4	1,7	2,0	1,6	0,5
Μεταπτυχιακές σπουδές	**2,5**	**1,9**	**1,3**	**0,9**	**1,1**
Μεταπτυχιακό	2,0	1,8	1,5	1,1	1,1
Διδακτορικό	1,5	0,7	0,5	0,4	0,9

Σημείωση: Με πλάγια γραμματοσειρά σημειώνονται οι εκπαιδευτικές κατηγορίες που χρήζουν προσοχής λόγω περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων ή αποφοίτων άνισα κατανεμημένων στο χρόνο.

εκπαιδευτική βαθμίδα για επιλεγμένα έτη από την αποφοίτηση και συγκεκριμένα για λιγότερο από ένα έτος από την αποφοίτηση, 5, 10, 20 και 30 έτη από την αποφοίτηση. Όσο μεγαλύτερος από τη μονάδα είναι ο λόγος, τόσο μεγαλύτερη είναι η ανεργία κατά τη διάρκεια της κρίσης σε σχέση με την περίοδο πριν την κρίση. Με μια πρώτη ματιά η κρίση φαίνεται

να προκαλεί μεγαλύτερη αύξηση της ανεργίας για τους αποφοίτους χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων και για τους μεγαλύτερους σε ηλικία αποφοίτους, καθώς ο λόγος ανεργίας σχεδόν σε όλες τις βαθμίδες αυξάνεται όσο απομακρυνόμαστε από την αποφοίτηση. Το πρότυπο είναι πιο ξεκάθαρο στην περίπτωση των ανδρών. Εξαίρεση αποτελούν οι απόφοιτοι μεταπτυχιακών σπουδών, όπου οι νέοι απόφοιτοι βλέπουν τις προοπτικές απασχόλησής τους να επιδεινώνονται περισσότερο σε σύγκριση με τους παλαιούς αποφοίτους. Αυτό ενδέχεται να οφείλεται στο γεγονός ότι οι μεταπτυχιακές σπουδές γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια, οπότε οι απόφοιτοι είναι συγκριτικά νεότεροι. Το ίδιο δεν μπορεί να ισχύει, ωστόσο, στην περίπτωση των γυναικών αποφοίτων ΤΕΙ.

Σημαντικές διαφοροποιήσεις των επιπτώσεων της κρίσης εμφανίζονται μεταξύ των σχολών. Για παράδειγμα, στην περίπτωση των ανδρών οι απόφοιτοι δομικών σχολών ΤΕΙ φαίνεται να πλήττονται δυσανάλογα από την κρίση, κάτι το οποίο δεν ισχύει στην περίπτωση των γυναικών αποφοίτων από την ίδια σχολή. Μεταξύ των ανδρών αποφοίτων ΑΕΙ, ιδιαίτερη περίπτωση φαίνεται να αποτελούν οι απόφοιτοι γεωπονικής και δασολογίας, φυσικών επιστημών και νομικής, καθώς οι μεν πρώτοι έχουν πληγεί σημαντικά από την κρίση σε όλο το εύρος των ηλικιών, ενώ οι δεύτεροι και οι τρίτοι έχουν σημαντικές επιπτώσεις στους μεγαλύτερους απόφοιτους σε σύγκριση με τις άλλες σχολές. Οι απόφοιτες γεωπονικής και δασολογίας φαίνεται να έχουν παρόμοια προβλήματα με τους άνδρες αποφοίτους της ίδιας σχολής, ενώ ξεχωρίζουν και οι απόφοιτες μαθηματικών και στατιστικής, όπου ο λόγος ανεργίας αυξάνεται ιδιαίτερα για τις παλαιότερες απόφοιτες από αυτές.

Τέλος, σε αντίθεση με το γενικό πρότυπο, δηλαδή μεγαλύτερη αύξηση της ανεργίας για τους παλαιότερους απόφοιτους, βρίσκονται οι άνδρες απόφοιτοι πολυτεχνικής μηχανολόγων και οι απόφοιτοι κοινωνικών επιστημών. Αναφορικά με τις γυναίκες, διαφέρουν από το σύνολο οι απόφοιτες πολυτεχνικής μηχανολόγων και κοινωνικών επιστημών (όπως και στους άνδρες), αλλά και οι απόφοιτες ιατρικής, νομικής, παιδαγωγικών και άλλων ΑΕΙ. Στην περίπτωση των αποφοίτων ΤΕΙ, όπου ούτως ή άλλως το πρότυπο είναι διαφορετικό, με την έννοια ότι πλήττονται περισσότερο οι νεότερες απόφοιτες, αντίθετη πορεία ακολουθούν μόνο οι απόφοιτες ιατρικών επιστημών.

4.2 ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΣΥΝΑΡΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟΔΟΧΩΝ

Στο δεύτερο στάδιο των οικονομετρικών εκτιμήσεων εκτιμώνται διευρυμένες μινσεριανές συναρτήσεις ωριαίων αποδοχών, οι οποίες χρησιμοποιούνται, στη συνέχεια, για να υπολογιστούν προφίλ αποδοχών-ετών αποφοίτησης. Παραδοσιακά, στις οικονομετρικές εκτιμήσεις των συναρτήσεων αποδοχών, η εξαρτημένη μεταβλητή είναι ο λογάριθμος των ωριαίων αποδοχών των μισθωτών, ενώ οι βασικές ερμηνευτικές μεταβλητές που προσεγγίζουν το ενσωματωμένο στον εργαζόμενο ανθρώπινο κεφάλαιο είναι η εκπαίδευση και η εργασιακή εμπειρία του. Όπως και στα άλλα στάδια της ανάλυσης, για την εκπαίδευση εδώ χρησιμοποιούνται ψευδομεταβλητές που απεικονίζουν την ανώτατη βαθμίδα και ειδίκευση εκπαίδευσης που ολοκλήρωσε το άτομο. Για την εργασιακή εμπειρία χρησιμοποιούνται τα έτη από την αποφοίτηση του εργαζομένου και το τετράγωνό τους.[20] Επειδή θεωρητικά δεν υπάρχει λόγος να αναμένουμε ότι η σχέση εμπειρίας και αποδοχών θα είναι η ίδια σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες και ειδικότητες, στην εκτιμημένη εξίσωση εισάγονται ως

20 Η χρησιμοποιούμενη μεταβλητή για την εργασιακή εμπειρία του ατόμου δεν είναι ιδεώδης, εφόσον μερικώς προσεγγίζει την πραγματική εργασιακή εμπειρία του, επειδή παραβλέπει διαστήματα ανεργίας, διαστήματα εκτός αγοράς εργασίας, αλλά και διαστήματα εργασίας κατά τη διάρκεια των σπουδών. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε υπερεκτίμηση της πραγματικής εμπειρίας, άρα και της επίδρασής της στις αποδοχές. Όμως, σε σύγκριση με την αντίστοιχη μεταβλητή που χρησιμοποιείται στη μεγάλη πλειονότητα των εργασιών (ηλικία μείον ελάχιστα απαιτούμενα έτη σπουδών για την απόκτηση του πτυχίου μείον 6), αναμφίβολα αποτελεί πολύ καλύτερη προσέγγιση της πραγματικής εργασιακής εμπειρίας των μελών του δείγματος. Ο τετραγωνικός όρος στην εργασιακή εμπειρία, ο οποίος αναμένεται να έχει αρνητικό πρόσημο στις οικονομετρικές εκτιμήσεις, υποδηλώνει ότι η συσσώρευση εμπειρίας επιδρά αυξητικά –αλλά με φθίνοντα ρυθμό– στις αποδοχές του ατόμου και ενδέχεται, από ένα σημείο και μετά, η οριακή επίδρασή της να είναι αρνητική (λόγω απαξίωσης γνώσεων και δεξιοτήτων).

ερμηνευτικές μεταβλητές πολλαπλασιαστικοί όροι μεταξύ των ψευδομεταβλητών των επιπέδων εκπαίδευσης και των ετών από την αποφοίτηση και το τετράγωνό τους.

Εκτός από τις μεταβλητές που προσεγγίζουν το απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου του εργαζομένου, κάποιες άλλες μεταβλητές που σχετίζονται με το επίπεδο των αποδοχών των εργαζομένων έχουν συμπεριληφθεί στην ανάλυση ως ερμηνευτικές μεταβλητές. Αυτές αφορούν την περιφέρεια και το βαθμό αστικότητας του τόπου κατοικίας, τον τομέα απασχόλησης (δημόσιο/ιδιωτικό), την υπηκοότητα και την οικογενειακή κατάσταση του ατόμου, το μέγεθος της τοπικής μονάδας και τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας της επιχείρησης στην οποία απασχολείται, το έτος και το τρίμηνο της ΕΕΔ. Η ομάδα αναφοράς (reference group) αποτελείται από ανύπαντρα άτομα (άνδρες ή γυναίκες, ανάλογα με την εξίσωση), αποφοίτους γενικού λυκείου, ελληνικής υπηκοότητας, που μένουν στην Αθήνα, εργάζονται σε μονάδα επιχείρησης που απασχολεί 10 ή λιγότερα άτομα, στον κλάδο λιανικού ή χονδρικού εμπορίου του ιδιωτικού τομέα.

Η διόρθωση για το σφάλμα επιλογής (στο πρώτο στάδιο εκτιμάται η πιθανότητα να εργάζεται κάποιος ως μισθωτός έχοντας αποκλείσει από το δείγμα τους συνταξιούχους, καθώς και όσους εργάζονται ως μη μισθωτοί) αποδείχθηκε στατιστικά σημαντική, με εξαίρεση το δείγμα των ανδρών κατά τη διάρκεια της κρίσης (βλ. Πίνακα Β στο Παράρτημα). Για λόγους σύγκρισης, η πρώτη επιλογή ήταν να χρησιμοποιηθούν οι εκτιμήσεις της μεθόδου διόρθωσης δύο σταδίων, όμως ο διορθωτικός όρος (inverse Mill's ratio) εμφάνισε το αντίθετο πρόσημο από το αναμενόμενο χωρίς ωστόσο να είναι στατιστικά σημαντικός. Επομένως, μόνο στην περίπτωση αυτή χρησιμοποιήθηκαν οι εκτιμήσεις αποδοχών από ένα απλό υπόδειγμα ελαχίστων τετραγώνων (βλ. στήλη OLS στον Πίνακα Β του Παραρτήματος). Λόγω ύπαρξης ετεροσκεδαστικότητας, τα εκτιμημένα τυπικά σφάλματα των συντελεστών έχουν διορθωθεί με τη μέθοδο του White (1980).

Στους Πίνακες 4α (άνδρες) και 4β (γυναίκες) υπολογίζεται η ποσοστιαία μεταβολή των καθαρών μηνιαίων αποδοχών την περίοδο της κρίσης. Αν και οι αποδοχές κατά κανόνα μειώθηκαν στη διάρκεια της κρίσης, οι διαφοροποιήσεις τόσο μεταξύ εκπαιδευτικών βαθμίδων όσο και μεταξύ των φύλων είναι σημαντικές.[21] Ανεξαρτήτως φύλου, οριακά μεγαλύτερη μείωση αποδοχών καταγράφεται μεταξύ των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων (-10,3%). Επιπλέον, τόσο στους αποφοίτους ΤΕΙ όσο και στους αποφοίτους ΑΕΙ, οι αποδοχές μειώθηκαν περισσότερο για τους άνδρες. Αναφορικά με τα έτη από την αποφοίτηση, στην περίπτωση των ανδρών μειώθηκαν περισσότερο οι αποδοχές των νέων αποφοίτων με εξαίρεση τους αποφοίτους μεταλυκειακών σχολών και ΑΕΙ και τους κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων. Στις γυναίκες η εικόνα είναι διαφορετική, καθώς καταγράφονται κάποιες αυξήσεις των αποδοχών στις χαμηλές εκπαιδευτικές βαθμίδες για νέες αποφοίτους (π.χ. τεχνικό λύκειο) και, πάντως, το πρότυπο της μεγαλύτερης μείωσης των αποδοχών για τους νέους αποφοίτους δεν επιβεβαιώνεται.[22]

Όπως και στην περίπτωση της ανεργίας, οι μεταβολές των αποδοχών παρουσιάζουν αξιοσημείωτη διακύμανση μεταξύ των αποφοίτων διαφορετικών σχολών. Οι άνδρες απόφοιτοι ΤΕΙ εμφανίζουν μεγαλύτερη μείωση στις αποδοχές των νέων αποφοίτων. Χαρακτηριστικότερο είναι το παράδειγμα των αποφοίτων γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων. Σε αντίθετη κατεύθυνση, με την έννοια ότι οι παλαιότεροι απόφοιτοι βλέπουν τις αποδοχές τους να μειώνονται περισσότερο, κινούνται οι απόφοιτοι ιατρικών επιστημών. Στις γυναίκες απόφοιτες ΤΕΙ η κρίση πλήττει κυρίως τις

21 Μια προσεκτική ματιά φανερώνει ότι συνολικά οι μειώσεις των αποδοχών στους άνδρες με εξαίρεση τη μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση βρίσκεται κοντά στο 10%, ενώ στις γυναίκες είναι σημαντικά χαμηλότερες, με εξαίρεση τις κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων.

22 Οι χαμηλότερες αποδοχές για τους νέους εργαζομένους ενδεχομένως οφείλεται στη μείωση των κατώτατων αποδοχών, αλλά και στην ακαμψία των μισθών προς τα κάτω την περίοδο της κρίσης για αυτούς που εργάζονταν ήδη και, κατά κανόνα, είναι μεγαλύτεροι σε ηλικία και με λιγότερη εκπαίδευση. Επιπρόσθετα, δεν φαίνεται να αναδύεται κάποιο πρότυπο σχετικά με τη συμπεριφορά της αγοράς προς τους χαμηλόμισθους, καθώς αυτό απαιτεί λεπτομερέστερη ανάλυση των μεταβολών στις κατανομές των αμοιβών.

Πίνακας 4α Ποσοστιαία μεταβολή ωριαίων αποδοχών μεταξύ των δύο περιόδων ανά εκπαιδευτικό επίπεδο σε επιλεγμένα έτη από την αποφοίτηση: άνδρες

	Έτη από την αποφοίτηση					
Εκπαιδευτικό επίπεδο	**<1**	**5**	**10**	**20**	**30**	**Σύνολο**
Προλυκειακή εκπαίδευση	**-11,3**	**-10,6**	**-10,0**	**-9,1**	**-8,8**	**-9,9**
Πρωτοβάθμια	-9,5	-9,6	-9,6	-9,6	-9,5	-9,6
Κατώτερη δευτεροβάθμια	-11,5	-10,4	-9,5	-8,4	-8,2	-9,6
Λύκειο	**-9,2**	**-8,9**	**-8,6**	**-8,4**	**-8,6**	**-8,7**
Γενικό λύκειο	-8,1	-8,4	-8,6	-8,9	-9,0	-8,6
Τεχνικό λύκειο	-10,7	-8,1	-6,0	-3,6	-3,7	-6,4
Μέση τεχνική σχολή	-13,1	-11,3	-9,9	-7,8	-7,0	-9,8
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	**-0,1**	**-3,1**	**-5,4**	**-8,1**	**-8,3**	**-5,0**
ΙΕΚ	-2,0	-4,3	-6,0	-7,5	-6,6	-5,3
Άλλο μεταλυκειακό	4,6	2,6	0,4	-5,1	-11,6	-1,8
ΤΕΙ	**-10,3**	**-10,6**	**-10,6**	**-9,3**	**-6,2**	**-9,4**
Δομικών	-9,0	-12,7	-14,8	-14,8	-8,8	-12,0
Μηχανολόγων και Η/Υ	-6,5	-8,7	-10,0	-9,9	-6,4	-8,3
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	-22,5	-18,7	-14,1	-1,5	16,8	-8,0
Οικονομίας και διοίκησης	-10,2	-11,4	-11,7	-9,8	-4,1	-9,4
Ιατρικών επιστημών	-9,9	-9,5	-9,6	-11,7	-15,8	-11,3
Άλλο ΤΕΙ	-7,6	-1,6	3,0	6,8	3,1	0,8
ΑΕΙ	**-6,2**	**-7,7**	**-9,0**	**-10,7**	**-11,5**	**-9,0**
Πολυτεχνική δομικών	1,2	-0,5	-2,1	-4,9	-7,1	-2,7
Πολυτεχνική μηχανολόγων	5,5	-0,1	-4,2	-8,3	-7,5	-2,9
Πληροφορική	*-19,3*	*-15,4*	*-12,1*	*-7,4*	*-5,7*	*-12,0*
Φυσικές επιστήμες	-8,9	-12,4	-14,5	-15,2	-11,1	-12,4
Μαθηματικά και στατιστική	-0,6	-3,1	-5,7	-11,4	-17,7	-7,7
Ιατρική κ.λπ.	-14,3	-12,2	-10,7	-9,5	-10,9	-11,5
Γεωπονική και δασολογία	-9,0	-7,3	-6,3	-7,0	-10,9	-8,1
Νομική	-11,6	-11,9	-12,6	-15,5	-20,0	-14,3
Οικονομικά και διοίκηση	0,6	-3,5	-6,5	-9,5	-8,9	-5,6
Κοινωνικές επιστήμες	-22,1	-16,9	-12,9	-9,4	-12,6	-14,8
Ανθρωπιστικές επιστήμες	4,5	-7,5	-15,4	-22,3	-19,0	-11,9
Φυσική αγωγή	-3,8	-4,7	-6,4	-12,0	-19,9	-9,4
Παιδαγωγικά	*5,4*	*-0,9*	*-6,9*	*-17,8*	*-27,4*	*-9,5*
Άλλο ΑΕΙ	-39,5	-23,2	-8,9	4,3	-9,3	-15,3
Μεταπτυχιακές σπουδές	**-8,3**	**-6,5**	**-6,2**	**-10,3**	**-20,0**	**-10,3**
Μεταπτυχιακό	2,6	-0,7	-4,5	-13,3	-23,1	-7,8
Διδακτορικό	-30,7	-18,9	-9,8	-4,1	-16,7	-16,1

Σημείωση: Με πλάγια γραμματοσειρά σημειώνονται οι εκπαιδευτικές κατηγορίες που χρήζουν προσοχής λόγω περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων ή αποφοίτων άνισα κατανεμημένων στο χρόνο.

παλαιότερες απόφοιτες, καθώς μεταξύ των νέων καταγράφονται ακόμη και αυξήσεις. Πιθανή εξήγηση είναι ο μικρός αριθμός των παρατηρήσεων, δηλαδή νέων αποφοίτων συγκεκριμένων σχολών. Γενικά, μεταξύ των ανδρών αποφοίτων ΤΕΙ, τη μεγαλύτερη μείωση στις αποδοχές εμφανίζουν οι απόφοιτοι δομικών σχολών και ιατρικών επιστημών, ενώ μεταξύ των γυναικών οι απόφοιτες δομικών σχολών και σχολών μηχανολόγων και Η/Υ.

Πίνακας 4β Ποσοστιαία μεταβολή ωριαίων αποδοχών μεταξύ των δύο περιόδων ανά εκπαιδευτικό επίπεδο σε επιλεγμένα έτη από την αποφοίτηση: γυναίκες

	Έτη από την αποφοίτηση					
Εκπαιδευτικό επίπεδο	**<1**	**5**	**10**	**20**	**30**	**Σύνολο**
Προλυκειακή εκπαίδευση	**5,9**	**5,2**	**4,6**	**3,4**	**2,3**	**4,3**
Πρωτοβάθμια	7,2	5,3	3,7	1,3	0,0	3,5
Κατώτερη δευτεροβάθμια	-4,3	-0,8	1,8	3,7	1,3	0,3
Λύκειο	**6,6**	**3,2**	**0,3**	**-3,6**	**-5,5**	**0,2**
Γενικό λύκειο	1,8	-0,1	-1,7	-4,3	-6,0	-2,1
Τεχνικό λύκειο	7,6	3,8	0,8	-2,5	-2,7	1,4
Μέση τεχνική σχολή	7,6	6,3	4,2	-2,0	-10,5	1,1
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	**-1,2**	**-2,5**	**-3,5**	**-5,1**	**-5,8**	**-3,6**
ΙΕΚ	-2,7	-3,2	-3,7	-5,2	-7,1	-4,4
Άλλο μεταλυκειακό	-7,9	-8,2	-7,6	-3,9	3,6	-4,8
ΤΕΙ	**1,4**	**-0,9**	**-2,4**	**-3,0**	**-0,4**	**-1,1**
Δομικών	-21,1	-12,5	-5,7	0,6	-4,2	-8,6
Μηχανολόγων και Η/Υ	-7,7	-7,7	-7,5	-6,3	-4,2	-6,7
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	8,8	0,0	-3,8	2,1	30,3	7,5
Οικονομίας και διοίκησης	-3,3	-3,9	-4,3	-4,6	-4,3	-4,1
Ιατρικών επιστημών	7,0	1,3	-2,4	-4,7	-0,4	0,2
Άλλο ΤΕΙ	-6,0	3,1	8,4	5,5	-13,3	-0,5
ΑΕΙ	**-1,6**	**-3,7**	**-5,3**	**-6,7**	**-5,7**	**-4,6**
Πολυτεχνική δομικών	-16,9	-13,0	-9,0	-0,7	8,2	-6,3
Πολυτεχνική μηχανολόγων	-25,0	-15,9	-7,5	6,4	13,9	-5,6
Πληροφορική	*-14,3*	*-6,5*	*0,1*	*9,2*	*11,2*	*0,0*
Φυσικές επιστήμες	14,4	2,8	-5,4	-13,8	-13,3	-3,1
Μαθηματικά και στατιστική	60,6	28,8	7,7	-14,7	-20,0	12,5
Ιατρική κ.λπ.	12,2	3,7	-2,6	-10,0	-11,4	-1,6
Γεωπονική και δασολογία	-19,8	-14,0	-10,7	-11,9	-23,0	-15,9
Νομική	2,8	-4,3	-8,6	-10,1	-2,1	-4,5
Οικονομικά και διοίκηση	-5,7	-5,3	-5,1	-4,6	-4,4	-5,0
Κοινωνικές επιστήμες	-4,5	-5,0	-5,2	-4,7	-2,9	-4,5
Ανθρωπιστικές επιστήμες	-5,9	-6,3	-6,5	-6,5	-5,9	-6,2
Φυσική αγωγή	*-21,7*	*-19,4*	*-16,2*	*-6,2*	*9,8*	*-10,7*
Παιδαγωγικά	-5,9	-2,0	-1,6	-11,3	-31,1	-10,4
Άλλο ΑΕΙ	-18,0	-15,5	-13,7	-13,0	-15,7	-15,2
Μεταπτυχιακές σπουδές	**-6,2**	**-9,3**	**-11,4**	**-13,2**	**-11,5**	**-10,3**
Μεταπτυχιακό	-7,1	-10,2	-12,4	-14,5	-13,5	-11,5
Διδακτορικό	-8,1	-9,8	-11,1	-12,6	-12,7	-10,9

Σημείωση: Με πλάγια γραμματοσειρά σημειώνονται οι εκπαιδευτικές κατηγορίες που χρήζουν προσοχής λόγω περιορισμένου αριθμού παρατηρήσεων ή αποφοίτων άνισα κατανεμημένων στο χρόνο.

Στην περίπτωση των αποφοίτων ΑΕΙ, το πρότυπο εξέλιξης των αποδοχών είναι το ίδιο για άνδρες και γυναίκες με τους παλαιότερους απόφοιτους να υφίστανται τις μεγαλύτερες μειώσεις αποδοχών, αρκετά υψηλότερες στην περίπτωση των ανδρών (μειώσεις από 6,2% έως 11,5% έναντι 1,6% έως 5,7% για τις γυναίκες). Εξαίρεση στον κανόνα αποτελούν οι άνδρες απόφοιτοι ιατρικών σχολών, κοινωνικών επιστημών και άλλων ΑΕΙ και οι

γυναίκες απόφοιτες πολυτεχνικής δομικών, πολυτεχνικής μηχανολόγων, κοινωνικών επιστημών και άλλων ΑΕΙ, καθώς σε αυτές τις περιπτώσεις οι νεότεροι απόφοιτοι έχουν μεγαλύτερες μειώσεις αποδοχών. Μεταξύ των σχολών με τις μεγαλύτερες μειώσεις στις αποδοχές βρίσκονται οι απόφοιτοι κοινωνικών επιστημών και νομικής για τους άνδρες και οι απόφοιτοι γεωπονικής και δασολογίας και παιδαγωγικής για τις γυναίκες.

4.3 ΕΚΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΑΠΟΔΟΣΕΩΝ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Μετά τη σκιαγράφηση της εικόνας των αποφοίτων αναφορικά με την ανεργία και τις αποδοχές και τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, φθάνουμε στο κύριο ζητούμενο της μελέτης, δηλαδή στον υπολογισμό των ιδιωτικών αποδόσεων της εκπαίδευσης, ώστε να αξιολογήσουμε κατά πόσον η εκπαίδευση παραμένει αποδοτική επένδυση σε συνθήκες κρίσης. Παρά τη μείωση των αποδοχών λόγω της οικονομικής κρίσης και την αύξηση της ανεργίας, δεν μπορούμε εκ των προτέρων να κάνουμε υποθέσεις ως προς τις επιπτώσεις της κρίσης στις αποδόσεις της εκπαίδευσης. Ο βασικός λόγος για αυτό είναι ο μεγάλος αριθμός των παραγόντων που υπεισέρχονται στον υπολογισμό των αποδόσεων της εκπαίδευσης και οι αλληλοσυγκρουόμενες επιδράσεις. Βέβαια, λόγω του γεγονότος ότι κάποιες από τις αντίστοιχες ομάδες στο δείγμα μας είναι σχετικά μικρές ή δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς σε όλο το εύρος των ετών μετά την αποφοίτηση ή έχουν μεγάλα ποσοστά αυτοαπασχόλησης, πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στην ερμηνεία των αντίστοιχων αποτελεσμάτων.

Οι Πίνακες 5 και 6 παρουσιάζουν τα αποτελέσματα των υπολογισμών των αποδόσεων της εκπαίδευσης για τους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, αρχικά χωρίς διόρθωση και στη συνέχεια με διόρθωση για την πιθανότητα ανεργίας. Όπως ήδη παρουσιάστηκε σε προηγούμενες ενότητες, υπολογίζουμε αρχικά τον αναμενόμενο μισθό κάθε εκπαιδευτικής ομάδας και στη συνέχεια τον προσαρμόζουμε με την πιθανότητα που έχει κάθε εκπαιδευτική ομάδα να εργάζεται (1 μείον την πιθανότητα ανεργίας).[23] Ο εσωτερικός συντελεστής απόδοσης που προκύπτει ως ο προεξοφλητικός όρος που εξισώνει τις παρούσες αξίες των μισθών διαφορετικών εκπαιδευτικών ομάδων δίνει τελικά τη ζητούμενη ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης (βλ. αναλυτικά Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας, 2010β).

Προτού περάσουμε στην ανάλυση των αποτελεσμάτων, πρέπει να επισημανθεί ότι η χρήση πολλαπλασιαστικών όρων μεταξύ των εκπαιδευτικών επιπέδων και ειδικεύσεων και των ετών από την αποφοίτηση και του τετραγώνου τους έχει ως συνέπεια οι αποδόσεις της εκπαίδευσης που προκύπτουν από την ανάλυσή μας να μην είναι σταθερές, αλλά να μεταβάλλονται καθώς απομακρυνόμαστε από το χρόνο της αποφοίτησης. Για τον υπολογισμό των αποδόσεων αυτών έχει γίνει μια σειρά από υποθέσεις. Ως προς τους αποφοίτους των ΤΕΙ, υποθέσαμε ότι προέρχονται κυρίως από τεχνικά λύκεια, οπότε η σύγκριση των εκτιμημένων αποδοχών τους έγινε με τις εκτιμημένες αποδοχές των αποφοίτων του τεχνικού λυκείου. Εφόσον οι τελευταίες είναι χαμηλότερες των αποδοχών των αποφοίτων του γενικού λυκείου, τότε οι αποδόσεις τους έχουν υπερεκτιμηθεί στους παρακάτω πίνακες. Οι σπουδές τόσο στα ΚΑΤΕΕ -παλαιότερα- όσο και στα ΤΕΙ μέχρι πρόσφατα διαρκούσαν τρία χρόνια. Όμως, σε ορισμένα ΤΕΙ από το 1999 και σε όλα από το 2001 οι σπουδές έγιναν τετραετείς. Λόγω του σχετικά μικρού αριθμού αποφοίτων ΤΕΙ τετραετούς διάρκειας στο δείγμα μας, οι εκτιμήσεις που παρουσιάζονται παρακάτω υποθέτουν τριετείς σπουδές. Προφανώς, οι εκτιμημένοι εσωτερικοί λόγοι απόδοσης θα ήταν χαμηλότεροι αν υποθέταμε τετραετείς σπουδές.

23 Όπως δείχνουν οι Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας (2010α), τα εκτιμημένα ποσοστά ανεργίας διαφέρουν σημαντικά μεταξύ εκπαιδευτικών βαθμίδων και ειδικεύσεων και αλλάζουν δραματικά όσο απομακρυνόμαστε από το έτος αποφοίτησης. Επομένως, για τον υπολογισμό του προσδοκώμενου μισθού θα πρέπει να πολλαπλασιαστούν οι εκτιμήσεις των ωριαίων αποδοχών με την πιθανότητα απασχόλησης της αντίστοιχης εκπαιδευτικής ομάδας κατά τη συγκεκριμένη χρονική απόσταση από το έτος αποφοίτησης.

Πίνακας 5 Ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης χωρίς διόρθωση για την πιθανότητα ανεργίας

	2004-2007		2010-2012	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
ΤΕΙ				
Δομικών	4,7	6,7	2,8	3,5
Μηχανολόγων και Η/Υ	4,3	6,7	3,6	3,5
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	-0,7	-	3,3	4,5
Οικονομίας και διοίκησης	2,1	4,6	1,4	2,7
Ιατρικών επιστημών	3,6	4,0	-2,8	3,9
Άλλο ΤΕΙ	4,2	2,6	6,0	-
ΑΕΙ				
Πολυτεχνική δομικών	4,2	4,8	5,9	4,4
Πολυτεχνική μηχανολόγων	5,2	4,8	6,7	4,3
Πληροφορική	5,6	6,0	4,9	6,7
Φυσικές επιστήμες	5,3	5,6	4,3	4,8
Μαθηματικά και στατιστική	4,9	5,6	4,5	8,2
Ιατρική κ.λπ.	6,8	5,5	6,1	5,4
Γεωπονική και δασολογία	3,5	5,2	3,4	-
Νομική	6,7	5,1	4,8	4,6
Οικονομικά και διοίκηση	4,7	4,6	5,5	4,0
Κοινωνικές επιστήμες	4,0	4,4	2,1	4,1
Ανθρωπιστικές επιστήμες	6,0	6,9	4,4	5,9
Φυσική αγωγή	4,1	6,3	2,8	4,9
Παιδαγωγικά	8,0	8,7	7,4	5,9
Άλλο ΑΕΙ	7,4	7,9	5,3	3,5
Μεταπτυχιακές σπουδές				
Μεταπτυχιακό	7,2	7,9	7,4	5,8
Διδακτορικό	6,8	5,3	5,3	3,8

Σημείωση: Οι παύλες σημαίνουν αδυναμία υπολογισμού παρούσας αξίας (π.χ. λόγω συστηματικά χαμηλότερων αποδοχών της εκπαιδευτικής ομάδας από την ομάδα αναφοράς).

Για τις σπουδές στις πολυτεχνικές σχολές όπως και στις σχολές γεωπονίας και δασολογίας έγινε η υπόθεση ότι διαρκούν πέντε χρόνια. Οι αποδόσεις των αποφοίτων της ιατρικής κ.λπ. υπολογίστηκαν επίσης με την υπόθεση πενταετών σπουδών, παρότι οι σπουδές στις ιατρικές σχολές διαρκούν 6 έτη, επειδή σε άλλες σχολές της ίδιας ομάδας οι σπουδές διαρκούν 5 ή 4 χρόνια. Και σε αυτή την περίπτωση, οι εκτιμημένοι εσωτερικοί λόγοι απόδοσης θα ήταν χαμηλότεροι αν υποθέταμε σπουδές μεγαλύτερης διάρκειας. Για τους υπόλοιπους αποφοίτους ΑΕΙ έγινε η υπόθεση ότι οι σπουδές τους διαρκούν τέσσερα έτη. Για τους κατόχους μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών έγινε η υπόθεση ότι οι σπουδές τους μετά το λύκειο διαρκούν 5 χρόνια και, επομένως, αν οι μεταπτυχιακές σπουδές είναι κυρίως διετείς και οι περισσότεροι απόφοιτοι προέρχονται από σχολές με 5 ή περισσότερα έτη προπτυχιακών σπουδών, τότε οι αντίστοιχες αποδόσεις έχουν υπερεκτιμηθεί στους παρακάτω πίνακες. Τέλος, για την απόκτηση του διδακτορικού διπλώματος έγινε η υπόθεση ότι απαιτούνται οκτώ έτη σπουδών μετά το λύκειο.

Φυσικά, τόσο οι εκτιμήσεις του Πίνακα 5 όσο και αυτές του Πίνακα 6 επικεντρώνονται στις ιδιωτικές χρηματικές αποδόσεις της εκπαίδευσης και παραβλέπουν άλλα μη χρηματικά

οφέλη που μπορεί να αποκομίζει ο σπουδαστής από τη συμμετοχή του στις ανώτερες βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος. Για τον υπολογισμό των αποδόσεων που παρατίθενται σ' αυτούς τους πίνακες, υποθέσαμε ότι ο εργασιακός βίος των ατόμων είναι 35 χρόνια. Το όριο αυτό είναι πιθανότατα ρεαλιστικό για την περίπτωση των ανδρών, αλλά ίσως είναι υπερβολικό για την περίπτωση των γυναικών, τουλάχιστον με βάση τα σημερινά δεδομένα (αν και οι όροι συνταξιοδότησης φαίνεται να μεταβάλλονται ταχύτατα προς αυτή την κατεύθυνση). Συχνά στη βιβλιογραφία γίνονται εκτιμήσεις για εργασιακό βίο μεταξύ του (θεωρητικού) έτους αποφοίτησης και του (θεωρητικού) έτους συνταξιοδότησης. Κάτι τέτοιο θα έδινε στην περίπτωση της Ελλάδος εργαζόμενους αποφοίτους λυκείου με έως και 46 έτη εμπειρίας μετά την αποφοίτηση. Όμως, το δείγμα μας περιέχει ελάχιστους εργαζομένους (και σχεδόν κανένα μισθωτό) με παρόμοια χαρακτηριστικά.

Χωρίς να λάβουμε λοιπόν υπόψη την πιθανότητα απασχόλησης (ή εναλλακτικά τον κίνδυνο ανεργίας), με την υπόθεση ότι τελειώνοντας τις σπουδές τους και σε ολόκληρο τον εργασιακό τους βίο τα άτομα βρίσκουν άμεσα απασχόληση και άρα οι αποδοχές τους ισούνται με αυτές που παρατηρούν στην αγορά, κατασκευάζουμε τον Πίνακα 5. Όπως συνήθως στη βιβλιογραφία, οι αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι κατά κανόνα υψηλότερες για τις γυναίκες (π.χ. οικονομία και διοίκηση ΤΕΙ ή φυσική αγωγή ΑΕΙ), για τους αποφοίτους ΑΕΙ και τους κατόχους μεταπτυχιακών τίτλων, σε σύγκριση με τους αποφοίτους ΤΕΙ. Το γεγονός αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει, παρά τις χαμηλότερες αποδοχές των γυναικών, με δεδομένο ότι αυτό που έχει πρωτίστως σημασία στον υπολογισμό των αποδόσεων της εκπαίδευσης είναι η μισθολογική απόσταση της κάθε εκπαιδευτικής κατηγορίας από την εκπαιδευτική ομάδα αναφοράς (γενικό ή τεχνικό λύκειο στην περίπτωσή μας). Ωστόσο, η κρίση είχε αποτέλεσμα τη μείωση των σχολών που δίνουν μεγαλύτερες αποδόσεις στις γυναίκες. Έτσι, ενώ πριν από την κρίση μόνο έξι σχολές έδιναν υψηλότερες αποδόσεις στους άνδρες, στη διάρκεια της κρίσης οι σχολές έγιναν δέκα. Οι αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι σχετικά υψηλότερες για τους άνδρες αποφοίτους πολυτεχνικής μηχανικών (6,7%) και τους κατόχους μεταπτυχιακού (7,4%) και για τις γυναίκες απόφοιτες πληροφορικής (6,7%) και μαθηματικών και στατιστικής (8,2%). Τέλος, υπάρχουν έξι σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στις οποίες καταγράφεται αύξηση της απόδοσης της εκπαίδευσης στη διάρκεια της κρίσης για τους άνδρες (απόφοιτοι άλλων ΤΕΙ, πολυτεχνική δομικών, πολυτεχνική μηχανολόγων, οικονομία και διοίκηση, μεταπτυχιακές σπουδές) και μόλις δύο για τις γυναίκες (πληροφορική, μαθηματικά και στατιστική). Μια προσεκτική ματιά φανερώνει ότι η αποφοίτηση από ΑΕΙ φαίνεται να δικαιολογείται περισσότερο στη διάρκεια της κρίσης.

Ο Πίνακας 6 λαμβάνει υπόψη τον κίνδυνο της ανεργίας και υπολογίζει ξανά τις διορθωμένες αποδόσεις της εκπαίδευσης. Αυτό έχει ως συνέπεια οι αποδόσεις της εκπαίδευσης να αυξάνονται κάποιες φορές (κυρίως στους άνδρες) και να μειώνονται κάποιες άλλες (π.χ. πολυτεχνική σχολή δομικών ΑΕΙ). Η διόρθωση φαίνεται να προκαλεί μεγαλύτερες αλλαγές στις αποδόσεις της εκπαίδευσης στη διάρκεια της κρίσης, γεγονός μάλλον αναμενόμενο, αν λάβει υπόψη κάποιος τα πολύ υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Αυτό που είναι σημαντικό και δεν πρέπει να διαφύγει της προσοχής μας είναι ότι, παρά την οικονομική κρίση, οι αποδόσεις της εκπαίδευσης αυξάνονται τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, με ελάχιστες εξαιρέσεις (επτά εκπαιδευτικές ομάδες στην περίπτωση των ανδρών και πέντε στην περίπτωση των γυναικών).[24] Έτσι, η εκπαίδευση παραμένει αποδοτική επένδυση και σε συνθήκες κρίσης, τουλάχιστον για τους αποφοίτους ΑΕΙ. Για παράδειγμα, οι άνδρες απόφοιτοι νομικής απο-

24 Οι Fernandes, Ferreira and Winters (2013) δείχνουν ότι η διευκόλυνση της ίδρυσης νέων επιχειρήσεων στην Πορτογαλία είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της μισθολογικής απόδοσης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης κατά 5% και της απόδοσης των υψηλών προσόντων κατά 3%. Επομένως, οι διαθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην αγορά εργασίας στη διάρκεια της κρίσης ενδέχεται να επηρέασαν θετικά τις αποδόσεις της εκπαίδευσης και στη χώρα μας.

Πίνακας 6 Ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης με διόρθωση για την πιθανότητα ανεργίας

	2004-2007		2010-2012	
	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
ΤΕΙ				
Δομικών	6,2	16,4	3,1	10,4
Μηχανολόγων και Η/Υ	4,7	16,6	5,2	-2,0
Γεωργικής τεχνολογίας και τροφίμων	-	-	3,2	7,2
Οικονομίας και διοίκησης	2,1	-1,3	4,0	10,7
Ιατρικών επιστημών	3,5	9,2	3,5	13,1
Άλλο ΤΕΙ	1,5	-1,4	2,9	-0,1
ΑΕΙ				
Πολυτεχνική δομικών	4,4	7,8	7,2	10,1
Πολυτεχνική μηχανολόγων	5,1	6,0	6,5	10,5
Πληροφορική	6,7	10,6	6,8	12,9
Φυσικές επιστήμες	4,5	6,4	4,3	11,2
Μαθηματικά και στατιστική	4,3	7,2	4,9	10,4
Ιατρική κ.λπ.	6,7	8,3	8,0	16,4
Γεωπονική και δασολογία	3,3	5,2	2,5	0,9
Νομική	8,3	9,2	9,0	15,1
Οικονομικά και διοίκηση	4,1	7,1	7,0	9,4
Κοινωνικές επιστήμες	3,0	5,3	1,1	5,7
Ανθρωπιστικές επιστήμες	5,1	8,7	4,1	9,2
Φυσική αγωγή	3,0	8,8	2,9	8,6
Παιδαγωγικά	9,8	9,7	7,8	15,4
Άλλο ΑΕΙ	5,8	10,9	7,7	9,1
Μεταπτυχιακές σπουδές				
Μεταπτυχιακό	7,5	11,9	9,6	12,8
Διδακτορικό	6,6	7,8	7,2	10,0

Σημείωση: Οι παύλες σημαίνουν αδυναμία υπολογισμού παρούσας αξίας (π.χ. λόγω συστηματικά χαμηλότερων αποδοχών της εκπαιδευτικής ομάδας από την ομάδα αναφοράς).

λαμβάνουν απόδοση της τάξεως του 9% στη διάρκεια της κρίσης και των ιατρικών επιστημών 8%, ενώ οι γυναίκες απόφοιτες ιατρικών επιστημών έχουν απόδοση 16,4% και ακολουθούν οι απόφοιτες παιδαγωγικών με απόδοση 15,4%. Επιπλέον, το κόστος ευκαιρίας έχει μειωθεί σημαντικά την περίοδο της τρέχουσας κρίσης, καθιστώντας την απόκτηση επιπλέον εκπαίδευσης πιο ελκυστική, με δεδομένα και τα εξαιρετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας των νέων.

Το γεγονός ότι οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης έχουν υψηλότερες αποδοχές δεν συνεπάγεται αναγκαστικά ότι έγιναν περισσότερο παραγωγικοί λόγω των σπουδών τους. Μπορεί απλώς να είναι ικανότεροι και να χρησιμοποιούν την αποφοίτησή τους από την τριτοβάθμια εκπαίδευση ως διαδικασία σηματοδότησης (signalling) προς τους εργοδότες, κάτι το οποίο δεν εξετάστηκε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Επιπρόσθετα, οι αποδόσεις της εκπαίδευσης που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία είναι ιδιωτικές αποδόσεις.[25] Υψηλές ιδιωτικές αποδόσεις δεν συνεπάγονται αναγκαστικά και υψηλές κοι-

25 Για μια συγκριτική ανάλυση της Ελλάδος με άλλες χώρες του ΟΟΣΑ αναφορικά με τις ιδιωτικές και δημόσιες αποδόσεις της εκπαίδευσης, βλ. OECD (2013β).

νωνικές αποδόσεις, οι οποίες είναι απαραίτητες για να υποστηριχθεί η άποψη ότι η επένδυση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι επικερδής για την κοινωνία. Επιπλέον, κανένας δεν μπορεί να προβλέψει με ασφάλεια αν οι υψηλές ιδιωτικές αποδόσεις θα διατηρηθούν και στο μέλλον, καθώς η προσφορά ειδικευμένης εργασίας θα αυξηθεί λόγω της παρατηρούμενης ταχείας μαζικοποίησης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στη χώρα μας κατά την τελευταία δεκαετία. Τέλος, η συνεχής διεύρυνση της ανεργίας, μετά την περίοδο που εξετάζει η μελέτη, σε δραματικά πλέον επίπεδα ενδέχεται να έχει διαφοροποιήσει τα προηγούμενα ευρήματα.

5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος της μελέτης είναι να εκτιμήσει τις επιπτώσεις της κρίσης στις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης λαμβάνοντας υπόψη και τον αυξημένο κίνδυνο της ανεργίας. Για το σκοπό αυτό αξιοποίησε τα πρωτογενή δεδομένα της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού τόσο για την περίοδο πριν από την κρίση (2004 α′ τρίμ.-2007 δ′ τρίμ.) όσο και στη διάρκεια της τρέχουσας κρίσης (2010 α′ τρίμ.-2012 β′ τρίμ.). Ειδικότερα, εκτιμώντας διαδοχικά εξισώσεις ανεργίας και αποδοχών, διορθώνοντας σε κάθε περίπτωση για το σφάλμα επιλογής την πιθανότητα απασχόλησης και, στη συνέχεια, υπολογίζοντας τον εσωτερικό συντελεστή απόδοσης που εξισώνει την παρούσα αξία διαφορετικών βαθμίδων εκπαίδευσης με γνώμονα πάντοτε τα έτη από την αποφοίτηση, εκτιμήθηκαν οι ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης για επιμέρους ομάδες αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από τη μελέτη είναι τα εξής:

Κατ' αρχάς, η οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση της πιθανότητας ανεργίας για όλους. Όμως η αύξηση αυτή διαφέρει μεταξύ των εκπαιδευτικών βαθμίδων, των φύλων, αλλά και των σχολών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Έτσι, πλήττονται περισσότερο σε όρους ανεργίας οι απόφοιτοι χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων, οι άνδρες και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία απόφοιτοι. Εξαίρεση από το πρότυπο της ηλικίας αποτελούν οι κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων ανεξαρτήτως φύλου και οι γυναίκες απόφοιτες ΤΕΙ, ενώ υπάρχουν πολλές διαφοροποιήσεις μεταξύ των αποφοίτων διαφορετικών σχολών.

Δεύτερον, η αύξηση της ανεργίας συνοδεύθηκε από τη μείωση των αποδοχών των μισθωτών, με σημαντικές ωστόσο διαφοροποιήσεις για τις επιμέρους ομάδες τους. Ανεξαρτήτως φύλου, η μεγαλύτερη μείωση αποδοχών καταγράφεται μεταξύ των κατόχων μεταπτυχιακών τίτλων. Επιπλέον, οι αποδοχές μειώθηκαν περισσότερο για τους άνδρες αποφοίτους ΑΕΙ και ΤΕΙ. Αναφορικά με τα έτη από την αποφοίτηση, στην περίπτωση των ανδρών μειώθηκαν κατά κανόνα περισσότερο οι αποδοχές των νέων αποφοίτων, ενώ στις γυναίκες η εικόνα είναι αντίθετη, δηλαδή δεν επαληθεύεται το πρότυπο της μεγαλύτερης μείωσης των αποδοχών για τους νέους αποφοίτους.

Τρίτον, ως προς το κυρίως ζητούμενο της μελέτης που είναι ο υπολογισμός των ιδιωτικών αποδόσεων της εκπαίδευσης και οι μεταβολές που προκάλεσε η οικονομική κρίση, προέκυψαν ορισμένα ακόμη ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Ειδικότερα, σε συμφωνία με τη βιβλιογραφία, οι ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης αυξάνονται όσο αυξάνεται η βαθμίδα εκπαίδευσης και είναι υψηλότερες για τις γυναίκες. Η κρίση, έως τα μέσα του 2012 που εξετάζει η μελέτη, φαίνεται να έχει μικτά αποτελέσματα, με την έννοια ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι αποδόσεις της εκπαίδευσης αυξάνονται, ενώ σε κάποιες άλλες μειώνονται. Ωστόσο, ακόμη και μετά τη διόρθωση για τον κίνδυνο ανεργίας, από την ανάλυση προκύπτει ότι η εκπαίδευση συνεχίζει να παρέχει υψηλές αποδόσεις και στην περίοδο της τρέχουσας οικονομικής κρίσης που βιώνει η ελληνική οικονομία. Είναι βέβαια γεγονός ότι κάποιοι απόφοιτοι τα καταφέρνουν καλύτερα από κάποιους άλλους, ανάλογα με τον τύπο της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (οι απόφοιτοι ΑΕΙ καλύτερα από τους απόφοιτους ΤΕΙ) και τη

σχολή αποφοίτησης. Σε κάθε περίπτωση, από ιδιωτική σκοπιά, η εκπαίδευση φαίνεται να παραμένει αποδοτική επένδυση. Επισημαίνεται εξάλλου ότι, για να μπορέσουμε να γενικεύσουμε το αποτέλεσμα αυτό και να προβούμε με ασφάλεια σε προτάσεις του τύπου "βελτιώστε τη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης", θα πρέπει να εκτιμήσουμε τις κοινωνικές αποδόσεις της εκπαίδευσης αντί για τις ιδιωτικές. Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορούμε να έχουμε ακριβή εικόνα της συνολικής ωφέλειας της κοινωνίας από την εκπαίδευση.

Συνοψίζοντας, το κύριο συμπέρασμα της ανάλυσης είναι ότι η εκπαίδευση, από ιδιωτική σκοπιά, συνεχίζει να αποτελεί αποδοτική επένδυση και στην περίοδο της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Αναμφίβολα, οι απόφοιτοι κάποιων σχολών τα καταφέρνουν καλύτερα από κάποιους άλλους, όμως σε γενικές γραμμές οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, πάντοτε σε σύγκριση με τους αποφοίτους χαμηλότερων εκπαιδευτικών βαθμίδων, έχουν καλύτερες προοπτικές στην αγορά εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Becker, G.S. (1964), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education, 3rd ed.*, Chicago: The University of Chicago Press.

Caporale, G.M. and L.A. Gil-Alana (2012), "Persistence of youth unemployment", CESifo Working Paper No. 3961.

Castillo, J. and S. Paraire (2013), "New deal for Europe: a plan for youth unemployment", NATIXIS Special Report: Economic Research No. 87, NATIXIS.

Cholezas, I. and P. Tsakloglou (1999), "Private returns to education in Greece: A review of the empirical literature", στο R. Asplund and P. Telhado-Pereira (eds), *Returns to human capital in Europe*, 147-162, Helsinki: ETLA.

COM (2011) 933 Final, *Youth Opportunities Initiative*, European Commission, Brussels, 20.12.2011.

COM (2012) 729 Final, *On Establishing a Youth Guarantee*, European Commission, Brussels, 5.12.2012.

ECB (2012), *Euro Area Labour Markets and the Crisis*, European Central Bank, Germany.

Fernandes, P.A., P. Ferreira and L.A. Winters (2013), "Firm entry deregulation, competition and returns to education and skills", CEPR Discussion Paper No. 9550.

Greene, W.H. (2003), *Econometric Analysis*, 5th ed., Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Hadjidema, S.H. (1998), "Rates of Return on Higher Education in Greece", *Spoudai*, 48(1-4), 157-168.

Harmon, C., I. Walker and N. Westergaard-Nielsen (2001), "Introduction", in C. Harmon, I. Walker and N. Westergaard-Nielsen (eds), *Education and earnings in Europe*, Edward Elgar, Cheltenham.

Heckman, J. (1979), "Sample selection bias as a specification error", *Econometrica*, 47, 153-162.

Kanellopoulos, C.N. (1985), "Individual Pay Differentials in Greece", *Spoudai*, 35(1-2), 109-125.

Kanellopoulos, C.N. (1997), "Public-Private Wage Differentials in Greece", *Applied Economics*, 29, 1023-1032.

Kanellopoulos, C.N. and K.G. Mavromaras (2002), "Male-Female Labour Market Participation and Wage Differentials in Greece", *Labour*, 16(4), 771-801.

Lambropoulos, H.S. (1992), "Further Evidence on the Weak and Strong Versions of the Screening Hypothesis in Greece", *Economics of Education Review*, 11(1), 61-65.

Leibenstein, H. (1967), "Rates of Return to Education in Greece", *Economic Development Report*, No. 94, Harvard University.

Livanos, I. and I. Nuñez (2012), "The Effect of Higher Education on Gender Wage-Gap", *International Journal of Education Economics and Development*, 3(1), 33-47.

Livanos, I. and K. Pouliakas (2011), "Wage Returns to University Disciplines in Greece: are Greek Higher Education Degrees Trojan Horses?", *Education Economics,* 19(4), 411-445.

Magoula, T. and G. Psacharopoulos (1999), "Schooling and Monetary Rewards in Greece: An Over-education False Alarm?", *Applied Economics*, 31, 1589-1597.

Mincer, J. (1958), "Investments in Human Capital and Personal Income Distribution", *Journal of Political Economy*, 66(4), 281-302.

Mincer, J. (1974), *Schooling, Experience and Earnings*, New York: Columbia University Press.

OECD (1998), *Human Capital Investment: An International Comparison*, OECD Publishing.

OECD (2010), *Jobs for the Youth: Greece*, OECD Publishing.

OECD (2013α), *Employment Outlook 2013*, OECD Publishing.

OECD (2013β), *Education at a Glance 2013: OECD Indicators*, OECD Publishing.

Papapetrou, E. (2008), "Evidence on gender wage differentials in Greece", *Journal of Economic Change and Restructuring*, 41, 155-66.

Patrinos, H.A. (1992), "Higher Education Finance and Economic Inequality in Greece", *Comparative Education Review*, 36(3), 298-308.
Patrinos, H.A. (1995), "Socioeconomic Background, Schooling, Experience, Ability and Monetary Rewards in Greece", *Economics of Education Review*, 14(1), 85-91.
Patrinos, H.A. and H.S. Lambropoulos (1993), "Gender Discrimination in the Greek Labour Market", *Education Economics*, 1(2), 153-164.
Prodromidis, K. and P. Prodromidis (2008), "Returns to education: the Greek experience, 1988-1999", *Applied Economics*, 40, 1023-1030.
Psacharopoulos, G. (1982), "Earnings and Education in Greece, 1960-1977", *European Economic Review*, 17(3), 333-347.
Schultz, T.W. (1961), "Investment in Human Capital", *American Economic Review*, 51(1), 1-17.
White, H. (1980), "A Heteroskedasticity-Consistent Covariance Matrix Estimator and a Direct Test for Heteroskedasticity", *Econometrica*, 48(4), 817-838.

Ελληνική

Alpha Bank (2013), "Η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας ως μοχλός επανεκκινήσεως της οικονομίας", *Οικονομικό Δελτίο*, Alpha Bank, Αθήνα.
Κανελλόπουλος, Κ., Κ. Μαυρομαράς και Θ. Μητράκος (2003), "Εκπαίδευση και Αγορά Εργασίας", Μελέτη No. 50, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), Αθήνα.
Μητράκος, Θ., Π. Τσακλόγλου και Ι. Χολέζας (2010α), "Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα με έμφαση στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 33, 23-68.
Μητράκος, Θ., Π. Τσακλόγλου και Ι. Χολέζας (2010β), "Προσδιοριστικοί παράγοντες του ύψους των μισθών στην Ελλάδα με έμφαση στους μισθούς των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 34, 7-42.
Μητράκος, Θ. και Γ. Ντούρος (2006), "Δειγματοληπτικές έρευνες νοικοκυριών στην Ελλάδα: Στατιστικές τεχνικές και προβλήματα", στο *Δημοσκοπήσεις και Στατιστική*, 343-353, πρακτικά 19ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Στατιστικής (26-29 Απριλίου 2006, Καστοριά), Ελληνικό Στατιστικό Ινστιτούτο.
Παπαπέτρου, Ε. (2004), "Μισθολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 23, 57-78.
Παπαπέτρου, Ε. (2007), "Εκπαίδευση, αγορά εργασίας και μισθολογικές διαφορές στην Ελλάδα", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, 28, 57-83.
Χολέζας, Ι. (2005), "Ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση", διδακτορική διατριβή, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
Χολέζας, Ι. (2010, 2011, 2012, 2013), "Εξελίξεις στην αγορά εργασίας", *Οικονομικές Εξελίξεις*, 13/14/18/20, ΚΕΠΕ, Αθήνα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Α Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων ανεργίας με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης)

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης	
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.	
Μεταβλητή	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
α. Εξαρτημένη μεταβλητή: 1=άνεργος/η, 0=απασχολούμενος/η				
Προλυκειακή εκπαίδευση	-0,290***	-0,254***	-0,363***	-0,039
Λύκειο	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,230***	-0,094	0,327***	-0,127
ΤΕΙ	0,511***	-0,080	0,560***	-0,101
ΑΕΙ	0,492***	-0,037	0,417***	-0,156
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,208	-0,815***	0,084	-0,651***
Έτη από την αποφοίτηση	-0,044***	-0,060***	-0,031***	-0,068***
Έτη από την αποφοίτηση^2	0,000***	0,001***	0,000**	0,001***
Προλυκειακή εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση	0,034***	0,049***	0,045***	0,030***
Λύκειο Χ Έτη από την αποφοίτηση	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση	-0,022**	-0,005	-0,037***	-0,011
ΤΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση	-0,093***	-0,034***	-0,078***	-0,062***
ΑΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση	-0,073***	-0,057***	-0,081***	-0,063***
Μεταπτυχιακές σπουδές Χ Έτη από την αποφοίτηση	-0,064**	0,003	-0,084***	-0,064**
Προλυκειακή εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	-0,001***	-0,001***	-0,001***	-0,001***
Λύκειο Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,001*	0,000	0,001***	0,001**
ΤΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,002***	0,001***	0,002***	0,002***
ΑΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,002***	0,001***	0,002***	0,001***
Μεταπτυχιακές σπουδές Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,002*	0,000	0,002**	0,002**
Μόνος/η με παιδιά	0,542***	0,332***	0,485***	0,308***
Μόνος/η με παιδιά και άλλα μέλη	0,522***	0,291***	0,492***	0,439***
Ζευγάρι με παιδιά χωρίς άλλα μέλη	0,232***	0,192***	0,204***	0,157***
Ζευγάρι με παιδιά και άλλα μέλη	0,215***	0,162***	0,367***	0,229***
Μόνος/η χωρίς παιδιά και άλλα μέλη	0,159***	-0,039	0,113***	-0,094**
Ζευγάρι χωρίς παιδιά και άλλα μέλη	0,000	0,000	0,000	0,000
Μόνος/η χωρίς παιδιά, με άλλα μέλη	0,296***	-0,042	0,129***	0,060
Ζευγάρι χωρίς παιδιά, με άλλα μέλη	0,237**	-0,171*	0,078	-0,159
Υπηκοότητα ελληνική	0,000	0,000	0,000	0,000
Υπηκοότητα χώρας ΕΕ-27	-0,153	-0,058	0,169**	-0,024
Υπηκοότητα τρίτης χώρας	-0,159***	0,030	0,253***	-0,000

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Α Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων ανεργίας με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης) *(συνέχεια)*

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης	
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.	
Μεταβλητή	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	-0,025	0,084*	-0,008	-0,008
Κεντρική Μακεδονία	-0,039	0,187***	-0,143***	0,030
Δυτική Μακεδονία	-0,082	0,126*	-0,019	0,072
Ήπειρος	0,040	0,199***	-0,088**	0,106**
Θεσσαλία	0,009	0,215***	-0,125***	0,074*
Ιόνια νησιά	0,084	0,189***	-0,045	0,209***
Δυτική Ελλάδα	-0,040	0,184***	-0,124***	-0,001
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	-0,017	0,220***	-0,106**	0,118***
Αττική	0,000	0,000	0,000	0,000
Πελοπόννησος	0,077*	0,228***	-0,106**	0,104**
Βόρειο Αιγαίο	-0,117*	0,220***	-0,131**	0,117*
Νότιο Αιγαίο	-0,015	0,100*	-0,064	0,126**
Κρήτη	0,022	0,132***	-0,055	0,017
Περιφέρεια πρωτευούσης - Αθήνα	0,000	0,000	0,000	0,000
ΠΣ Θεσσαλονίκης	-0,106*	-0,198***	0,161***	0,160***
Λοιπές αστικές περιοχές	-0,098***	-0,054	0,009	0,127***
Ημιαστικές περιοχές	-0,183***	-0,167***	-0,102***	-0,021
Αγροτικές περιοχές	-0,240***	-0,257***	-0,229***	-0,191***
Περιφερειακό ποσοστό ανεργίας	7,261***	7,030***	3,262***	3,894***
Έτος 2004	-0,028	-0,012		
Έτος 2005	-0,055**	0,002		
Έτος 2006	-0,011	0,012		
Έτος 2007	0,000	0,000		
Έτος 2010			-0,211***	-0,038
Έτος 2011			-0,079**	-0,024
Έτος 2012			0,000	0,000
α′ τρίμηνο	-0,040	-0,039*	-0,074***	-0,043*
β′ τρίμηνο	-0,041*	-0,010	0,000	0,000
γ′ τρίμηνο	-0,025	-0,032	-0,029	-0,016
δ′ τρίμηνο	0,000	0,000	-0,002	-0,029
Σταθερός όρος	-1,861***	-1,114***	-1,319***	-0,596***

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Α Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων ανεργίας με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης) *(συνέχεια)*

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης	
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.	
Μεταβλητή	**Άνδρες**	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Γυναίκες**
β. Εξαρτημένη μεταβλητή: 1=συμμετέχει στο εργατικό δυναμικό, 0=δεν συμμετέχει				
Προλυκειακή εκπαίδευση	0,016	-0,231***	-0,083***	-0,168***
Λύκειο	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,428***	0,740***	0,356***	0,579***
ΤΕΙ	0,513***	0,914***	0,554***	0,846***
ΑΕΙ	0,456***	0,889***	0,496***	0,837***
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,802***	1,380***	0,715***	1,269***
Ηλικία	0,425***	0,260***	0,427***	0,283***
Ηλικία^2	-0,005***	-0,003***	-0,005***	-0,003***
Έγγαμος/η	0,306***	-0,365***	0,279***	-0,317***
Χωρίς παιδιά μικρότερα των 14 ετών	0,000	0,000	0,000	0,000
Με παιδιά 0-4 ετών	0,568***	-0,194***	0,503***	-0,257***
Με παιδιά 5-14 ετών	0,031	-0,127***	-0,019	-0,185***
Με παιδιά 0-4 ετών και 5-14 ετών	0,292***	-0,327***	0,243***	-0,371***
Υπηκοότητα ελληνική	0,000	0,000	0,000	0,000
Υπηκοότητα χώρας ΕΕ-27	0,379***	0,098**	0,387***	0,229***
Υπηκοότητα τρίτης χώρας	0,634***	0,127***	0,643***	0,133***
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	-0,049	0,260***	-0,121***	0,060*
Κεντρική Μακεδονία	-0,044	0,099***	-0,063	-0,059*
Δυτική Μακεδονία	-0,273***	0,040	-0,268***	-0,041
Ήπειρος	-0,131***	0,110***	-0,133***	0,041
Θεσσαλία	0,039	0,166***	0,029	0,072**
Ιόνια νησιά	-0,024	0,167***	0,096	0,068
Δυτική Ελλάδα	-0,086**	0,003	-0,033	-0,089***
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	0,009	0,095***	-0,169***	0,028
Αττική	0,000	0,000	0,000	0,000
Πελοπόννησος	0,039	0,286***	0,043	0,108***
Βόρειο Αιγαίο	-0,136***	-0,078**	-0,156***	-0,224***
Νότιο Αιγαίο	0,112**	-0,059*	0,134**	-0,053
Κρήτη	-0,009	0,298***	-0,013	0,157***
Περιφέρεια πρωτευούσης - Αθήνα	0,000	0,000	0,000	0,000
ΠΣ Θεσσαλονίκης	0,009	-0,180***	0,017	-0,042
Λοιπές αστικές περιοχές	0,057**	-0,121***	0,070**	-0,014
Ημιαστικές περιοχές	0,221***	0,007	0,296***	0,114***
Αγροτικές περιοχές	0,339***	0,226***	0,397***	0,300***
Περιφερειακό ποσοστό ανεργίας	0,542	0,929**	0,910*	-0,517

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Α Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων ανεργίας με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης) *(συνέχεια)*

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης	
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.	
Μεταβλητή	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες
Έτος 2004	0,014	-0,005		
Έτος 2005	0,010	-0,004		
Έτος 2006	0,024	0,003		
Έτος 2007	0,000	0,000		
Έτος 2010			0,209***	-0,070
Έτος 2011			0,099***	-0,028
Έτος 2012			0,000	0,000
α′ τρίμηνο	0,037**	-0,024*	0,031	-0,013
β′ τρίμηνο	0,023	-0,019	0,000	0,000
γ′ τρίμηνο	-0,019	-0,001	-0,041	-0,027
δ′ τρίμηνο	0,000	0,000	-0,060**	0,022
Αριθμός εργαζόμενων μελών στο νοικοκυριό εκτός ιδίου	0,223***	0,104***	0,195***	0,065***
Αριθμός συνταξιούχων μελών στο νοικοκυριό εκτός ιδίου	-0,099***	-0,081***	-0,124***	-0,111***
Αριθμός οικονομικά μη ενεργών μελών στο νοικοκυριό εκτός ιδίου	0,016	0,115***	-0,039**	0,090***
Σταθερός όρος	-7,234***	-4,665***	-7,478***	-4,827***
rho	0,53	0,07	0,60	-0,12
LR test (rho=0): x^2 (1)	129,90	0,91	146,03	1,27
Prob>x^2	0,00	0,35	0,00	0,26
Log likelihood	-39.893,99	-66.164,26	-33.227,77	-45.837,06
Αριθμός παρατηρήσεων	84.763	88.588	55.515	57.863

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Β Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων αποδοχών με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης)

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης		
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.		
Μεταβλητή	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες OLS
α. Εξαρτημένη μεταβλητή: λογάριθμος ωριαίων αποδοχών					
Προλυκειακή εκπαίδευση	-0,012	0,159***	-0,042	0,154***	-0,036
Λύκειο	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,015	0,008	0,117***	-0,069**	0,112***
ΤΕΙ	0,075***	0,047	0,074**	-0,007	0,065**
ΑΕΙ	0,164***	0,194***	0,206***	0,110***	0,197***
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,401***	0,304***	0,425***	0,171***	0,412***
Έτη από την αποφοίτηση	0,013***	0,008***	0,016***	0,003	0,015***
Έτη από την αποφοίτηση^2	-0,000***	-0,000	-0,000***	0,000	-0,000***
Προλυκειακή εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση	-0,003**	-0,017***	-0,002	-0,011***	-0,002
Λύκειο Χ Έτη από την αποφοίτηση	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή νη τριτοβάθμια εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση	0,005**	0,005*	-0,003	0,009***	-0,003
ΤΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση	0,005*	0,007**	0,003	0,009**	0,003
ΑΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση	0,009***	0,007***	0,004	0,009***	0,005*
Μεταπτυχιακές σπουδές Χ Έτη από την αποφοίτηση	-0,001	0,016**	0,003	0,015**	0,004
Προλυκειακή εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,000	0,000***	0,000	0,000	0,000
Λύκειο Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	-0,000	-0,000	0,000	-0,000*	0,000
ΤΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	-0,000	-0,000	-0,000	-0,000	-0,000
ΑΕΙ Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	-0,000***	-0,000	-0,000	-0,000	-0,000
Μεταπτυχιακές σπουδές Χ Έτη από την αποφοίτηση^2	0,000	-0,000*	-0,000	-0,000	-0,000
Έγγαμος/η	0,074***	0,056***	0,105***	0,045***	0,101***
Υπηκοότητα ελληνική	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Υπηκοότητα χώρας ΕΕ-27	-0,125***	-0,111***	-0,173***	-0,198***	-0,174***
Υπηκοότητα τρίτης χώρας	-0,151***	-0,106***	-0,148***	-0,158***	-0,151***
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	-0,082***	-0,039***	-0,031***	-0,002	-0,033***
Κεντρική Μακεδονία	-0,083***	-0,068***	-0,021*	-0,020	-0,024**
Δυτική Μακεδονία	-0,007	0,047***	0,089***	0,086***	0,088***
Ήπειρος	-0,015*	0,000	0,040***	0,013	0,039***
Θεσσαλία	-0,061***	-0,016	0,013	0,010	0,011
Ιόνια νησιά	-0,057***	-0,003	-0,005	-0,014	-0,008
Δυτική Ελλάδα	0,003	0,028**	0,018	-0,003	0,018
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	0,013	0,003	0,061***	0,003	0,058***
Αττική	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Β Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων αποδοχών με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης) *(συνέχεια)*

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης		
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.		
Μεταβλητή	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες OLS
Πελοπόννησος	-0,042***	-0,021*	0,026**	0,022	0,024**
Βόρειο Αιγαίο	0,017	0,048***	-0,024	0,023	-0,024
Νότιο Αιγαίο	0,024**	0,055***	0,020	0,024	0,018
Κρήτη	-0,020**	-0,015	0,044***	0,013	0,042***
Περιφέρεια πρωτευούσης - Αθήνα	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
ΠΣ Θεσσαλονίκης	0,067***	0,086***	-0,044***	-0,030*	-0,041***
Λοιπές αστικές περιοχές	-0,002	-0,005	-0,059***	-0,020*	-0,057***
Ημιαστικές περιοχές	-0,022***	-0,012	-0,056***	-0,024*	-0,055***
Αγροτικές περιοχές	-0,015*	-0,014	-0,067***	-0,042***	-0,066***
Γεωργία, δασοκομία και αλιεία	-0,097***	-0,038*	-0,089***	-0,001	-0,089***
Ορυχεία και λατομεία*	-0,089**	0,171**	0,010	0,107	0,010
Μεταποίηση	0,190***	0,185***	0,210***	0,117	0,210***
Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού και κλιματισμού*	0,057***	0,076***	0,065***	0,076***	0,065***
Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης*	0,171***	0,122***	0,053***	0,094***	0,053***
Κατασκευές**	0,097***	0,165***	0,070***	0,148***	0,070***
Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσικλετών	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Μεταφορά και αποθήκευση	0,014*	0,036***	0,049***	0,049***	0,049***
Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης	0,108***	0,116***	0,131***	0,136***	0,131***
Ενημέρωση και επικοινωνία	0,153***	0,183***	0,151***	0,217***	0,152***
Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες	0,025**	0,065***	0,006	0,068***	0,007
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας*	0,101***	0,120***	0,021*	0,100***	0,021*
Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες	0,317***	0,337***	0,310***	0,357***	0,310***
Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες	0,080***	0,121***	0,019	0,058***	0,019
Δημόσια διοίκηση και άμυνα. Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	0,047***	0,046***	0,053***	0,021	0,053***
Εκπαίδευση	-0,108***	-0,104***	-0,097**	-0,044***	-0,097**
Δραστηριότητες ανθρώπινης υγείας και κοινωνικής μέριμνας	0,248***	0,498***	0,116	0,240**	0,116
Μεγάλη επιχείρηση (>10 απασχολούμενοι)	0,072***	0,067***	0,082***	0,076***	0,082***
Ιδιωτικός τομέας	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Δημόσιος τομέας	0,091***	0,084***	0,110***	0,083***	0,109***
Δημόσιος τομέας Χ Έτη αποφοίτησης	0,003***	0,010***	0,002	0,006***	0,002
Δημόσιος τομέας Χ Έτη αποφοίτησης^2	-0,000	-0,000***	-0,000	-0,000*	-0,000

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Β Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων αποδοχών με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης) *(συνέχεια)*

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης		
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.		
Μεταβλητή	**Άνδρες**	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Γυναίκες**	**Άνδρες OLS**
Έτος 2004	0,026***	0,031***			
Έτος 2005	-0,001	0,006			
Έτος 2006	-0,004	0,005			
Έτος 2007	0,000	0,000			
Έτος 2010			0,170***	0,137***	0,166***
Έτος 2011			0,117***	0,081***	0,115***
Έτος 2012			0,000	0,000	0,000
α′ τρίμηνο	0,002	0,007	0,044***	0,036***	0,043***
β′ τρίμηνο	-0,013***	-0,001	0,000	0,000	0,000
γ′ τρίμηνο	0,004	0,001	0,011	0,014	0,011
δ′ τρίμηνο	0,000	0,000	-0,001	-0,011	-0,000
Πλήρης απασχόληση	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Μερική απασχόληση	0,176***	0,199***	0,198***	0,163***	0,198***
Σταθερός όρος	1,396***	1,324***	1,174***	1,357***	1,199***
β. Εξαρτημένη μεταβλητή: 1=μισθωτός, 0=άλλο					
Προλυκειακή εκπαίδευση	-0,163***	-0,405***	-0,281***	-0,367***	
Λύκειο	0,000	0,000	0,000	0,000	
Μεταλυκειακή μη τριτοβάθμια εκπαίδευση	0,193***	0,510***	0,150***	0,318***	
ΤΕΙ	0,222***	0,684***	0,234***	0,630***	
ΑΕΙ	0,055**	0,684***	0,259***	0,661***	
Μεταπτυχιακές σπουδές	0,203***	0,833***	0,421***	0,766***	
Ηλικία	0,272***	0,250***	0,236***	0,241***	
Ηλικία^2	-0,003***	-0,003***	-0,003***	-0,003***	
Έγγαμος/η	0,400***	-0,337***	0,330***	-0,247***	
Χωρίς παιδιά μικρότερα των 14 ετών	0,000	0,000	0,000	0,000	
Με παιδιά 0-4 ετών	0,104***	-0,054**	0,136***	-0,034	
Με παιδιά 5-14 ετών	-0,132***	-0,094***	-0,147***	-0,102***	
Με παιδιά 0-4 ετών και 5-14 ετών	-0,032	-0,223***	-0,110***	-0,187***	
Υπηκοότητα ελληνική	0,000	0,000	0,000	0,000	
Υπηκοότητα χώρας ΕΕ-27	0,459***	0,206***	0,169***	0,306***	
Υπηκοότητα τρίτης χώρας	0,463***	0,236***	0,271***	0,265***	
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	0,344***	0,122***	0,164***	0,038	
Κεντρική Μακεδονία	0,256***	0,019	0,302***	0,026	
Δυτική Μακεδονία	0,301***	-0,024	0,133**	-0,074	
Ήπειρος	0,050	0,000	0,072*	0,012	
Θεσσαλία	0,235***	0,015	0,330***	0,072*	

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Πίνακας Β Αποτελέσματα οικονομετρικών εκτιμήσεων εξισώσεων αποδοχών με διόρθωση για το σφάλμα επιλογής με τη μέθοδο δύο σταδίων του Heckman (συγκεντρωτικά επίπεδα εκπαίδευσης) *(συνέχεια)*

	Προ της κρίσης		Στη διάρκεια της κρίσης		
	2004 α′ τρ.-2007 δ′ τρ.		2010 α′ τρ.-2012 β′ τρ.		
Μεταβλητή	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες	Γυναίκες	Άνδρες OLS
Ιόνια νησιά	0,309***	0,229***	0,392***	0,205***	
Δυτική Ελλάδα	0,171***	-0,079**	0,079**	-0,025	
Στερεά Ελλάδα και Εύβοια	0,341***	0,093***	0,323***	0,103***	
Αττική	0,000	0,000	0,000	0,000	
Πελοπόννησος	0,170***	0,060**	0,196***	0,023	
Βόρειο Αιγαίο	0,266***	-0,120***	-0,023	-0,252***	
Νότιο Αιγαίο	0,156***	-0,007	0,159***	-0,058	
Κρήτη	0,145***	0,164***	0,232***	0,194***	
Περιφέρεια πρωτευούσης - Αθήνα	0,000	0,000	0,000	0,000	
ΠΣ Θεσσαλονίκης	0,062	0,078**	-0,302***	-0,138***	
Λοιπές αστικές περιοχές	-0,013	-0,040*	-0,229***	-0,255***	
Ημιαστικές περιοχές	-0,039	-0,138***	-0,159***	-0,234***	
Αγροτικές περιοχές	-0,006	-0,198***	-0,078**	-0,279***	
Περιφερειακό ποσοστό ανεργίας	-3,275***	-2,804***	-0,064	-1,550***	
Έτος 2004	0,101***	0,062***			
Έτος 2005	0,077***	0,052***			
Έτος 2006	0,013	0,022			
Έτος 2007	0,000	0,000			
Έτος 2010			0,493***	0,097*	
Έτος 2011			0,267***	0,056	
Έτος 2012			0,000	0,000	
α′ τρίμηνο	0,086***	0,002	0,060***	0,030	
β′ τρίμηνο	0,065***	-0,001	0,000	0,000	
γ′ τρίμηνο	-0,010	-0,011	-0,030	0,021	
δ′ τρίμηνο	0,000	0,000	-0,095***	0,026	
Αριθμός εργαζόμενων μελών στο νοικοκυριό εκτός ιδίου	0,148***	0,058***	0,084***	0,017*	
Αριθμός συνταξιούχων μελών στο νοικοκυριό εκτός ιδίου	-0,058***	-0,096***	-0,116***	-0,143***	
Αριθμός οικονομικά μη ενεργών μελών στο νοικοκυριό εκτός ιδίου	0,078***	0,019	-0,026*	-0,077***	
Σταθερός όρος	-5,076***	-4,685***	-4,976***	-4,626***	
lamda	-0,045***	-0,066***	0,014	-0,105***	
Αριθμός παρατηρήσεων	53.364	70.143	35.686	45.570	17.019

*** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 1%.
** Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.
* Στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε επίπεδο σημαντικότητας 10%.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: ΑΝΕΡΓΙΑ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ*

Ευαγγελία Παπαπέτρου
Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών και
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Δημήτριος Μπάκας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περίπου τρία χρόνια από την εκδήλωση της κρίσης χρέους και την έναρξη προγραμμάτων προσαρμογής, η οικονομική δραστηριότητα έχει υποχωρήσει σωρευτικά κατά περίπου 20% και η αγορά εργασίας έχει επηρεαστεί σημαντικά. Το ποσοστό ανεργίας σημείωσε σημαντική άνοδο, η οποία παρουσιάζει ενδείξεις εμμονής. Ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων έχει σχεδόν τετραπλασιαστεί σε μια τριετία (περίπου 847 χιλ. το δ΄ τρίμηνο του 2012) και το ποσοστό ανεργίας των νέων κάτω των 25 ετών βρίσκεται σε ιστορικά υψηλό επίπεδο. Η απασχόληση υποχώρησε σημαντικά (περίπου 795 χιλ. άτομα από το δ΄ τρίμηνο του 2009 έως το δ΄ τρίμηνο του 2012), κυρίως ως αποτέλεσμα της μεγάλης μείωσης του ποσοστού απασχόλησης των ανδρών. Κατά την ίδια περίοδο το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξήθηκε οριακά, αντανακλώντας την αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας.

Μέσα σε αυτό το περιβάλλον, οι επιστημονικές συζητήσεις αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στα ποσοστά ανεργίας, απασχόλησης και συμμετοχής στην αγορά εργασίας επανέρχονται στο προσκήνιο, καθώς η παρούσα ύφεση επηρεάζει τους συμμετέχοντες σ' αυτήν κατά διαφορετικό τρόπο σε σύγκριση με τις προηγούμενες υφέσεις. Στις προηγούμενες κρίσεις οι εργαζόμενοι, ιδιαίτερα οι μεγαλύτεροι σε ηλικία, αποσύρθηκαν από την αγορά επηρεαζόμενοι από τις αρνητικές προοπτικές για την εύρεση εργασίας αλλά και τις κυβερνητικές πολιτικές, οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις υιοθετούσαν προγράμματα πρόωρης συνταξιοδότησης (Duval et al., 2011 και OECD, 2010). Στην παρούσα κρίση υπάρχουν ενδείξεις ότι οι γυναίκες και οι νέοι εισέρχονται στην αγορά εργασίας για να στηρίξουν το οικογενειακό εισόδημα το οποίο περιορίζεται καθώς η απασχόληση των ανδρών μειώνεται (Mattingly and Smith, 2010 και OECD, 2012).

Η αλλαγή στη συμπεριφορά των συμμετεχόντων στην αγορά εργασίας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις σύγχρονες οικονομίες και αποτελεί το αντικείμενο πρόσφατων αναλύσεων (European Central Bank, 2012). Για την Ελλάδα, η μελέτη και ανάλυση της απόκρισης των ποσοστών ανεργίας, απασχόλησης και συμμετοχής στην αγορά εργασίας μετά την υπαγωγή της χώρας σε μηχανισμούς στήριξης, αν και παρουσιάζει οικονομικό και επιστημονικό ενδιαφέρον, δεν έχει πραγματοποιηθεί. Από την έναρξη της κρίσης η υποχώρηση της ζήτησης, στο πλαίσιο της αντιμετώπισης του μακροχρόνιου προβλήματος ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και της δημοσιονομικής προσαρμογής, οδήγησε σε μείωση της ζήτησης εργασίας, μείωση της απασχόλησης και αύξηση του ποσοστού ανεργίας. Κατά την ίδια περίοδο συντελείται μια μεγάλη αλλαγή στις εργασιακές σχέσεις και μια σειρά μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας (Τράπεζα της Ελλάδος, 2011, 2012, 2013). Οι πρόσφατες νομοθετικές αλλαγές στις εργασιακές σχέσεις αύξησαν την προσφορά εργασίας των εργαζομένων, και ιδιαίτερα των νέων και των γυναικών. Ως συνέπεια των ανωτέρω, το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε κατά 16,6 ποσοστιαίες μονάδες, από 7,6% το 2008 σε 24,2% το 2012, το ποσο-

* Το άρθρο απηχεί τις απόψεις των συγγραφέων και όχι κατ' ανάγκην της Τράπεζας της Ελλάδος. Οι συγγραφείς εκφράζουν ευχαριστίες στην ΕΛΣΤΑΤ και ειδικότερα στον Στέλιο Ζαχαρίου για την παροχή στοιχείων καθώς και στη Heather Gibson, τον Δημήτρη Μαλλιαρόπουλο, τους συμμετέχοντες στην ημερίδα της Τράπεζα της Ελλάδος με τίτλο "Η ελληνική αγορά εργασίας στην κρίση" (27 Νοεμβρίου 2012) και στη Μαίρη Κούκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις της. Τυχόν λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς.

στό απασχόλησης, το οποίο ήταν από τα χαμηλότερα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υποχώρησε σημαντικά κατά 9,3 ποσοστιαίες μονάδες (από 49,4% το 2008 σε 40,1% το 2012) και το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας σημείωσε οριακή μείωση.

Στη μελέτη αυτή εξετάζεται η εξέλιξη βασικών δεικτών της ελληνικής αγοράς εργασίας, όπως των ποσοστών ανεργίας, μακροχρόνιας ανεργίας, συμμετοχής στην αγορά εργασίας και απασχόλησης κατά την πρόσφατη περίοδο. Η εξέταση των δεικτών αυτών έχει βαρύνουσα σημασία, καθώς συνδέεται με το ανθρώπινο κεφάλαιο και επηρεάζει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας κατά την τρέχουσα περίοδο και στο μέλλον. Το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί σημαντικό παραγωγικό συντελεστή και η απουσία του από την παραγωγική διαδικασία οδηγεί σε μείωση της εργασίας και απαξίωση των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού, περιορίζει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας και αναστέλλει την επάνοδο της οικονομίας σε σταθερούς και βιώσιμους ρυθμούς ανάπτυξης. Επίσης, η απουσία των νέων από την οικονομική δραστηριότητα έχει μακροπρόθεσμες δυσμενείς επιπτώσεις στις δημογραφικές εξελίξεις, καθώς ενδέχεται, μεταξύ άλλων, να επηρεάσει αρνητικά ή να καθυστερήσει τη δημιουργία οικογένειας περιορίζοντας ή και αναστέλλοντας τη γεννητικότητα. Στην παρούσα μελέτη παρέχονται ενδείξεις ότι η σχέση μεταξύ του ποσοστού απασχόλησης, του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού ανεργίας κατά την περίοδο πριν από την κρίση και κατά τη διάρκεια αυτής παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Συνεπώς, υποθέσεις και προτάσεις πολιτικής που βασίζονται στην παραδοχή ότι η σχέση μεταξύ των μεταβλητών είναι γραμμική και δεν λαμβάνουν υπόψη το γεγονός ότι η σχέση είναι δυνατόν να είναι ασύμμετρη, ενδέχεται να οδηγήσουν σε λάθος συμπεράσματα και αποφάσεις πολιτικής.

Η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των τριών δεικτών της οικονομίας γίνεται με τη μεθοδολογία του διανυσματικού αυτοπαλίνδρομου υποδείγματος διόρθωσης σφάλματος και εξετάζεται κατά πόσον η συμμετοχή στην αγορά εργασίας και το ποσοστό απασχόλησης εξαρτώνται από το μέγεθος της ανεργίας. Στην οικονομετρική ανάλυση χρησιμοποιείται το υπόδειγμα δύο καθεστώτων των Hansen and Seo (2002). Η βασική υπόθεση που εξετάζεται είναι κατά πόσον η σχέση ανάμεσα στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας και στο ποσοστό απασχόλησης είναι γραμμική ή παρουσιάζει ασυμμετρία, δηλαδή εξαρτάται από το μέγεθος της ανεργίας και την οικονομική δραστηριότητα της χώρας. Στα υποδείγματα αυτά η μακροχρόνια ισορροπία εξασφαλίζεται στο σύστημα όταν αυτό είτε υπερβαίνει είτε υπολείπεται μίας κρίσιμης τιμής αναφοράς ή ενός κρίσιμου καθεστώτος. Στο υπόδειγμα καθορίζονται ενδογενώς δύο καθεστώτα, ένα "τυπικό" καθεστώς το οποίο αντιστοιχεί σε χαμηλό ποσοστό ανεργίας και ένα δεύτερο καθεστώς που αντιστοιχεί σε υψηλότερο ποσοστό ανεργίας. Η εκτίμηση γίνεται με τριμηνιαία δεδομένα της ελληνικής αγοράς εργασίας που καλύπτουν την περίοδο μεταξύ του α′ τριμήνου του 1990 και του α′ τριμήνου του 2012. Τα εμπειρικά ευρήματα δείχνουν ότι η σχέση μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης δεν είναι γραμμική και εξαρτάται από το ποσοστό ανεργίας στην οικονομία και κατ' επέκταση τη φάση του οικονομικού κύκλου. Συγκεκριμένα, από την οικονομετρική επεξεργασία προκύπτει ότι κατά τη διάρκεια του πρώτου καθεστώτος, δηλαδή σε περιόδους που το ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλό, το ποσοστό απασχόλησης αυξάνεται και το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας είναι μια ασθενώς εξωγενής μεταβλητή. Αντίθετα, κατά τη διάρκεια του δεύτερου καθεστώτος, όταν το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό, όπως καταγράφεται κατά την περίοδο μετά το β′ τρίμηνο του 2010 και την υπογραφή του πρώτου Μνημονίου Συνεννόησης, εκδηλώνεται μεγάλη πτωτική πίεση στο ποσοστό απασχόλησης, ενώ το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνεχίζει να αυξάνεται αλλά το μέγεθος του είναι μικρότερο σε σχέση με την περίοδο προ της κρίσης. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι όταν η ανεργία είναι υψηλή αυτοί

που βρίσκονται στην αγορά εργασίας έχουν χαμηλές πιθανότητες απασχόλησης. Επίσης, τα στοιχεία της οικονομετρικής ανάλυσης δείχνουν ότι το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα παρουσιάζει ενδείξεις εμμονής.

Η διάρθρωση της μελέτης είναι η ακόλουθη. Στη δεύτερη ενότητα γίνεται μια σύντομη αναφορά σε κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής και ευρωπαϊκής αγοράς εργασίας, με τη μελέτη βασικών δεικτών της αγοράς εργασίας. Στην τρίτη ενότητα παρουσιάζεται η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στην εμπειρική ανάλυση και στην τέταρτη ενότητα παρουσιάζονται τα δεδομένα της ανάλυσης και τα εμπειρικά αποτελέσματα. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζονται τα συμπεράσματα της μελέτης.

2 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ, ΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ

Η ελληνική αγορά εργασίας πριν από την κρίση και κατά τη διάρκειά της χαρακτηρίζεται από ιδιαιτερότητες, σε πολλά σημεία όμως παρουσιάζει ομοιότητες με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ-27.

2.1 ΠΟΣΟΣΤΟ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας[1] παρουσιάζει συνεχή αύξηση από το α′ τρίμηνο του 1998 έως το γ′ τρίμηνο του 2010 (από 62,9% το α′ τρίμηνο του 1998 σε 68,3% το γ′ τρίμηνο του 2010). Ωστόσο, παρά την οριακή υποχώρησή του κατά τη διάρκεια της κρίσης, το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας παραμένει υψηλό (βλ. Διάγραμμα 1).

Μεγάλη διαφορά παρατηρείται ανάμεσα στα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας των ανδρών και των γυναικών, και το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών, παρά τη διαχρονική του αύξηση, υπολείπεται σημαντικά του ποσοστού συμμετοχής των ανδρών. Το χάσμα συμμετοχής στην αγορά εργασίας μεταξύ των δύο φύλων υποχώρησε από 24 ποσοστιαίες μονάδες το 2008 σε 19 ποσοστιαίες μονάδες το 2012. Παρά τη σημαντική του υποχώρηση, είναι το δεύτερο υψηλότερο στην ΕΕ για το 2012 (βλ. Πίνακα 1).

Διάγραμμα 1 Ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας κατά φύλο: Ελλάδα, 1998-2012 (15-64 ετών)

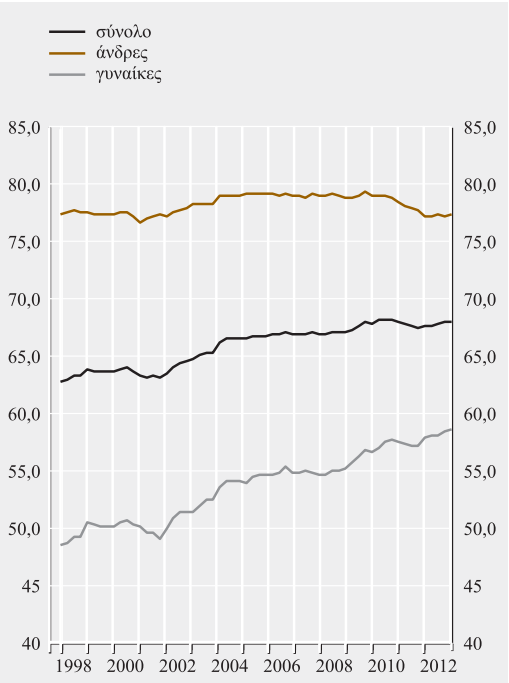

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.

2.2 ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ

Το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα[2] αυξήθηκε διαχρονικά από 55,3% το α′ τρίμηνο του 1998 σε 62,2% το γ′ τρίμηνο του 2008 (βλ. Διάγραμμα 2). Η τάση αυτή ανατρέπεται κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης και το ποσοστό απασχόλησης υποχωρεί σημαντικά κατά 12 εκατ. μονάδες (50,2% το δ′ τρίμηνο του

1 Το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας (labour force participation rate) των ατόμων μεταξύ 15 και 64 ετών υπολογίζεται ως λόγος του εργατικού δυναμικού ηλικίας 15-64 ετών προς τον αντίστοιχο πληθυσμό.

2 Το ποσοστό απασχόλησης στην αγορά εργασίας (employment rate) των ατόμων μεταξύ 15 και 64 ετών υπολογίζεται ως λόγος των απασχολούμενων 15-64 ετών προς τον πληθυσμό των αντίστοιχων ηλικιών.

Πίνακας 1 Χάσματα απασχόλησης, συμμετοχής στην αγορά εργασίας και ανεργίας μεταξύ των δύο φύλων, 2008-2012

	Απασχόληση/Πληθυσμός					Συμμετοχή στην αγορά εργασίας					Ανεργία				
	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2009	2010	2011	2012
Αυστρία	12,7	10,5	10,8	11,2	10,6	12,8	11,4	11,6	11,5	11,1	-0,6	0,5	0,4	-0,3	0,0
Βέλγιο	12,4	11,2	10,9	10,4	10,1	12,5	11,9	11,6	11,2	11,1	-1,1	-0,3	-0,4	0,0	0,3
Τσεχία	17,8	17,2	17,3	16,8	16,4	17,1	17,0	17,1	16,5	16,0	-2,2	-1,9	-2,1	-2,1	-2,2
Δανία	7,5	5,3	4,5	5,5	5,2	7,4	6,8	6,6	6,2	5,7	-0,5	1,4	2,0	0,3	0,1
Εσθονία	7,2	1,1	1,0	5,0	5,3	8,0	6,9	5,7	6,7	7,3	0,5	6,5	5,0	1,1	1,6
Φινλανδία	4,4	1,0	2,8	3,4	2,7	4,1	2,3	4,3	4,8	4,0	-0,8	1,5	1,4	1,3	1,2
Γαλλία	9,3	8,5	8,4	8,4	8,0	9,3	9,0	8,8	8,6	8,7	-1,0	-0,4	-0,7	-0,9	-0,2
Γερμανία	11,6	10,3	10,0	9,7	9,7	12,4	11,9	11,6	10,8	10,7	-0,2	0,8	1,0	0,6	0,5
Ελλάδα	26,3	24,6	22,8	20,8	18,8	24,0	22,6	21,3	20,2	19,0	-6,4	-6,3	-6,3	-6,4	-6,7
Ουγγαρία	12,4	11,2	9,8	10,6	10,4	13,2	12,8	11,6	12,0	12,2	-0,4	0,6	0,9	0,1	0,6
Ιρλανδία	15,1	9,2	7,9	7,1	7,2	17,7	16,4	15,1	14,4	14,5	2,3	7,4	7,3	7,5	7,4
Ιταλία	23,1	22,6	21,9	21,3	19,8	22,8	23,0	22,6	22,0	20,8	-3,0	-2,5	-2,1	-2,0	-1,9
Λουξεμβούργο	16,3	16,2	15,9	15,1	13,4	16,0	15,9	15,7	14,2	13,2	-1,7	-1,7	-1,3	-2,4	-1,4
Ολλανδία	13,1	11,9	10,6	9,9	9,3	13,1	12,3	11,1	10,4	10,0	-0,6	0,0	0,0	0,0	0,1
Νορβηγία	5,2	4,0	4,1	3,8	3,9	5,6	4,9	5,2	4,3	4,8	0,3	1,0	1,1	0,4	0,9
Πολωνία	13,9	13,4	12,7	13,3	13,2	14,0	14,0	13,6	13,8	13,6	-1,5	-0,9	-0,7	-1,4	-1,5
Πορτογαλία	11,5	9,5	9,0	7,8	6,2	10,6	9,5	8,4	8,7	7,8	-2,4	-1,3	-2,1	-0,3	0,4
Σλοβακία	15,3	14,8	12,9	13,6	14,0	15,0	15,7	14,7	15,7	15,5	-2,7	-1,5	-0,4	0,0	-1,0
Σλοβενία	8,5	7,2	7,1	6,8	6,9	8,3	7,7	8,0	7,4	6,8	-0,9	0,1	0,4	0,0	-1,0
Ισπανία	18,9	14,0	12,6	11,3	9,8	18,9	16,5	15,1	13,6	12,4	-3,0	-0,7	-0,8	-1,0	-0,6
Σουηδία	4,8	3,9	4,9	4,5	3,8	4,7	4,9	5,6	5,1	4,7	-0,6	0,7	0,3	0,2	0,6
Ελβετία	11,9	10,8	12,0	12,1	11,5	11,4	10,7	11,9	12,0	11,6	-1,1	-0,7	-0,9	-0,7	-0,5
Ηνωμένο Βασίλειο	11,7	10,1	9,9	10,2	10,4	13,2	13,0	12,4	12,3	12,3	1,0	2,4	1,9	1,4	1,1

Πηγή: OECD, Online Employment Database.

Διάγραμμα 2 Ποσοστό απασχόλησης κατά φύλο: Ελλάδα, 1998-2012 (15-64 ετών)

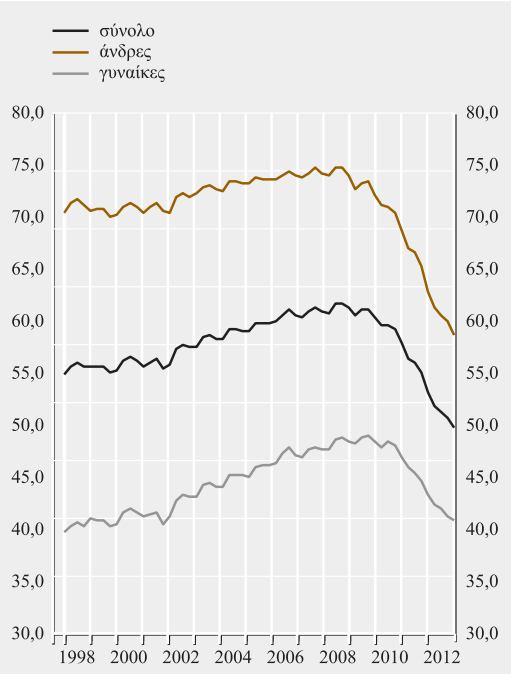

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.

2012).[3] Η μείωση της απασχόλησης αντανακλά κυρίως την ισχυρότερη μείωση της απασχόλησης των ανδρών σε σχέση με αυτήν των γυναικών. Στην παρούσα ύφεση η απασχόληση των ανδρών είναι περισσότερο ευαίσθητη στη μείωση της οικονομικής δραστηριότητας σε σχέση με την απασχόληση των γυναικών, κυρίως επειδή οι άνδρες εργαζόμενοι απασχολούνται σε κλάδους της οικονομίας που επλήγησαν εντονότερα στην παρούσα κρίση, όπως ο κλάδος των κατασκευών.[4] Το ποσοστό γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα υπολείπεται σημαντικά από το αντίστοιχο των ανδρών και είναι σημαντικά χαμηλότερο από το αντίστοιχο της ΕΕ.[5]

Το χάσμα απασχόλησης μεταξύ των δύο φύλων υποχώρησε από 26,3 εκατ. μονάδες το 2008 σε 18,8 εκατ. μονάδες το 2012, κυρίως εξαιτίας της μείωσης του ποσοστού απασχόλησης των ανδρών (βλ. Πίνακα 1). Το χάσμα απασχόλησης μεταξύ ανδρών και γυναικών, παρά την υποχώρησή του, παραμένει ιδιαίτερα υψηλό σε σχέση με τις άλλες χώρες της ΕΕ (το δεύτερο υψηλότερο στην ΕΕ-27, μετά την Ιταλία όπου το χάσμα απασχόλησης ανδρών-γυναικών για το 2012 ήταν 19,8%).

2.3 ΠΟΣΟΣΤΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ, ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΕΡΓΙΑΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΤΑ ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΗΛΙΚΙΑ

Πριν από την έναρξη της κρίσης τα άτομα με ξένη υπηκοότητα είχαν υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης και συμμετοχής στην αγορά εργασίας και χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας από τους εργαζόμενους ελληνικής υπηκοότητας. Η τάση αυτή αναστρέφεται μετά την έναρξη της κρίσης. Ειδικότερα (βλ. Πίνακα 2):

– Το ποσοστό απασχόλησης των ατόμων με ξένη υπηκοότητα υποχώρησε σημαντικά περισσότερο μεταξύ 2008 και 2012 (δ΄ τρίμηνο) σε σχέση με τα άτομα ελληνικής υπηκοότητας. Το 2012 (δ΄ τρίμηνο) το ποσοστό απασχόλησης των ξένων υπηκόων (ηλικίας 15-64 ετών) είναι χαμηλότερο από το αντίστοιχο των Ελλήνων υπηκόων. Η μείωση του ποσοστού απασχόλησης των ξένων υπηκόων εξηγείται από τη σημαντικά μεγαλύτερη μείωση του ποσοστού απασχόλησης των ανδρών ξένης υπηκοότητας (μεγαλύτερη από τη μείωση του ποσοστού των γυναικών ξένης υπηκοότητας), καθώς αξιόλογο μέρος των αλλοδαπών υπηκόων εργαζόταν στον κλάδο των κατασκευών ο οποίος μειώθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της πρόσφατης κρίσης.

– Η μείωση του ποσοστού απασχόλησης των ξένων υπηκόων είναι εντονότερη για όλες

3 Οι κλάδοι που υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες θέσεων απασχόλησης κατά την πρόσφατη περίοδο είναι οι κατασκευές, εξαιτίας της πτώσης της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας και της διακοπής κατασκευής των μεγάλων έργων υποδομής, η μεταποίηση και το εμπόριο εξαιτίας της συρρίκνωσης της εγχώριας ζήτησης.

4 Το ποσοστό ανδρικής απασχόλησης στην Ελλάδα, αν και αυξήθηκε διαχρονικά από 71% το α΄ τρίμηνο του 1998 σε 74% το γ΄ τρίμηνο του 2009, μειώθηκε σημαντικά σε 59,2% το δ΄ τρίμηνο του 2012, υποχωρώντας σημαντικά κατά 14,8 εκατ. μονάδες, και βρίσκεται σε επίπεδα σημαντικά χαμηλότερα από ό,τι ήταν το 1998.

5 Το ποσοστό γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα, αν και αυξήθηκε διαχρονικά (από 39,9% το α΄ τρίμηνο του 1998 σε 49,3% το γ΄ τρίμηνο του 2009), μειώθηκε σημαντικά σε 41,2% το δ΄ τρίμηνο του 2012 (υποχωρώντας κατά 8,1 ποσοστιαίες μονάδες).

Πίνακας 2 Ποσοστά απασχόλησης, συμμετοχής και ανεργίας κατά υπηκοότητα και ηλικιακή ομάδα (2000 δ' τρίμηνο - 2012 δ' τρίμηνο)

	Ποσοστό απασχόλησης							Ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας							Ποσοστό ανεργίας						
Κατά ηλικία	2000	2008	2009	2010	2011	2012	2008/12	2000	2008	2009	2010	2011	2012	2008/12	2000	2008	2009	2010	2011	2012	2008/12
Σύνολο (ανεξαρτήτως υπηκοότητας)	46,3	49,3	48,2	46,1	42,0	39,2	-10,0	52,0	53,5	53,8	53,8	53,0	53,0	-0,5	11,0	7,9	10,3	14,2	20,7	26,0	18,1
15-19	10,3	6,2	6,1	3,9	3,4	2,4	-3,8	15,6	8,8	8,9	7,4	8,3	7,8	-1,0	33,8	29,2	31,5	47,9	59,3	69,0	39,8
20-24	45,9	40,0	36,9	33,5	26,5	22,2	-17,8	62,5	51,3	51,2	51,9	51,3	50,6	-0,7	26,6	22,0	27,9	35,4	48,3	56,1	34,1
25-29	68,6	72,6	71,4	65,0	56,0	52,0	-20,7	82,3	83,4	85,2	84,6	84,8	85,8	2,4	16,6	13,0	16,2	23,2	34,0	39,4	26,5
30-44	74,1	79,1	77,8	75,0	70,3	65,6	-13,5	81,3	85,2	85,8	86,4	86,9	87,5	2,2	8,9	7,2	9,3	13,2	19,1	25,0	17,8
45-64	53,0	58,5	58,0	56,9	52,6	50,5	-8,0	55,8	61,2	62,0	62,4	60,9	61,7	0,5	4,9	4,3	6,3	8,7	13,5	18,1	13,9
65+	5,0	4,2	4,2	3,9	3,2	2,5	-1,7	5,1	4,2	4,2	4,0	3,3	2,7	-1,5	1,3	0,7	0,9	1,6	3,4	6,3	5,6
15-64	56,6	61,7	60,8	58,3	53,5	50,2	-11,5	63,7	67,1	67,9	68,1	67,7	68,1	1,0	11,1	8,1	10,5	14,4	20,9	26,3	18,2
Ελληνικής υπηκοότητας																					
Σύνολο	45,9	48,0	46,9	44,5	41,2	38,8	-9,3	51,5	52,2	52,2	52,3	51,7	51,7	-0,5	10,9	8,0	10,2	13,9	20,2	25,0	17,0
15-19	9,9	5,6	5,5	2,8	2,9	2,5	-3,2	15,0	8,0	7,9	6,4	7,4	7,4	-0,6	33,9	29,8	30,3	46,7	60,1	66,7	36,9
20-24	45,7	38,0	34,2	30,6	25,4	22,3	-15,7	62,5	49,7	49,2	50,5	50,3	50,1	0,3	26,9	23,6	30,4	37,0	49,6	55,6	31,9
25-29	68,8	73,0	72,1	64,2	56,1	52,4	-20,6	82,7	84,6	86,3	85,6	86,0	86,9	2,3	16,7	13,7	16,5	23,6	34,8	39,6	25,9
30-44	74,2	79,3	78,3	74,6	70,9	66,8	-12,6	81,3	85,6	86,2	86,7	87,3	87,9	2,3	8,8	7,3	9,2	13,0	18,8	24,0	16,8
45-64	52,8	57,9	57,3	55,9	52,2	50,5	-7,4	55,5	60,4	60,9	61,4	59,9	60,8	0,5	4,8	4,1	5,9	8,3	12,8	17,0	12,9
65+	5,0	4,1	4,1	3,8	3,1	2,5	-1,6	5,1	4,2	4,2	3,9	3,2	2,7	-1,5	1,3	0,7	0,9	1,6	2,4	6,0	5,3
15-64	56,4	61,1	60,2	57,2	53,3	50,5	-10,6	63,5	66,5	67,1	67,4	67,0	67,6	1,0	11,1	8,1	10,3	14,1	20,5	25,2	17,1
Ξένης υπηκοότητας																					
Σύνολο	61,5	66,9	65,0	68,4	54,4	45,6	-21,3	70,0	72,4	73,6	73,6	72,8	72,3	-0,1	12,2	7,5	11,7	17,0	25,2	36,9	29,4
15-19	22,5	14,0	12,3	15,6	8,5	2,0	-12,0	33,6	18,9	19,5	19,1	19,0	13,0	-5,9	33,0	26,2	37,1	52,2	55,6	84,9	58,7
20-24	49,7	56,4	56,5	57,6	36,3	22,0	-34,4	62,6	63,8	65,7	63,3	60,3	55,4	-8,5	20,6	11,6	13,9	25,1	39,8	60,3	48,7
25-29	64,7	69,7	66,4	70,7	55,3	47,8	-21,9	75,3	75,1	76,5	77,1	76,0	76,7	1,6	14,0	7,2	13,2	20,3	27,2	37,7	30,5
30-44	72,3	77,1	74,4	77,7	65,1	56,3	-20,7	79,8	82,1	82,8	83,7	82,9	84,1	2,0	9,4	6,2	10,2	15,0	21,5	33,1	26,9
45-64	69,5	73,3	72,1	76,6	60,8	50,5	-22,8	75,1	79,2	81,6	80,6	80,6	79,3	0,1	7,5	7,5	11,6	14,5	24,5	36,3	28,8
65+	8,7	11,3	9,9	12,1	6,0	6,4	-5,0	8,7	11,3	9,9	12,1	10,7	7,7	-3,6	0,0	0,0	0,0	0,0	43,6	17,4	17,4
15-64	62,9	68,3	66,5	70,0	55,8	47,0	-21,4	71,7	73,9	75,4	75,4	74,5	74,5	0,6	12,2	7,5	11,8	17,1	25,2	36,9	29,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.

τις ηλικιακές ομάδες σε σχέση με τους Έλληνες υπηκόους και ιδιαιτέρως για την ηλικιακή ομάδα 20-24 ετών.

– Το ποσοστό ανεργίας των ατόμων με ξένη υπηκοότητα είναι μεγαλύτερο από το αντίστοιχο των Ελλήνων υπηκόων (36,9% έναντι 25,0% το δ΄ τρίμηνο του 2012), τάση που παρατηρήθηκε μετά το 2009. Η αύξηση της ανεργίας των ατόμων με ξένη υπηκοότητα είναι σημαντική και μεγαλύτερη από των Ελλήνων υπηκόων για όλες τις ηλικιακές ομάδες για την περίοδο μεταξύ 2008 και 2012.

Η μείωση της απασχόλησης, η αύξηση της ανεργίας, η ένταση και η διάρκεια της παρούσας κρίσης αναμένεται να επηρεάσουν την επιλογή των ξένων υπηκόων ως προς το αν θα παραμείνουν στην Ελλάδα, οδηγώντας ένα μεγάλο μέρος αυτών σε έξοδο από τη χώρα (OECD, 2013).

2.4 ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ

Το ποσοστό ανεργίας στην ΕΕ βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο από την αρχή της νομισματικής ένωσης και οι παρατηρούμενες διαφορές στα ποσοστά ανεργίας μεταξύ των χωρών της ΕΕ είναι ιδιαίτερα σημαντικές. Το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα (26,8% το Μάρτιο του 2013) είναι το υψηλότερο στην ΕΕ. Το χάσμα ανεργίας ανδρών και γυναικών μεταξύ 2007 και 2013 αυξήθηκε σημαντικά στην Ισπανία και την Ελλάδα (κατά 18,7 εκατ. μονάδες και 18,1 εκατ. μονάδες αντίστοιχα) και είναι σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο της ΕΕ-27 (3,6 εκατ. μονάδες). Αντίθετα, κατά την ίδια περίοδο, το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε μόνο στη Γερμανία (μείωση κατά 3,6 εκατ. μονάδες, από 9% σε 5,4%) (βλ. Διάγραμμα 3).

Ανεργία γυναικών και νέων

Το ποσοστό ανεργίας των γυναικών[6] (29,9% για το δ΄ τρίμηνο του 2012) είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό των ανδρών (23,5%) και σημαντικά υψηλότερο από το μέσο ποσοστό ανεργίας των γυναικών στην ΕΕ. Από την έναρξη της κρίσης το χάσμα ανεργίας μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα μειώθηκε, αντικατοπτρίζοντας το γεγονός ότι οι άνδρες πλήττονται εντονότερα σε σχέση με τις γυναίκες. Σημαντικό ποσοστό των γυναικών εργάζεται σε κλάδους μη εμπορεύσιμων αγαθών (υγεία, εκπαίδευση, δημόσια διοίκηση) οι οποίοι στην παρούσα κρίση και μέχρι σήμερα δεν υπέστησαν μεγάλες αλλαγές, ενώ η συμμετοχή τους στον κλάδο των κατασκευών, που υπέστη τη μεγαλύτερη απώλεια θέσεων εργασίας τα τελευταία χρόνια, είναι μικρή. Γεγονός παραμένει ότι οι Ελληνίδες εργαζόμενες είναι σε δυσμενέστερη θέση σε σχέση με τους άνδρες συναδέλφους τους στην Ελλάδα, αλλά και σε σχέση με τις Ευρωπαίες συναδέλφους τους (Papapetrou, 2008).

Το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε σημαντικά σε όλες τις ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού

Διάγραμμα 3 Ποσοστό ανεργίας στις χώρες της ΕΕ ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού, 15 ετών και άνω (Ιούνιος)

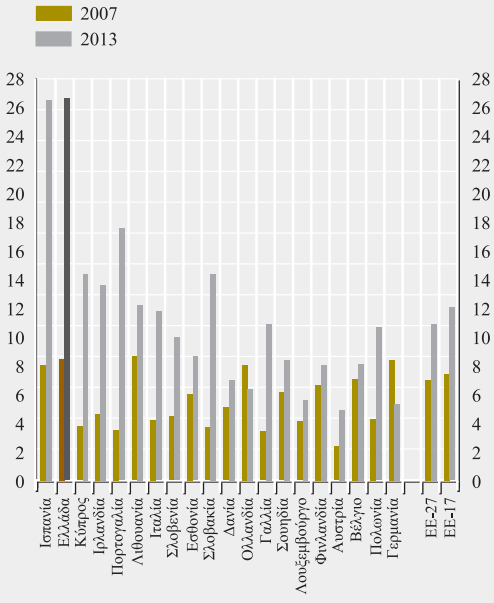

Πηγή: Eurostat, Labour Force Surveys (LFS).

6 Το ποσοστό ανεργίας αναφέρεται στην ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών.

Διάγραμμα 4 Ποσοστό ανεργίας κατά φύλο και ηλικιακή ομάδα και εκπαιδευτικό επίπεδο στην Ελλάδα
2007, 2010, 2012 (δ΄τρίμηνο)

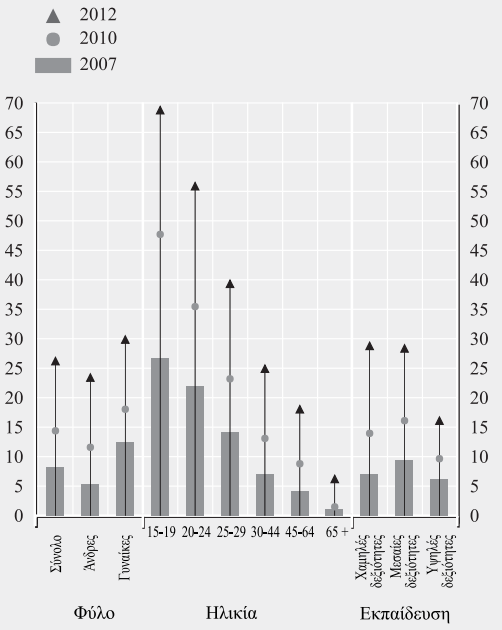

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.
Σημείωση: Τα στοιχεία της ανεργίας αναφέρονται στην ηλικιακή ομάδα ατόμων 15-64 ετών.
Χαμηλές δεξιότητες: περιλαμβάνονται τα επίπεδα εκπαίδευσης ISCED 0-2 (προσχολική, πρωτοβάθμια και κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση).
Μεσαίες δεξιότητες: περιλαμβάνονται τα επίπεδα εκπαίδευσης ISCED 3-4 (ανώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση, μη πανεπιστημιακή).
Υψηλές δεξιότητες: περιλαμβάνονται τα επίπεδα εκπαίδευσης ISCED 5-6 (πανεπιστημιακή εκπαίδευση, μεταπτυχιακές σπουδές).

μεταξύ του 2007 και του 2012 (δ′ τρίμηνο) (βλ. Διάγραμμα 4). Μεγαλύτερη ένταση στην αύξηση της ανεργίας, κατά 34,2 και 25,1 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα, εμφανίζεται στις νεότερες ηλικίες (20-24 ετών και 25-29 ετών) και η μικρότερη αύξηση της ανεργίας (κατά 14,1 ποσοστιαίες μονάδες) εμφανίζεται στους μεγαλύτερους ηλικιακά (45-64 ετών).

Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat), τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην ΕΕ όσον αφορά τους νέους 15-24 ετών καταγράφονται στην Ελλάδα, με ποσοστό που αγγίζει το 56,8%, και την Ισπανία (54,1%) (δ′ τρίμηνο 2012). Το χάσμα ανεργίας των νέων μεταξύ 2007 και

Διάγραμμα 5 Ποσοστό ανεργίας νέων σε χώρες της ΕΕ ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού, 15-24 ετών (δ΄τρίμηνο)

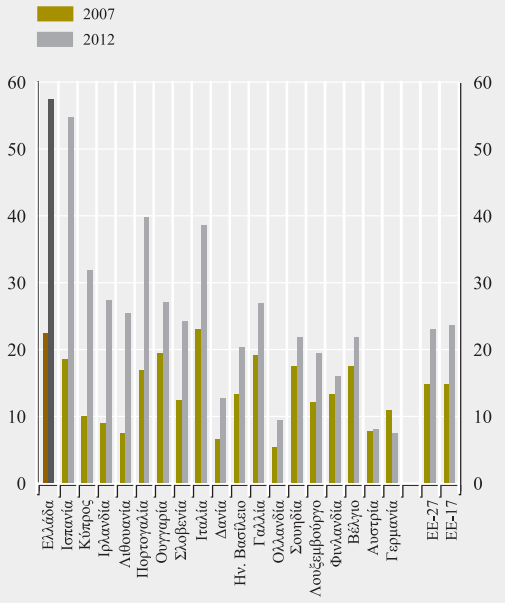

Πηγή: Eurostat, Labour Force Surveys (LFS).

2012 (γ′ τρίμηνο) αυξήθηκε σημαντικά στην Ισπανία και στην Ελλάδα (κατά 36,3 εκατ. μονάδες και 35,2 εκατ. μονάδες αντίστοιχα) και είναι σημαντικά υψηλότερο από το αντίστοιχο της ΕΕ-27 (8,8 εκατ. μονάδες). Σε επίπεδο ΕΕ-27, το ποσοστό ανεργίας σε αυτή την ηλικιακή ομάδα έχει αυξηθεί κατά περίπου 50% από την έναρξη της οικονομικής κρίσης (από 14,9% το γ′ τρίμηνο του 2007 σε 23,2% το δ′ τρίμηνο του 2012) (βλ. Διάγραμμα 5).

Ανεργία και εκπαιδευτικό επίπεδο

Τα ποσοστά ανεργίας έχουν αυξηθεί σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης μεταξύ του 2007 και 2012 (δ′ τρίμηνο) (βλ. Διάγραμμα 4).[7] Οι εργαζόμενοι με υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης φαίνεται να έχουν τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας και οι εργαζόμενοι με το χαμηλό-

7 Η σημασία της εκπαίδευσης στην απασχόληση και στη μείωση της ανεργίας έχει τεκμηριωθεί διεθνώς καθώς και στην περίπτωση της Ελλάδος (Παπαπέτρου, 2007, Μητράκος, Τσακλόγλου και Χολέζας, 2010).

Διάγραμμα 6 Μακροχρόνια ανεργία ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα και την ΕΕ-27

Πηγή: Eurostat, Labour Force Surveys (LFS).

τερο επίπεδο εκπαίδευσης τα υψηλότερα. Η ηπιότερη αύξηση των ποσοστών ανεργίας εμφανίζεται στην ομάδα ατόμων με το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (10 εκατ. μονάδες μεταξύ του δ′ τριμήνου του 2007 και του δ′ τριμήνου του 2012) και η εντονότερη αύξηση στην ομάδα με το χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης (21,7 εκατ. μονάδες για την ίδια περίοδο). Ως συνέπεια, το χάσμα ανεργίας μεταξύ των ατόμων με χαμηλές δεξιότητες και των ατόμων με υψηλές δεξιότητες έχει διευρυνθεί σημαντικά.

Μακροχρόνια ανεργία

Μια άλλη διάσταση της ανεργίας αφορά τη διάρκειά της. Το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων (άνεργοι επί 12 μήνες και άνω ως ποσοστό του εργατικού δυναμικού) στην Ελλάδα είναι υψηλότερο από το μέσο ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων στην ΕΕ-27 (βλ. Διάγραμμα 6). Το ποσοστό των μακροχρόνια άνεργων γυναικών είναι σημαντικά υψηλότερο από αυτό των ανδρών και το υψηλότερο στην ΕΕ-27.

Από το β′ τρίμηνο του 2008 η ένταση της μακροχρόνιας ανεργίας (διάστημα μεγαλύτερο του έτους) στην Ελλάδα γίνεται ισχυρότερη. Οι συνέπειες της ανεργίας και ιδιαίτερα της μακροχρόνιας ανεργίας αντανακλώνται στην αγορά εργασίας, την παραγωγή και την κοινωνική συνοχή. Το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί σημαντικό συντελεστή της παραγωγής και η απουσία του από την παραγωγική διαδικασία οδηγεί σε απαξίωση των δεξιοτήτων του, περιορίζει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας και αναστέλλει την επάνοδο της οικονομίας σε σταθερούς και βιώσιμους ρυθμούς ανάπτυξης (Hotchkiss, 2009 και Λώλος και Παπαπέτρου, 2010). Καθώς αυξάνεται η διάρκεια της ανεργίας, τα άτομα μπορεί να αποθαρρυνθούν και να διακόψουν την αναζήτηση εργασίας και να αποσυρθούν από την αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα μια δραματική πτυχή της ανεργίας αφορά τους νέους, οι οποίοι δυσκολεύονται να βρουν πρώτη απασχόληση και να εισέλθουν στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα να απαξιώνονται οι δεξιότητες που απέκτησαν κατά τα χρόνια της εκπαίδευσης και να μην αποκτούν δεξιότητες και εμπειρία από τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας ως εργαζόμενοι. Η οικονομία στερείται μεγάλου μέρους ενός από τα πλέον γόνιμα και δυναμικά τμήματα του εργατικού της δυναμικού, τους νέους και τις γυναίκες, ικανού να συμβάλει στη διάχυση καινοτομιών, τη χρήση νέων τεχνολογιών αλλά και στη στήριξη του ασφαλιστικού συστήματος. Πρόσφατα δεδομένα για τις χώρες του ΟΟΣΑ δείχνουν ότι η αύξηση της διάρκειας της ανεργίας είναι μεγαλύτερη για την Ελλάδα και την Ιρλανδία και, στην περίπτωση που δεν θα υπάρξει ανάκαμψη στις οικονομίες αυτών των χωρών, το διάστημα ανεργίας στην Ελλάδα και στην Ιρλανδία θα αυξηθεί κατά περίπου δυόμισι χρόνια και ενάμισι χρόνο αντίστοιχα, σε σχέση με το διάστημα ανεργίας στις χώρες αυτές κατά την έναρξη της κρίσης (OECD, 2012).

Ακόμη και πριν από την έναρξη της κρίσης η Ελλάδα είχε υψηλά ποσοστά ανεργίας και

μακροχρόνιας ανεργίας, που αντικατόπτριζαν τις εγγενείς αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας, αλλά και την αδυναμία της αγοράς εργασίας να εξασφαλίσει θέσεις εργασίας σε εκείνους τους εργαζομένους που βρίσκονταν μεγάλα χρονικά διαστήματα εκτός απασχόλησης. Η πρόσφατη οικονομική κρίση και η περιοριστική πολιτική, δημοσιονομική και πιστωτική, που ακολούθησε την υπογραφή των Μνημονίων Συνεννόησης, η οικονομική αβεβαιότητα και η κατάρρευση των επενδύσεων επηρέασαν το βάθος και την έκταση της ύφεσης στη χώρα και επέτειναν το πρόβλημα της ανεργίας και ιδιαίτερα της μακροχρόνιας ανεργίας στην ελληνική οικονομία.

3 ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΠΟΣΟΣΤΟΥ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ, ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

3.1 Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η παρούσα κρίση επηρεάζει την αγορά εργασίας κατά διαφορετικό τρόπο σε σχέση με προηγούμενες υφέσεις. Στις προηγούμενες υφέσεις οι εργαζόμενοι, ιδιαίτερα μεγαλύτερης ηλικίας, αποσύρθηκαν από την αγορά εργασίας επηρεαζόμενοι από τις αρνητικές προοπτικές για εύρεση εργασίας αλλά και από τις κυβερνητικές πολιτικές, οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις υιοθετούσαν προγράμματα πρόωρης συνταξιοδότησης (OECD, 2010). Στην παρούσα κρίση η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά σε σχέση με προηγούμενες υφέσεις. Οι γυναίκες εισέρχονται στην αγορά εργασίας για να στηρίξουν το οικογενειακό εισόδημα, το οποίο περιορίζεται καθώς η απασχόληση των ανδρών μειώνεται περισσότερο σε σχέση με των γυναικών (Mattingly and Smith, 2010).

Παρά την εξασθένηση της ζήτησης, το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξήθηκε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες (π.χ. Ισπανία, Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία, Ηνωμένο Βασίλειο). Αντίθετα, σε άλλες χώρες το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας μειώθηκε μετά την εκδήλωση της κρίσης (π.χ. Ιρλανδία, Πορτογαλία, Φινλανδία, Βέλγιο). Στην Ιρλανδία το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας μειώθηκε σημαντικά (3 ποσοστιαίες μονάδες για την περίοδο α′ τρίμ. 2007-α′ τρίμ. 2012) ως αποτέλεσμα των αρνητικών εξελίξεων στην αγορά εργασίας. Η μείωση αυτή συνδέεται με το γεγονός ότι αρκετοί Ιρλανδοί μετανάστευσαν επειδή δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν εργασία (το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από 5,8% το 2008 σε 14,6% το 2011).

Τη μεγαλύτερη μείωση της απασχόλησης εμφανίζουν η Ιρλανδία (10,2 εκατ. μονάδες), η Ισπανία (9,3 εκατ. μονάδες), η Ελλάδα (8,7 εκατ. μονάδες) και η Πορτογαλία (5,6 εκατ. μονάδες). Η μείωση της απασχόλησης στις χώρες αυτές είναι σημαντικά υψηλότερη από την αντίστοιχη της ΕΕ (μείωση 1,8% για την περίοδο μεταξύ του α′ τριμήνου του 2007 και του α′ τριμήνου του 2012 στο σύνολο της ΕΕ-17). Επίσης, στις χώρες αυτές η άνοδος της ανεργίας ήταν σημαντικά υψηλότερη από την αντίστοιχη της ΕΕ-17 (2,4% για την περίοδο μεταξύ του α′ τριμήνου του 2007 και του α′ τριμήνου του 2012). Στην Ιρλανδία η ανεργία αυξήθηκε κατά 10,8 εκατ. μονάδες, στην Ισπανία κατά 9,9 εκατ. μονάδες, στην Ελλάδα κατά 9,3 εκατ. μονάδες και στην Πορτογαλία κατά 6,1 εκατ. μονάδες (βλ. Διάγραμμα 7).

Σε χώρες με ισχυρή ζήτηση, όπως η Γερμανία και η Ολλανδία, η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνδέεται με αύξηση του ποσοστού απασχόλησης, σύμφωνα με τις υποθέσεις του υποδείγματος του αποτογητευμένου εργαζομένου (European Commission, 2012).

Στην παρούσα κρίση, η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνδέεται με το αποτέλεσμα του προστιθέμενου εργαζομένου. Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, όταν το εισόδημα του νοικοκυριού μειώνεται επειδή ο άνδρας–κύριος εργαζόμενος είτε μένει άνεργος είτε μειώνεται ο μισθός του, οι δεύτεροι εργαζόμενοι στην οικογένεια (secondary earners) που βρίσκονται εκτός της αγοράς

Διάγραμμα 7 Ποσοστιαίες μεταβολές των ποσοστών συμμετοχής στην αγορά εργασίας, ανεργίας και απασχόλησης σε επιλεγμένες ευρωπαϊκές χώρες, 2007 δ΄τρίμηνο-2012 α΄τρίμηνο

(ποσοστό %)

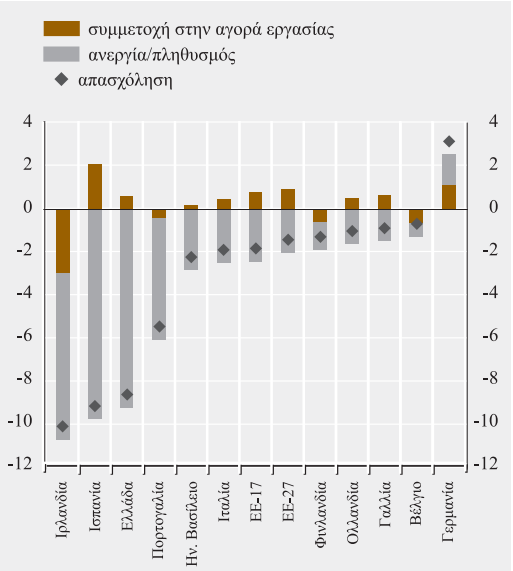

Πηγή: OECD, Online Employment Database.

εργασίας (π.χ. νεαρά άτομα και μητέρες με μικρά παιδιά) επηρεάζονται από την ύφεση. Σε αυτή την περίπτωση οι δεύτεροι εργαζόμενοι στην οικογένεια εισέρχονται στην αγορά εργασίας για να εξισορροπήσουν την απώλεια εισοδήματος του νοικοκυριού ή αυξάνουν τις ώρες εργασίας που απασχολούνται.

Η διατήρηση υψηλών ποσοστών συμμετοχής στην αγορά εργασίας είναι αμφίβολο αν θα συνεχιστεί για μεγάλο διάστημα ή θα συνοδευθεί με αποχώρηση των ατόμων από την αγορά εργασίας σε εκείνες τις χώρες όπου η ζήτηση θα εξακολουθήσει να είναι αναιμική ή δεν θα υπάρξουν παρεμβάσεις οικονομικής πολιτικής που να εξασφαλίζουν την παραμονή των ανέργων στην αγορά εργασίας.

3.2 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Η εξέλιξη του ποσοστού απασχόλησης, του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού ανεργίας κατά φύλο και χρονικές περιόδους στην Ελλάδα παρουσιάζεται στον Πίνακα 3. Η διάκριση κατά χρονικές περιόδους, πριν και μετά την έναρξη της κρίσης το 2008, κρίνεται απαραίτητη διότι οι δείκτες της αγοράς εργασίας (απασχόληση, ανεργία κ.λπ.) επηρεάζονται από τις διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας, δηλαδή από το αν η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση ή σε ανάπτυξη. Η άνοδος του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας κατά 4,2 ποσοστιαίες μονάδες την περίοδο μεταξύ του 2002 και 2012 (α′ τρίμηνο) αντανακλά τη σημαντική αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των γυναικών κατά 8 ποσοστιαίες μονάδες και την οριακή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των ανδρών κατά 0,1 ποσοστιαία μονάδα. Οι εξελίξεις του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας επισκιάζουν τις εξελίξεις του ποσοστού συμμετοχής κατά τη διάρκεια της κρίσης και προ αυτής. Το συνολικό ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξήθηκε σημαντικά μεταξύ α′ τριμήνου 2002 και α′ τριμήνου 2008 (3,4 εκατ. μονάδες) και κατά 0,8 εκατ. μονάδες μεταξύ 2008 και 2012. Διαφορετική εξέλιξη παρατηρείται στα ποσοστά συμμετοχής ανδρών και γυναικών κατά τη διάρκεια των δύο περιόδων. Το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών αυξήθηκε σημαντικά και κατά την προ κρίσης περίοδο και κατά τη διάρκεια της κρίσης (4,6 εκατ. μονάδες και 3,4 εκατ. μονάδες αντίστοιχα). Αντίθετα, το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών, ενώ αυξήθηκε κατά την προ κρίσης περίοδο (1,9 ποσοστιαίες μονάδες) μειώθηκε κατά 1,8 εκατ. μονάδες την περίοδο μεταξύ 2008 και 2012.[8]

Η αναλογία της ανεργίας την περίοδο μεταξύ του α′ τριμήνου του 2002 και του α′ τριμήνου του 2012 αυξήθηκε σημαντικά (κατά 8,2 εκατ. μονάδες).[9] Το ποσοστό ανεργίας υποχώρησε μεταξύ του α′ τριμήνου του 2002 και α′ τριμήνου του 2008 (1,7 εκατ. μονάδες) αλλά αυξήθηκε σημαντικά κατά 9,9 εκατ. μονάδες την περίοδο της κρίσης.

8 Στην εργασία της Νικολίτσα (2012) αναλύονται παράγοντες που επηρεάζουν τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας στην Ελλάδα.

9 Η αναλογία ανέργων ή "αναλογία της ανεργίας" (unemployment ratio) μεταξύ 15 και 64 ετών υπολογίζεται ως λόγος των ανέργων 15-64 ετών προς τον πληθυσμό μεταξύ 15 και 64 ετών.

Πίνακας 3 Ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας, ανεργίας και απασχόλησης κατά φύλο, 2002-2012 (α' τρίμηνο)[1]

	2002-2012			2002-2008			2008-2012		
	2002	2012	Μεταβολή	2002	2008	Μεταβολή	2008	2012	Μεταβολή
Ποσοστό συμμετοχής									
Σύνολο	*63,5*	*67,7*	*4,2*	*63,5*	*66,9*	*3,4*	*66,9*	*67,7*	*0,8*
Άνδρες	77,2	77,3	0,1	77,2	79,1	1,9	79,1	77,3	-1,8
Γυναίκες	50,1	58,1	8,0	50,1	54,7	4,6	54,7	58,1	3,4
Ποσοστό ανεργίας[1]									
Σύνολο	*7,3*	*15,5*	*8,2*	*7,3*	*5,6*	*-1,7*	*5,6*	*15,5*	*9,9*
Άνδρες	6,1	15,4	9,3	6,1	4,5	-1,6	4,5	15,4	10,9
Γυναίκες	8,6	15,5	6,9	8,6	6,8	-1,8	6,8	15,5	8,7
Ποσοστό απασχόλησης									
Σύνολο	*56,1*	*52,3*	*-3,8*	*56,1*	*61,3*	*5,2*	*61,3*	*52,3*	*-9,0*
Άνδρες	70,9	61,9	-9,0	70,9	74,6	3,7	74,6	61,9	-12,7
Γυναίκες	41,5	42,6	1,1	41,5	47,9	6,4	47,9	42,6	-5,30

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εργατικού Δυναμικού.
1. Το ποσοστό ανεργίας αφορά την αναλογία των ανέργων στον πληθυσμό.

Το ποσοστό απασχόλησης αυξήθηκε κατά την περίοδο μεταξύ του 2002 και του 2008 (5,2 εκατ. μονάδες), αλλά μειώθηκε σημαντικά την περίοδο μετά το 2008 (9 εκατ. μονάδες). Το ποσοστό απασχόλησης των ανδρών υποχώρησε σημαντικά σε σχέση με τη μείωση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών κατά την περίοδο της κρίσης, ενώ το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών αυξήθηκε περισσότερο σε σχέση με των ανδρών κατά την περίοδο μεταξύ του 2002 και του 2008.

Τα παραπάνω ευρήματα παρέχουν ισχυρές ενδείξεις ότι η σχέση μεταξύ των ποσοστών απασχόλησης, συμμετοχής στην αγορά εργασίας και αναλογίας των ανέργων στον πληθυσμό μπορεί να είναι μη γραμμική. Η ασύμμετρη συμπεριφορά μεταξύ αυτών των δεικτών κατά την προ κρίσης περίοδο και κατά τη διάρκεια αυτής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η χρήση υποδειγμάτων που υποθέτουν ότι η σχέση μεταξύ των μεταβλητών είναι γραμμική ενδέχεται να οδηγήσει σε λάθος συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής. Περαιτέρω οικονομετρική ανάλυση είναι απαραίτητη προς αυτή την κατεύθυνση και αποτελεί το αντικείμενο της ανάλυσης που ακολουθεί στην επόμενη ενότητα της εργασίας.

4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η ενότητα αυτή παρουσιάζει συνοπτικά τη μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθείται για τη διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στις βασικές μεταβλητές της αγοράς εργασίας: τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, το ποσοστό απασχόλησης και το ποσοστό ανεργίας.

Ακολουθώντας την ανάλυση των Congregado, Golpe and van Stel (2011), η σχέση ανάμεσα στις μεταβλητές της αγοράς εργασίας παρουσιάζεται στην παρακάτω εξίσωση:

$$e_t + u_t = p_t \qquad (1)$$

όπου p_t είναι το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας, e_t το ποσοστό απασχόλησης και u_t το ποσοστό ανεργίας. Αναδιατάσσοντας την (1) έχουμε την παρακάτω σχέση:

$$u_t = p_t - e_t \qquad (2)$$

Συνεπώς η (2) μπορεί να εκτιμηθεί μέσω της εξέτασης ενός διμεταβλητού υποδείγματος μεταξύ των σειρών του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας (p_t) και του ποσοστού απασχόλησης (e_t). Σ' αυτή την περίπτωση ο συντελεστής διόρθωσης σφάλματος ισούται με τη διαφορά μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης ($p_{t-1}-\beta e_{t-1}$). Αν η τιμή του β ισούται με τη μονάδα, τότε ο συντελεστής διόρθωσης σφάλματος ισούται με το ποσοστό ανεργίας (u_t).[10]

Για την εμπειρική διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στις βασικές μεταβλητές της αγοράς εργασίας χρησιμοποιείται η μεθοδολογία του διανυσματικού αυτοπαλίνδρομου υποδείγματος διόρθωσης σφάλματος (VECM). Συγκεκριμένα, με τη χρήση της μεθοδολογίας αυτής εξετάζεται κατά πόσον η συμμετοχή στην αγορά εργασίας και το ποσοστό απασχόλησης εξαρτώνται από το μέγεθος της ανεργίας, άρα και από τον οικονομικό κύκλο. Η βασική υπόθεση που εξετάζεται είναι κατά πόσον η σχέση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές (συμμετοχή στην αγορά εργασίας και ποσοστό απασχόλησης) είναι γραμμική ή παρουσιάζει ασυμμετρία, δηλαδή εξαρτάται από το μέγεθος της ανεργίας. Για την εξέταση της ύπαρξης μη γραμμικής σχέσης ανάμεσα στο ποσοστό συμμετοχής και το ποσοστό απασχόλησης όταν το μέγεθος της ανεργίας μεταβάλλεται εξετάζεται το υπόδειγμα δύο καθεστώτων των Hansen and Seo (2002).

Για να προχωρήσουμε στη μη γραμμική ανάλυση, αρχικά παρουσιάζεται ένα γραμμικό υπόδειγμα αναφοράς, το οποίο είναι ένα διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα (VAR) πρώτου βαθμού της μορφής:

$$y_t = \mu + \sum_{i=1}^{k} A_i Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (3)$$

όπου $y_t=[p_t,e_t]'$ είναι ένα διάνυσμα δύο διαστάσεων που περιέχει $I(1)$ μεταβλητές, όπου p_t είναι το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας και e_t το ποσοστό απασχόλησης, A_i είναι μια 2×2 μήτρα των παραμέτρων και ε_t είναι ένα 2×1 διάνυσμα των καταλοίπων. Αυτό το διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα μπορεί να γραφεί ως ένα διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος (VECM) ως εξής:

$$\Delta y_t = \mu + \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \qquad (4)$$

όπου
$\Gamma_i = -\sum_{j=i+1}^{K} A_j$ και $\Pi = \sum_{j=1}^{K} A_j - I$. Στην περίπτωση που υπάρχει συνολοκλήρωση μεταξύ των p_t και e_t, η μήτρα των συντελεστών Π είναι πρώτου βαθμού και μπορεί να αναλυθεί ως $\Pi=\alpha\beta'$, όπου τα α και β είναι 2×1 διανύσματα τα οποία περιέχουν τους συντελεστές προσαρμογής και το διάνυσμα συνολοκλήρωσης αντίστοιχα.

Το VECM υπόδειγμα με μια υστέρηση, το οποίο χρησιμοποιείται ως υπόδειγμα αναφοράς, μπορεί να γραφεί αναλυτικά ως εξής:

$$\begin{bmatrix}\Delta p_t \\ \Delta e_t\end{bmatrix} = \begin{bmatrix}\mu_1 \\ \mu_2\end{bmatrix} + \begin{bmatrix}a_1 \\ a_2\end{bmatrix} w_{t-1}(\beta) + \Gamma(L)\begin{bmatrix}\Delta p_{t-1} \\ \Delta e_{t-1}\end{bmatrix} + \begin{bmatrix}\varepsilon_{1t} \\ \varepsilon_{2t}\end{bmatrix} \qquad (5)$$

όπου το $w_{t-1}(\beta)=p_{t-1}-\beta e_{t-1}$ υποδηλώνει τον όρο διόρθωσης σφαλμάτων (ECT). Τα στοιχεία a_1 και a_2 είναι οι συντελεστές προσαρμογής στο υπόδειγμα διόρθωσης σφαλμάτων και το β περιλαμβάνει το διάνυσμα συνολοκλήρωσης.

Το τυπικό γραμμικό υπόδειγμα συνολοκλήρωσης προϋποθέτει μια συμμετρική μακροπρόθεσμη δυναμική διαδικασία προσαρμογής και σύμφωνα με τους Congregado, Golpe and van Stel (2011) είναι ελλιπής μέθοδος εξέτασης της σχέσης ανάμεσα στις δύο μεταβλητές. Για την εξέταση της ύπαρξης μη γραμμικής σχέσης ανάμεσα στις μεταβλητές p_t και e_t χρησιμοποιείται η μεθοδολογία συνολοκλήρωσης με την ύπαρξη διαφορετικών καθεστώτων (*threshold cointegration method*) των Hansen and Seo (2002). Η βασική υπόθεση στην εκτίμηση αυτών των υποδειγμάτων είναι ότι η μακροχρόνια ισορροπία εξασφαλίζεται στο σύστημα όταν αυτό είτε υπερβαίνει είτε υπο-

10 Επειδή οι μεταβλητές ορίζονται ως ποσοστό του πληθυσμού, η μεταβλητή του ποσοστού ανεργίας ορίζεται ως αναλογία ανεργίας ή αναλογία των ανέργων στον πληθυσμό.

λείπεται μίας κρίσιμης τιμής αναφοράς ή ενός κρίσιμου καθεστώτος.

Το υπόδειγμα συνολοκλήρωσης δύο καθεστώτων (TVECM) των Hansen and Seo (2002) παρουσιάζεται ως επέκταση του γραμμικού υποδείγματος αναφοράς (5) με μία υστέρηση και μπορεί να γραφεί ως εξής:

$$\begin{bmatrix}\Delta p_t\\ \Delta e_t\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}\mu_1\\ \mu_2\end{bmatrix}+\begin{bmatrix}a_1\\ a_2\end{bmatrix}w_{t-1}(\beta)+\Gamma(L)\begin{bmatrix}\Delta p_{t-1}\\ \Delta e_{t-1}\end{bmatrix}+\begin{bmatrix}\varepsilon_{1t}\\ \varepsilon_{2t}\end{bmatrix}$$

εάν $w_{t-1}(\beta)\leq\gamma$

(6)

$$\begin{bmatrix}\Delta p_t\\ \Delta e_t\end{bmatrix}=\begin{bmatrix}\mu_1'\\ \mu_2'\end{bmatrix}+\begin{bmatrix}a_1'\\ a_2'\end{bmatrix}w_{t-1}(\beta)+\Gamma'(L)\begin{bmatrix}\Delta p_{t-1}\\ \Delta e_{t-1}\end{bmatrix}+\begin{bmatrix}\varepsilon_{1t}'\\ \varepsilon_{2t}'\end{bmatrix}$$

εάν $w_{t-1}(\beta)>\gamma$

όπου υπάρχουν δύο καθεστώτα, τα οποία προσδιορίζονται από την τιμή του συντελεστή διόρθωσης σφάλματος ($w_{t-1}(\beta)$), και όπου το γ είναι η τιμή του κρίσιμου καθεστώτος ή της τιμής αναφοράς (*threshold*). Με βάση το υπόδειγμα (6) ο μη γραμμικός μηχανισμός προσδιορίζεται από τις αποκλίσεις από τη μακροχρόνια ισορροπία του συστήματος, όταν αυτό βρίσκεται κάτω ή πάνω από την τιμή του κρίσιμου καθεστώτος, και όπου το $\Gamma(L)$ και $\Gamma'(L)$ περιγράφουν τη δυναμική του συστήματος σε κάθε καθεστώς χωριστά. Αντίστοιχα, οι συντελεστές a μας δείχνουν, για κάθε εξίσωση και σε κάθε καθεστώς χωριστά, την ταχύτητα της προσαρμογής αυτής της μεταβλητής πίσω στη μακροχρόνια τιμή της. Ένας στατιστικά σημαντικός όρος διόρθωσης σφαλμάτων (δηλαδή μια σημαντική παράμετρος a) συνεπάγεται μακροχρόνια αιτιότητα από τις ερμηνευτικές μεταβλητές προς την υπό εξέταση εξαρτημένη μεταβλητή για το συγκεκριμένο καθεστώς.

Για την εξέταση της ύπαρξης μη γραμμικής σχέσης συνολοκλήρωσης, οι Hansen and Seo (2002) προτείνουν την εφαρμογή του ελέγχου *sup*LM (*Lagrange Multiplier*), όπου η μηδενική υπόθεση της ύπαρξης γραμμικής συνολοκλήρωσης (δηλαδή της μη ύπαρξης διαφορετικών καθεστώτων) εξετάζεται σε σχέση με την εναλλακτική υπόθεση της συνολοκλήρωσης με την ύπαρξη δύο διαφορετικών καθεστώτων (threshold cointegration).[11]

Προτού εκτιμηθεί η μακροχρόνια σχέση, ελέγχεται η τάξη ολοκλήρωσης των μεταβλητών. Προς το σκοπό αυτό διενεργούνται οι έλεγχοι των Dickey and Fuller (1979) (ADF), Dickey-Fuller GLS (DF-GLS) των Elliott, Rothenberg and Stock (1996) και Lee and Strazicich (2004) (LM) για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών.

Οι έλεγχοι μοναδιαίας ρίζας ADF και DF-GLS βασίζονται στην ακόλουθη εξίσωση:

$$\Delta y_t=\varphi y_{t-1}+x_t'\delta+\sum_{j=1}^{k}c_j\,\Delta y_{t-j}+\varepsilon_t \qquad (7)$$

όπου y_t είναι το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας (p_t), το ποσοστό απασχόλησης (e_t) και το ποσοστό ανεργίας (u_t), αντίστοιχα, και η μήτρα x_t μπορεί να αποτελείται από μια σταθερά ή από μια σταθερά και την τάση, και ε_t είναι το κατάλοιπο.

Αντίστοιχα, ο έλεγχος των Lee and Strazicich (2004), ο οποίος λαμβάνει υπόψη του την ύπαρξη διαρθρωτικών μεταβολών (*structural breaks*) στο υπόδειγμα, μπορεί να υπολογιστεί χρησιμοποιώντας την παρακάτω παλινδρόμηση:

$$\Delta y_t=\delta'\Delta Z_t+\varphi\tilde{y}_{t-1}+\sum_{j=1}^{k}c_j\Delta\tilde{y}_{j-1}+u_t \qquad (8)$$

όπου Z_t είναι το διάνυσμα που περιλαμβάνει τις διαρθρωτικές αλλαγές.

Τέλος, τα ευρήματα από τον έλεγχο μοναδιαίας ρίζας όλων των μεταβλητών χρησιμοποιούνται για την εκτίμηση ενός μέτρου εμμονής των μεταβλητών. Συγκεκριμένα, το μέτρο χρόνου υποδιπλασιασμού (*half-life*) υπολογίζεται ως $HL=ln(0.5)/ln(1+\varphi)$, όπου φ είναι ο εκτιμημένος συντελεστής αυτοσυσχέτισης από τις εξισώσεις (7) και (8) αντίστοιχα, και εκτιμά το χρόνο που χρειάζεται ένα μοναδιαίο σοκ στο επίπεδο της σειράς για να επανέλθει στο ήμισυ της αρχικής της τιμής.

11 Για την παρούσα ανάλυση χρησιμοποιούμε τη στατιστική όπου $supLM^0=\sup_{\gamma_L\leq\gamma\leq\gamma_U}LM(\beta_0,\gamma)$ υποθέτουμε ότι η τιμή του β είναι γνωστή (β_0) και ισούται με τη μονάδα, δηλαδή $\beta=1$.

5 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

5.1 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Στην εμπειρική ανάλυση χρησιμοποιούνται τριμηνιαία δεδομένα για τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας (p_t), το ποσοστό απασχόλησης (e_t) και το ποσοστό ανεργίας (u_t) στην Ελλάδα κατά την περίοδο μεταξύ του α′ τριμήνου του 1990 και του α′ τριμήνου του 2012. Η μεταβλητή για τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας (p_t) ορίζεται ως ο λόγος του εργατικού δυναμικού προς τον πληθυσμό, το ποσοστό απασχόλησης (e_t) ορίζεται ως ο αριθμός των απασχολουμένων ως προς τον πληθυσμό και το ποσοστό ανεργίας (u_t) ορίζεται ως η αναλογία ανεργίας ή αναλογία των ανέργων στον πληθυσμό (*unemployment ratio*). Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τους Εθνικούς Λογαριασμούς της ΕΛΣΤΑΤ και βασίζονται σε υπολογισμούς της Τράπεζας της Ελλάδος.

5.2 ΕΜΠΕΙΡΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Στο πρώτο στάδιο της ανάλυσης, πριν από την εκτίμηση της μακροχρόνιας σχέσης, εξετάζεται ο βαθμός ολοκλήρωσης των σειρών p_t, e_t και u_t. Για τον έλεγχο του βαθμού ολοκλήρωσης των μεταβλητών χρησιμοποιούνται οι έλεγχοι μοναδιαίας ρίζας ADF, DF-GLS των Elliott, Rothenberg and Stock (1996), καθώς και ο έλεγχος LM των Lee and Strazicich (2004) ο οποίος λαμβάνει υπόψη την ύπαρξη διαρθρωτικών μεταβολών στις σειρές, και τα ευρήματά τους παρουσιάζονται στον Πίνακα 4. Οι μεταβλητές ελέχθηκαν για μοναδιαία ρίζα με βάση την εξειδίκευση της εξίσωσης παλινδρόμησης (7) και (8) αντίστοιχα, με την ύπαρξη τάσης και χωρίς τάση.[12]

Τα αποτελέσματα από τον Πίνακα 4 δείχνουν ότι σύμφωνα με τους ελέγχους ADF και DF-GLS οι σειρές είναι μη στάσιμες σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.[13] Ο έλεγχος LM των Lee and Strazicich (2004), ο οποίος λαμβάνει υπόψη την ύπαρξη δομικών αλλαγών (*structural breaks*) στις σειρές και υποθέτει τον ενδογενή προσδιορισμό των δομικών αλλαγών, επιβεβαιώνει τα ευρήματα των ελέγχων ADF και DF-GLS.[14]

Ενδιαφέροντα συμπεράσματα συνάγονται από την εξέταση της ύπαρξης μοναδιαίας ρίζας στις μεταβλητές σύμφωνα με τους ελέγχους ADF, DF-GLS και LM των Lee and Strazicich (2004). Στις σειρές για τις οποίες η μηδενική υπόθεση για την ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας δεν μπορεί να απορριφθεί σε επίπεδο σημαντικότητας 5%, υπολογίζουμε το μέτρο χρόνου υποδιπλασιασμού (*half-life*). Το μέτρο χρόνου υποδιπλασιασμού αποτελεί ένα μέτρο εμμονής μιας σειράς για μια μονάδα διαταραχής. Συγκεκριμένα, μετρά το χρονικό διάστημα το οποίο απαιτείται μετά από μια διαταραχή για να επιστρέψει η μεταβλητή στο μισό της αρχικής της τιμής (Andrews, 1993). Οι εκτιμήσεις για το μέτρο του χρόνου υποδιπλασιασμού δείχνουν ότι το ποσοστό απασχόλησης και το ποσοστό ανεργίας είναι περισσότερο "επίμονα" σε σχέση με το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Οι εκτιμώμενοι συντελεστές εμμονής για το ποσοστό απασχόλησης κυμαίνονται από 15,8 σε 20,1 τρίμηνα, για το ποσοστό ανεργίας από 13,1 σε 46,5 τρίμηνα και για το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας από 1,4 σε 9,9 τρίμηνα. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκτιμώμενοι χρόνοι υποδιπλασιασμού για το ποσοστό απασχόλησης και το ποσοστό ανεργίας καθίστανται περισσότερο επίμονοι στο υπόδειγμα που λαμβάνει υπόψη την ύπαρξη δομικών αλλαγών. Συγκεκριμένα, στο υπόδειγμα με την ύπαρξη δομικών αλλαγών, το μέτρο χρόνου υποδιπλασιασμού για το ποσοστό ανεργίας είναι περίπου 18 τρίμηνα που σημαίνει ότι για να υποχωρήσει το ποσοστό ανεργίας στο μισό από το επίπεδο που βρίσκεται κατά την περίοδο αναφοράς του υποδείγματος θα χρει-

12 Το μέγεθος των υστερήσεων για την εξειδίκευση του ελέγχου επιλέχθηκε με τη χρήση της επαναληπτικής *t*-στατιστικής διαδικασίας (*recursive t-statistic*), θέτοντας το μέγιστο μήκος των υστερήσεων ως $k_{max}=4$.

13 Με εξαίρεση τον έλεγχο ADF-GLS για τη μεταβλητή του ποσοστού απασχόλησης (e_t), όπου έχουμε απόρριψη της υπόθεσης της ύπαρξης μοναδιαίας ρίζας στην εξειδίκευση χωρίς τάση.

14 Ο έλεγχος LM για το ποσοστό ανεργίας με τάση απορρίπτει την υπόθεση της μοναδιαίας ρίζας, αλλά στην περίπτωση αυτή ο συντελεστής της τάσης δεν είναι σημαντικός και γι' αυτό το λόγο προχωρούμε στην εξειδίκευση της εξίσωσης χωρίς την ύπαρξη τάσης.

Πίνακας 4 Έλεγχοι μοναδιαίας ρίζας

	Έλεγχος ADF						Έλεγχος ADF-GLS		
	φ	ADF	Prob	Υστέρηση	Half-life		φ	ADF-GLS	Half-life
Χωρίς τάση									
p_t	-0,004	-0,266	0,925	0			0,007	0,527	
e_t	-0,042	-2,206	0,206	4	16,03		-0,043	-2,347*	15,75
u_t	0,027	0,882	0,995	4			0,029	1,013	
Με τάση									
p_t	-0,115	-2,559	0,300	0	5,65		-0,067	-1,775	9,93
e_t	0,004	0,125	0,997	4			-0,046	-1,964	
u_t	-0,015	-0,404	0,986	4	46,51		-0,051	-2,380	13,12
	Έλεγχος LM των Lee and Strazicich								
	φ	LM	Αλλαγή	Υστέρηση	λ	Half-life			
Επίπεδο									
p_t	-0,067	-1,871	1996Q4	4					
e_t	-0,034	-2,805	1997Q4	4		20,10			
u_t	-0,038	-2,961	2009Q4	4		18,09			
Επίπεδο και τάση									
p_t	-0,391	-4,500	2003Q3	4	0,6	1,40			
e_t	-0,107	-2,838	2006Q1	4	0,7				
u_t	-0,119	-4,995*	2004Q1	4	0,7				

Σημειώσεις: Η κριτική τιμή σε επίπεδο σημαντικότητας 5% για τον έλεγχο ADF είναι -2,89 στην περίπτωση χωρίς τάση και -3,46 με τάση. Η κριτική τιμή σε επίπεδο σημαντικότητας 5% για τον έλεγχο DF-GLS είναι -1,94 στην περίπτωση χωρίς τάση και -3,07 με τάση. Η κριτική τιμή σε επίπεδο σημαντικότητας 5% για τον έλεγχο LM είναι -3,57 στην περίπτωση χωρίς τάση. Οι κριτικές τιμές σε επίπεδο σημαντικότητας 5% για τον έλεγχο LM με τάση εξαρτώνται από το σημείο της δομικής αλλαγής, $\lambda=(T_B/T)$, όπου T είναι το μέγεθος του δείγματος και T_B δηλώνει το εκτιμώμενο σημείο της δομικής αλλαγής, και είναι συμμετρικές γύρω από το λ και το (1-λ). Οι κριτικές τιμές για λ=0,7, 0,6 είναι -4,45, -4,50, αντίστοιχα. * υποδηλώνει την απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

αστούν περίπου 4,5 έτη. Συμπερασματικά, ο χρόνος υποδιπλασιασμού για το ποσοστό ανεργίας εμφανίζει ιδιαίτερα υψηλές τιμές, που υποδηλώνει την ιδιαίτερα υψηλή εμμονή της ανεργίας στην Ελλάδα και επιβεβαιώνει την πρόσφατη μελέτη των Bakas and Papapetrou (2012), οι οποίοι δείχνουν ότι το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από την υπόθεση της υστέρησης (*hysteresis hypothesis*).

Στο δεύτερο στάδιο της ανάλυσης εκτιμούμε το διανυσματικό αυτοπαλίνδρομο υπόδειγμα διόρθωσης σφάλματος (VECM) με μία υστέρηση, όπως παρουσιάστηκε στην εξίσωση (5), σύμφωνα με την μεθοδολογία του Johansen (1991).[15] Τα αποτελέσματα από την εκτίμηση του γραμμικού υποδείγματος οδηγούν στο συμπέρασμα της μη ύπαρξης συνολοκλήρωσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.[16,17]

Η μακροχρόνια σχέση μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης μπορεί να παρου-

15 Το μέγεθος των υστερήσεων για την εξειδίκευση του υποδείγματος επιλέχθηκε με τη χρήση του κριτηρίου SBC (Schwarz Bayesian), θέτοντας το μέγιστο μήκος των υστερήσεων ως $k_{max}=4$.

16 Ο αριθμός των υστερήσεων για το VECM είναι $k=1$ σύμφωνα με το κριτήριο SBC. Η μη γραμμική ανάλυση (TVECM) βασίζεται στο ίδιο μέγεθος υστερήσεων με το γραμμικό υπόδειγμα. Τα αποτελέσματα του γραμμικού υποδείγματος παραλείπονται, αλλά είναι διαθέσιμα από τους συγγραφείς.

17 Η μη ύπαρξη συνολοκλήρωσης μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης επιβεβαιώνεται και από την ύπαρξη μοναδιαίας ρίζας στη μεταβλητή της ανεργίας η οποία έχει οριστεί στην εξίσωση (2) ως η διαφορά μεταξύ των άλλων δύο μεταβλητών.

σιάζει ασυμμετρία και ως εκ τούτου η εκτίμηση της σχέσης με βάση το γραμμικό υπόδειγμα ενδέχεται να μην είναι σωστή. Συνεπώς, η απόρριψη της ύπαρξης συνολοκλήρωσης μεταξύ των σειρών μπορεί να πηγάζει από την ύπαρξη μη γραμμικότητας στη σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Με βάση τα παραπάνω, για τον έλεγχο της ύπαρξης μη γραμμικής σχέσης συνολοκλήρωσης εφαρμόζουμε τον έλεγχο *sup*LM των Hansen and Seo (2002) και οι *p*-τιμές υπολογίζονται με τη χρήση δύο μεθόδων bootstrap, δηλ. το σταθερό συντελεστή bootstrap και το κατάλοιπο bootstrap, που και στις δύο περιπτώσεις υπολογίζονται από 5.000 επαναλαμβανόμενες προσομοιώσεις. Τα αποτελέσματα του ελέγχου παρουσιάζονται στον Πίνακα 5 και δείχνουν ότι η υπόθεση της γραμμικής σχέσης συνολοκλήρωσης απορρίπτεται και προκρίνεται η υπόθεση της μη γραμμικής συνολοκλήρωσης.

Στο επόμενο στάδιο, εκτιμάται ένα υπόδειγμα συνολοκλήρωσης δύο καθεστώτων (TVECM) των Hansen and Seo (2002) για την ανάλυση της μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, λαμβάνοντας υπόψη την ύπαρξη ασυμμετρίας, δηλαδή την εξάρτηση από το μέγεθος της ανεργίας. Ο Πίνακας 6 παρουσιάζει τα αποτελέσματα του διανυσματικού αυτοπαλίνδρομου υποδείγματος διόρθωσης σφάλματος (TVECM) με την ύπαρξη δύο διαφορετικών καθεστώτων. Η τιμή κατωφλίου (*threshold*) του ποσοστού ανεργίας που καθορίστηκε ενδογενώς από το υπόδειγμα προσδιορίστηκε σε $\gamma=0,0786$ και προσδιορίζει το συντελεστή διόρθωσης σφάλματος (w_{t-1}). Συνεπώς, εκτιμήθηκαν δύο καθεστώτα: το "τυπικό" καθεστώς (στο οποίο υπάρχει το 93,1% των παρατηρήσεων), που αντιστοιχεί σε αναλογία ανεργίας χαμηλότερη από 7,86%, και το δεύτερο "ακραίο" καθεστώς, που αντιστοιχεί σε αναλογία της ανεργίας υψηλότερη από 7,86% και περιέχει το 6,9% των παρατηρήσεων. Αυτό το καθεστώς καλύπτει την περίοδο μετά το β′ τρίμηνο του 2010 (βλ. Διάγραμμα 8).[18]

Πίνακας 5 Έλεγχος μη γραμμικής σχέσης συνολοκλήρωσης

	*sup*LM^0	*sup*LM
Μήτρα συνολοκλήρωσης β	1	0,78
Τιμή του κρίσιμου καθεστώτος γ	0,079	0,197
Στατιστική ελέγχου	19,629*	22,699*
Fixed Regressor 5% κριτική τιμή	17,946	18,005
Fixed regressor *p*-τιμή	0,018	0,003
Bootstrap 5% κριτική τιμή	10,338	12,041
Bootstrap *p*-τιμή	0,001	0,000

Σημείωση: * υποδηλώνει την απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

Πίνακας 6 Υπόδειγμα συνολοκλήρωσης δύο καθεστώτων (TVECM)

	Καθεστώς 1		Καθεστώς 2	
	Δp_{t-1}	Δe_{t-1}	Δp_{t-1}	Δe_{t-1}
w_{t-1}	0,0714 (0,0553)	0,1377** (0,0717)	0,0663* (0,0296)	-0,1736* (0,0548)
c	-0,0031 (0,0033)	-0,0078** (0,0043)	-0,0061* (0,0020)	-0,0003 (0,0046)
Δp_{t-1}	0,0958 (0,0716)	0,2896** (0,1496)	-0,2156** (0,1259)	-3,1072* (0,3577)
Δe_{t-1}	-0,1551** (0,0898)	-0,1106 (0,1126)	0,3201* (0,0878)	0,0943 (0,1446)
Μέγεθος παρατηρήσεων	93,10%		6,90%	

Σημειώσεις: Eicker-White τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις. *, ** οι συντελεστές είναι στατιστικά σημαντικοί για επίπεδο σημαντικότητας 5% και 10%, αντίστοιχα. Καθεστώς 1: $w_{t-1} \leq 0,0786$. Καθεστώς 2: $w_{t-1} > 0,0786$.

Τα αποτελέσματα της εκτίμησης, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 6, υποδηλώνουν ότι για επίπεδα ανεργίας χαμηλότερα από 7,86%, δηλαδή στο "τυπικό" καθεστώς ανεργίας, για την εξίσωση της συνάρτησης απασχόλησης εκτιμάται ένας στατιστικά σημαντικός και θετικός συντελεστής διόρθωσης σφάλματος (σε επίπεδο σημαντικότητας 10%). Ωστόσο, από τη μη σημαντικότητα

18 Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΕΔ, το ποσοστό ανεργίας το β′ τρίμηνο του 2010 ήταν 11,8%.

Διάγραμμα 8 Εξέλιξη του όρου διόρθωσης σφάλματος

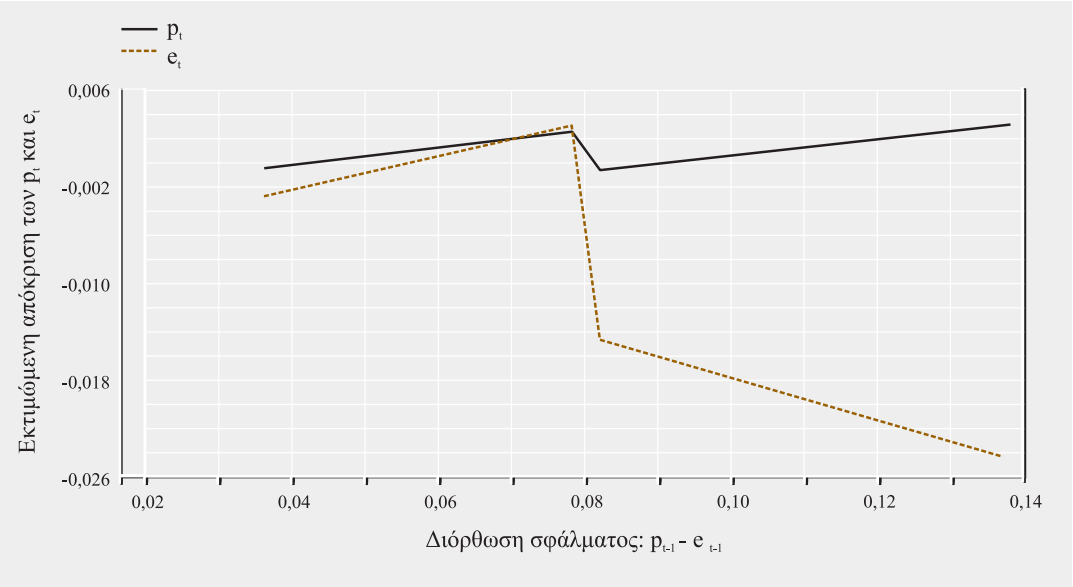

του συντελεστή διόρθωσης σφάλματος στη συνάρτηση συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνάγεται ότι κατά τη διάρκεια του πρώτου καθεστώτος, δηλαδή όταν το ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλό, το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας είναι μια ασθενώς εξωγενής μεταβλητή.

Αντίθετα κατά τη διάρκεια του δεύτερου "ακραίου" καθεστώτος, δηλαδή όταν η ανεργία είναι υψηλή, τα αποτελέσματα των εκτιμήσεων υποδηλώνουν ότι ο συντελεστής διόρθωσης σφάλματος είναι στατιστικά σημαντικός (σε επίπεδο σημαντικότητας 5%) και αρνητικός για τη συνάρτηση απασχόλησης και στατιστικά σημαντικός (σε επίπεδο σημαντικότητας 5%) και θετικός για τη συνάρτηση συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Τα ευρήματα της ανάλυσης υποδηλώνουν ότι όταν το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό, όπως χαρακτηρίζεται κατά την περίοδο μετά το β′ τρίμηνο του 2010, τότε εκδηλώνεται μεγάλη πτωτική πίεση στο ποσοστό απασχόλησης, ενώ το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξάνεται, αλλά το μέγεθος της επίδρασης είναι χαμηλότερο σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο.

Από τον έλεγχο για την ισότητα των συντελεστών διόρθωσης σφάλματος μεταξύ των δύο καθεστώτων, δηλαδή τον έλεγχο ασυμμετρίας μεταξύ των συντελεστών διόρθωσης σφάλματος, απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση της ισότητας των συντελεστών (ο έλεγχος Wald ισούται με 13,512 με πιθανότητα 1%) και αντίστοιχα από τον έλεγχο για την ισότητα των δυναμικών συντελεστών του υποδείγματος απορρίπτεται η μηδενική υπόθεση της ισότητας των συντελεστών (ο έλεγχος Wald ισούται με 102,566 με πιθανότητα 0%). Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν ότι υπάρχει ασυμμετρία των συντελεστών (διόρθωσης σφάλματος και δυναμικών) μεταξύ των δύο καθεστώτων.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέταση της επίδρασης του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας επί του ποσοστού απασχόλησης και επί των δύο καθεστώτων. Συγκεκριμένα παρατηρείται μια θετική επίδραση της αύξησης του ποσοστού συμμετοχής στο ποσοστό απασχόλησης όταν το ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλό (πρώτο καθεστώς), αλλά υπάρχει αρνητική επίδραση του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας επί του ποσοστού απα-

σχόλησης όταν το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό. Αυτό το εύρημα δείχνει ότι η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά την περίοδο που το ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλό συνοδεύεται από αύξηση του ποσοστού απασχόλησης. Αντίθετα, κατά την περίοδο που το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό η συμμετοχή στην αγορά εργασίας δεν σημαίνει ότι αυτοί που εισέρχονται στην αγορά εργασίας θα έχουν απασχόληση. Τα αποτελέσματα δείχνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση, δηλαδή ότι όταν η ανεργία είναι υψηλή τα άτομα που θα εισέρχονται στην αγορά εργασίας θα έχουν χαμηλές πιθανότητες απασχόλησης.

Τέλος, το Διάγραμμα 8 παρουσιάζει την εξέλιξη του συντελεστή διόρθωσης σφάλματος, δηλαδή την εκτιμώμενη απόκριση (της μεταβολής) του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού (Δp_{t-1}) και (της μεταβολής) του ποσοστού απασχόλησης (Δe_{t-1}) ως προς τη διαφορά μεταξύ τους (δηλαδή την αναλογία της ανεργίας κατά την προηγούμενη περίοδο). Η διαγραμματική παρουσίαση δείχνει ότι στο χαμηλό ποσοστό ανεργίας, το "τυπικό" καθεστώς, η απόκριση και των δύο σειρών είναι ελαφρώς θετική. Ωστόσο, στο καθεστώς υψηλής ανεργίας, η εκτιμώμενη απόκριση του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας είναι θετική και η εκτιμώμενη απόκριση της απασχόλησης είναι σημαντικά αρνητική. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σε περιόδους δυσμενών μακροοικονομικών συνθηκών, όπως αποτυπώνονται από το υψηλό ποσοστό ανεργίας, η απασχόληση μειώνεται σημαντικά και το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξάνεται καθώς το εισόδημα περιορίζεται και οι δεύτεροι εργαζόμενοι εισέρχονται στην αγορά εργασίας για να εξισορροπήσουν την απώλεια εισοδήματος του νοικοκυριού.

Εν κατακλείδι, σύμφωνα με τα εμπειρικά ευρήματα, η υπόθεση της γραμμικής συνολοκλήρωσης απορρίπτεται προς όφελος ενός υποδείγματος συνολοκλήρωσης δύο καθεστώτων των Hansen and Seo (2002). Κατά συνέπεια, το σύστημα δύο καθεστώτων φαίνεται να χαρακτηρίζει την ασύμμετρη προσαρμογή του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού προς μια μακροχρόνια ισορροπία με το ποσοστό απασχόλησης, με την τιμή κατωφλίου (δηλαδή η αναλογία ανεργίας) να εκτιμάται σε 7,86%. Το "ακραίο" καθεστώς υψηλής ανεργίας συμπίπτει με την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 8, και η τιμή κατωφλίου συμπίπτει χρονικά με την περίοδο υπογραφής του πρώτου Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελλάδος και των Ευρωπαίων εταίρων και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (β΄ τρίμηνο του 2010).

Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής ανάλυσης υποδεικνύουν την ανάγκη υιοθέτησης μέτρων για την ανάσχεση της αύξησης και τον περιορισμό της ανεργίας για την αποκατάσταση της ανισορροπίας στην αγορά εργασίας. Προς αυτή την κατεύθυνση, μεταξύ άλλων, ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης, που θα ενισχύουν τις πιθανότητες απασχόλησης των ανέργων και θα συμβάλλουν στη διατήρηση της εργασίας εργαζομένων που απειλείται η θέση τους καθώς και στη βελτίωση των δεξιοτήτων, μπορούν να περιορίσουν την ανεργία. Επιπλέον, η δημιουργία συνθηκών ανάπτυξης της οικονομίας αποτελεί την αναγκαία και βασική προϋπόθεση για τη μείωση της ανεργίας. Η τόνωση της ζήτησης και η έμφαση στην παραγωγικότητα, την καινοτομία, τη βελτίωση της παιδείας, την πάταξη της φοροδιαφυγής και εισφοροδιαφυγής, τις επενδύσεις, την αποτελεσματικότητα της δημόσιας διοίκησης, τον περιορισμό της γραφειοκρατίας και την άρση των εμποδίων και των αντικινήτρων στην ίδρυση επιχειρήσεων θα οδηγήσουν σε αύξηση της παραγωγής και της απασχόλησης και θα αμβλύνουν το πρόβλημα της ανεργίας.

6 ΣΥΝΟΨΗ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Σκοπός της μελέτης είναι να διερευνήσει τις εξελίξεις βασικών μεγεθών της αγοράς εργασίας, όπως του ποσοστού ανεργίας, του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης, και να αναδείξει

ότι κατά την τρέχουσα περίοδο, περίοδο βαθιάς και παρατεταμένης ύφεσης, αυτές έχουν διαφοροποιηθεί σημαντικά σε σχέση με την περίοδο πριν από την κρίση. Η εξέταση των δεικτών της ελληνικής αγοράς εργασίας έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς σχετίζεται με το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας και επηρεάζει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας κατά την τρέχουσα περίοδο και στο μέλλον.

Κατόπιν γίνεται οικονομετρική διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στα ποσοστά απασχόλησης (e_t), συμμετοχής στην αγορά εργασίας (p_t) και ανεργίας (u_t). Στην ανάλυση χρησιμοποιούνται τριμηνιαία στοιχεία για την Ελλάδα κατά την περίοδο μεταξύ του α′ τριμήνου του 1990 και του α′ τριμήνου του 2012. Στην εξέταση της σχέσης χρησιμοποιείται η μεθοδολογία του διανυσματικού αυτοπαλίνδρομου υποδείγματος διόρθωσης σφάλματος και εξετάζεται κατά πόσον η συμμετοχή στην αγορά εργασίας και το ποσοστό απασχόλησης εξαρτώνται από το μέγεθος της ανεργίας. Δηλαδή, η βασική υπόθεση που εξετάζεται είναι κατά πόσον η σχέση ανάμεσα στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας και στο ποσοστό απασχόλησης είναι γραμμική ή παρουσιάζει ασυμμετρία, δηλαδή εξαρτάται από το μέγεθος της ανεργίας και τη φάση της οικονομικής δραστηριότητας που βρίσκεται η οικονομία. Για την εξέταση της ύπαρξης μη γραμμικής σχέσης ανάμεσα στις δύο μεταβλητές όταν το μέγεθος της ανεργίας μεταβάλλεται, εξετάζεται το υπόδειγμα δύο καθεστώτων των Hansen and Seo (2002).

Στην εμπειρική ανάλυση αρχικά εξετάζεται ο βαθμός ολοκλήρωσης των σειρών p_t, e_t και u_t χρησιμοποιώντας διάφορους ελέγχους για την ύπαρξη μοναδιαίων ριζών. Οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι το ποσοστό απασχόλησης και το ποσοστό ανεργίας είναι περισσότερο "επίμονα" σε σχέση με το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας, υποδηλώνοντας την εμμονή της ανεργίας στην Ελλάδα.

Στη συνέχεια εκτιμάται ένα υπόδειγμα συνολοκλήρωσης δύο καθεστώτων (TVECM) των Hansen and Seo (2002) για την ανάλυση της μακροχρόνιας σχέσης μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης, λαμβάνοντας υπόψη την ύπαρξη ασυμμετρίας, δηλαδή την εξάρτηση των μεταβλητών από το μέγεθος της ανεργίας. Το σύστημα δύο καθεστώτων φαίνεται να χαρακτηρίζει την ασύμμετρη προσαρμογή του ποσοστού συμμετοχής του εργατικού δυναμικού προς μια μακροχρόνια ισορροπία με το ποσοστό απασχόλησης και η τιμή κατωφλίου του ποσοστού ανεργίας καθορίστηκε ενδογενώς από το υπόδειγμα. Το καθεστώς της υψηλής ανεργίας καλύπτει την περίοδο μετά το β′ τρίμηνο του 2010.

Τα εμπειρικά ευρήματα παρέχουν ενδείξεις ότι η σχέση μεταξύ του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας και του ποσοστού απασχόλησης δεν είναι γραμμική, παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις και εξαρτάται από το ποσοστό ανεργίας στην οικονομία και κατ' επέκταση τη φάση του οικονομικού κύκλου που βρίσκεται η οικονομία. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης υποδηλώνουν ότι, σε περιόδους που το ποσοστό ανεργίας ήταν χαμηλό, υπήρξε θετική πίεση στο ποσοστό απασχόλησης και στο ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Αντίθετα, κατά τη διάρκεια του δεύτερου καθεστώτος, όταν το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό, όπως χαρακτηρίζεται κατά την περίοδο μετά το β′ τρίμηνο του 2010, εκδηλώνεται μεγάλη πτωτική πίεση στο ποσοστό απασχόλησης ενώ το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας συνεχίζει να αυξάνεται αλλά το μέγεθός του είναι μικρότερο σε σχέση με την περίοδο προ της κρίσης.

Η εμπειρική ανάλυση υποδεικνύει για την περίοδο πριν από το β′ τρίμηνο του 2010, όταν το ποσοστό ανεργίας ήταν χαμηλό, από την εξίσωση της συνάρτησης απασχόλησης φαίνεται ότι το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας είναι μια ασθενώς εξωγενής μεταβλητή, ενώ το ποσοστό απασχόλησης είναι μια ενδογενής μεταβλητή. Αντίθετα, κατά τη διάρκεια του δεύτερου "ακραίου" καθεστώτος, δηλαδή όταν η ανεργία είναι υψηλή, εκδηλώ-

νεται μεγάλη πτωτική πίεση στο ποσοστό απασχόλησης, ενώ το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξάνεται αλλά το μέγεθος της επίδρασης είναι μικρότερο σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο. Το καθεστώς υψηλής ανεργίας συμπίπτει με την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης και προσδιορίζεται χρονικά την περίοδο της εισόδου της Ελλάδος στο Μνημόνιο (β′ τρίμηνο του 2010). Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι σε περιόδους δυσμενών μακροοικονομικών συνθηκών, όπως αποτυπώνονται από το υψηλό ποσοστό ανεργίας, το ποσοστό απασχόλησης μειώνεται σημαντικά και το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας αυξάνεται, καθώς το εισόδημα περιορίζεται και οι δεύτεροι εργαζόμενοι εισέρχονται στην αγορά εργασίας για να εξισορροπήσουν την απώλεια εισοδήματος του νοικοκυριού.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέταση της επίδρασης του ποσοστού συμμετοχής στην αγορά εργασίας επί του ποσοστού απασχόλησης και επί των δύο καθεστώτων. Η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά την περίοδο που το ποσοστό ανεργίας είναι χαμηλό και συμπίπτει χρονικά με την περίοδο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας συνοδεύεται από αύξηση του ποσοστού απασχόλησης. Σε αντίθεση, κατά την τρέχουσα περίοδο, που το ποσοστό ανεργίας είναι υψηλό, η συμμετοχή στην αγορά εργασίας δεν σημαίνει ότι αυτοί που εισέρχονται στην αγορά εργασίας θα έχουν απασχόληση. Τα αποτελέσματα δείχνουν προς την αντίθετη κατεύθυνση, δηλαδή ότι όταν η ανεργία είναι υψηλή τα άτομα που θα εισέρχονται στην αγορά εργασίας θα έχουν χαμηλές πιθανότητες απασχόλησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andrews, D.W.K. (1993), "Exactly median-unbiased estimation of first order autoregressive unit root models", *Econometrica*, 61, 139-65.

Bakas, D. and E. Papapetrou (2012), "Unemployment in Greece: evidence from Greek regions", *Bank of Greece Working Papers,* No. 146.

Congregado, E., A.A. Golpe, and A. van Stel (2011), "Exploring the big jump in the Spanish unemployment rate: evidence on an 'added-worker' effect", *Economic Modelling*, 28, 1099-1105.

Dickey, D.A. and W.A. Fuller (1979), "Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root", *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.

Duval, R., M. Eris and D. Furceri (2011), "The Effects of Downturns on Labour Force Participation: Evidence and Causes", *OECD Economics Department Working Papers*, No. 875.

Elliott, G., T.J. Rothenberg and J.H. Stock (1996), "Efficient tests for an autoregressive unit root", *Econometrica*, 64, 813-36.

European Central Bank (2012), "Euro area labour markets and the crisis", *Structural Issues Report*, October, 1-126.

European Commission (2012), "Labour market developments in Europe, 2012", *European Economy*, 5/2012, 1-161.

Hansen, B.E. and B. Seo (2002), "Testing for two-regime threshold cointegration in vector error-correction models", *Journal of Econometrics*, 110, 293–318.

Hotchkiss, J.L. (2009), "Changes in the aggregate labor force participation rate", *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review.*

Johansen, S. (1991), "Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in gaussian vector autoregressive models", *Econometrica*, 59, 1551-80.

Lee, J. and M.C. Strazicich (2004), "Minimum LM unit root test with one structural break", *Working Papers*, 04-17, Department of Economics, Appalachian State University.

Λώλος, Σ. και Ε. Παπαπέτρου (2010), "Περιφερειακές αποκλίσεις και εμμονή της ανεργίας: εμπειρικές διαπιστώσεις από τις ελληνικές περιφέρειες, 1981-2008", στο: *Η ελληνική αγορά εργασίας: Χαρακτηριστικά εξελίξεις και προκλήσεις*, Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 57-76.

Mattingly, M.J. and K.E. Smith (2010), "Changes in wives' employment when husbands stop working: a recession-prosperity comparison", *Family Relations*, 59, 343-357.

Μητράκος, Θ., Π. Τσακλόγλου και Ι. Χολέζας (2010), "Πτυχιούχοι και αγορά εργασίας: ανεργία, μισθοί και ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα", στο: *Η ελληνική αγορά εργασίας: Χαρακτηριστικά εξελίξεις και προκλήσεις*, Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 77-106.

Νικολίτσα, Δ. (2012), "Συμμετοχή στην αγορά εργασίας: οι πρόσφατες εξελίξεις", ΚΕΠΕ, *Οικονομικές εξελίξεις*, 44-52.

OECD (2010), *Employment Outlook, Moving Beyond the Jobs Crisis*, Paris.

OECD (2012), *Employment Outlook*, Paris.

OECD (2013), *International Migration Outlook*, Paris.

Παπαπέτρου, Ε. (2007), "Εκπαίδευση, αγορά εργασίας και μισθολογικές διαφορές στην Ελλάδα", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο,* 28, 57-83.

Papapetrou, E. (2008), "Evidence of the gender wage differentials in Greece", *Journal of Economic Change and Restructuring*, 41, 155-166.

Τράπεζα της Ελλάδος (2011), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2010.*

Τράπεζα της Ελλάδος (2012), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2011.*

Τράπεζα της Ελλάδος (2013), *Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2012.*

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ: ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΟΥ 2009 ΚΑΙ ΚΥΡΙΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ, ΤΟΝ ΠΛΟΥΤΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ[1]

Παναγιώτα Τζαμουράνη
Τράπεζα της Ελλάδος

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη αυτή παρουσιάζει τη μεθοδολογία και τα κύρια αποτελέσματα της Έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών που διεξήγαγε η Τράπεζα της Ελλάδος το 2009. Η έρευνα διεξήχθη στο πλαίσιο της έρευνας του Ευρωσυστήματος Household Finance and Consumption Survey (HFCS), η οποία συνέλεξε με εναρμονισμένη μεθοδολογία στοιχεία από περίπου 62.000 νοικοκυριά σε 15 χώρες της ευρωζώνης[2].

Η έρευνα HFCS αποτελεί μια νέα και μοναδική πηγή δεδομένων σε επίπεδο νοικοκυριού ("μικροδεδομένα"), τα οποία συνδυάζουν ταυτόχρονα τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, τα περιουσιακά στοιχεία, το εισόδημα, τα δάνεια και την κατανάλωση των νοικοκυριών.[3] Η έρευνα καταγράφει επίσης στοιχεία μεταβιβάσεων μεταξύ γενεών, καθώς και στοιχεία που αφορούν τη στάση των νοικοκυριών σχετικά με την αποταμίευση και τις επενδύσεις.

Τα στοιχεία σε επίπεδο νοικοκυριού επιτρέπουν να αναλυθεί η κατανομή βασικών οικονομικών μεγεθών, όπως ο πλούτος των νοικοκυριών ή η δανειακή επιβάρυνση και η μεταξύ τους συσχέτιση, όπως και η συσχέτιση με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, κάτι που δεν είναι δυνατόν να γίνει με βάση τα στοιχεία που αναφέρονται στο σύνολο της οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να εντοπιστούν π.χ. τα χαρακτηριστικά των νοικοκυριών που έχουν υψηλή δανειακή επιβάρυνση και είναι περισσότερο ευάλωτα σε δυσμενείς αλλαγές της οικονομικής τους κατάστασης ή του οικονομικού περιβάλλοντος. Επίσης, καθίσταται δυνατή η μελέτη των επιδράσεων της νομισματικής πολιτικής ή των αλλαγών στο μακροοικονομικό περιβάλλον.

Η μελέτη διαρθρώνεται ως εξής: στην πρώτη ενότητα παρουσιάζεται η μεθοδολογία της έρευνας όπως υλοποιήθηκε στην Ελλάδα το 2009. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται συνοπτικά στοιχεία για το εισόδημα των νοικοκυριών. Στην τρίτη ενότητα περιγράφεται το χρέος των νοικοκυριών και η κατανομή αυτού ανάλογα με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών. Ακολούθως, παρουσιάζεται η σύνθεση και η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών το 2009 και συνοψίζονται τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης.

2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Προκειμένου να διασφαλιστεί η συγκρισιμότητα των στοιχείων μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα HFCS, διατυπώθηκαν κοινοί ορισμοί για όλες τις βασικές μεταβλητές της έρευνας. Επίσης, αναπτύχθηκε κοινή μεθοδολογία για τα βασικά στάδια διεξαγωγής της έρευνας και επεξεργασίας των στοιχείων, ώστε να διασφαλιστεί η ποιότητα αυτών. Στην Ελλάδα ακολουθήθηκαν εν γένει οι κοινοί ορισμοί των μεταβλητών και οι συστάσεις που αφορούσαν τη μεθοδολογία της έρευνας.

Διάρθρωση και περιεχόμενο του ερωτηματολογίου

Όπως αναφέρθηκε, η συγκρισιμότητα των στοιχείων των μεταβλητών διασφαλίστηκε κυρίως με τη διατύπωση κοινών ορισμών. Επι-

1 Το άρθρο απηχεί τις απόψεις της συγγραφέως και όχι κατ' ανάγκην της Τράπεζας της Ελλάδος. Ευχαριστίες εκφράζονται στη Heather Gibson και στον Νίκο Καμπέρογλου για τα σχόλιά τους στα διάφορα στάδια του έργου αυτού. Τυχόν λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τη συγγραφέα.

2 Πληροφορίες σχετικά με την έρευνα στη ζώνη του ευρώ δίνονται στη σελίδα: http://www.ecb.int/home/html/researcher_hfcn.en.html.

3 Παρόμοιες έρευνες όσον αφορά το αντικείμενο της Household Finance and Consumption Survey είναι η έρευνα European Union - Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC), η οποία διεξάγεται σε όλες τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπό την αιγίδα της Eurostat. Αυτή η έρευνα καταγράφει με λεπτομέρεια το εισόδημα και κάποια στοιχεία για τα δάνεια των νοικοκυριών, χωρίς όμως να περιέχει τα περιουσιακά τους στοιχεία. Η έρευνα Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe (SHARE) καταγράφει μεν και περιουσιακά στοιχεία, αλλά το δείγμα της περιλαμβάνει μόνο άτομα άνω των 50 ετών.

πλέον, συντάχθηκε κοινό ερωτηματολόγιο ("blueprint questionnaire") το οποίο προσαρμόστηκε σε κάθε χώρα όπως κρίθηκε απαραίτητο προκειμένου να μετρηθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι προκαθορισμένες μεταβλητές.

Το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε εννέα ενότητες με ερωτήσεις: (1) για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών του νοικοκυριού, (2) για τα πραγματικά περιουσιακά στοιχεία του νοικοκυριού μαζί με τα δάνεια που είχαν υποθήκη επί κάποιου ακινήτου, (3) για τα άλλου τύπου δάνεια, (4) για τα χρηματοοικονομικά στοιχεία του νοικοκυριού, (5) για την επαγγελματική κατάσταση των μελών του νοικοκυριού, (6) για τα συνταξιοδοτικά και ασφαλιστικά προγράμματα, (7) για το εισόδημα, (8) για τις μεταβιβάσεις μεταξύ γενεών και (9) για την κατανάλωση και την αποταμίευση του νοικοκυριού.

Η συλλογή των στοιχείων στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα, έγινε με προσωπικές συνεντεύξεις με τη χρήση υπολογιστή (CAPI).

Δειγματοληψία

Η έρευνα κάλυψε όλα τα ιδιωτικά νοικοκυριά σε όλη την επικράτεια, εκτός από τα χωριά με λιγότερους από 400 κατοίκους. Από την έρευνα εξαιρέθηκαν οι συλλογικές κατοικίες.

Η δειγματοληψία βασίστηκε σε δισταδιακή στρωματοποιημένη δειγματοληψία νοικοκυριών, με δύο επίπεδα στρωμάτωσης. Το πρώτο επίπεδο αφορούσε γεωγραφική στρωμάτωση, με βάση τη διαίρεση της χώρας σε Περιφέρειες, οι οποίες αντιστοιχούν στο ευρωπαϊκό επίπεδο διαμέρισης NUTS II, ενώ τα δύο μεγάλα πολεοδομικά συγκροτήματα Αθήνας και Θεσσαλονίκης αποτέλεσαν χωριστά γεωγραφικά στρώματα. Το δεύτερο επίπεδο στρωμάτωσης αφορούσε την ταξινόμηση των οικισμών, εντός κάθε Περιφέρειας, σε τρεις κατηγορίες αστικότητας, σύμφωνα με το μέγεθος του πληθυσμού τους. Το πλήθος των τελικών στρωμάτων με την εφαρμογή αυτών των δύο κριτηρίων ανήλθε σε 41 στρώματα.

Στο κάθε στρώμα ορίστηκαν ομάδες (clusters), οι οποίες ήταν οι πόλεις στα αστικά και ημιαστικά στρώματα και τα χωριά στα αγροτικά στρώματα. Για τα πολεοδομικά συγκροτήματα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης τις ομάδες αποτελούσαν οι δήμοι αυτών των συγκροτημάτων.

Το δείγμα των νοικοκυριών επιλέχθηκε σε δύο στάδια: στο πρώτο στάδιο επιλέχθηκε ένα δείγμα ομάδων (πρωτογενείς μονάδες) μέσα σε κάθε στρώμα και στο δεύτερο στάδιο επιλέχθηκε ένα δείγμα νοικοκυριών από τον πληθυσμό των νοικοκυριών σε κάθε επιλεγμένη ομάδα.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της δειγματοληψίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες που συμμετείχαν στην έρευνα HFCS, είναι η δειγματοληψία των εύπορων νοικοκυριών με μεγαλύτερο δειγματοληπτικό κλάσμα, δηλαδή μεγαλύτερη πιθανότητα επιλογής.[4] Έχει παρατηρηθεί ότι τα πλουσιότερα νοικοκυριά ανταποκρίνονται λιγότερο συχνά σε δειγματοληπτικές έρευνες, γι' αυτό και το μεγαλύτερο δειγματοληπτικό σφάλμα αποσκοπεί να αποκαταστήσει σε ένα βαθμό τη συμμετοχή αυτών των νοικοκυριών στο δείγμα.

Το αρχικό μέγεθος του δείγματος ορίστηκε στα 6.354 νοικοκυριά και από αυτά αποκρίθηκαν στην έρευνα τα 2.971. Το τελικό ποσοστό απόκρισης διαμορφώθηκε στο 47,2%.[5]

Σταθμίσεις

Για την εκτίμηση των χαρακτηριστικών της έρευνας, τα στοιχεία κάθε νοικοκυριού πολ-

4 Τα διαφορετικά δειγματοληπτικά κλάσματα για τους σκοπούς της έρευνας αυτής εφαρμόστηκαν στις περιοχές της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και ελλείψει μητρώου νοικοκυριών με τα περιουσιακά τους στοιχεία προσδιορίστηκαν βάσει των τιμών αγοράς κατοικίας στις περιοχές αυτές.

5 Για τον υπολογισμό του ποσοστού απόκρισης αφαιρούνται τα νοικοκυριά/κατοικίες που κρίθηκαν εκτός των προδιαγραφών συμμετοχής στο δείγμα, π.χ. εξοχική κατοικία.

λαπλασιάστηκαν με έναν αναγωγικό συντελεστή. Ο συντελεστής αυτός προκύπτει ως το γινόμενο τριών παραγόντων (σταθμίσεων) που είναι οι εξής:

α. το αντίστροφο της πιθανότητας επιλογής του νοικοκυριού βάσει του δειγματοληπτικού σχεδίου,

β. το αντίστροφο του ποσοστού απόκρισης των νοικοκυριών μέσα σε κάθε ομάδα,

γ. ένας διορθωτικός συντελεστής, ο οποίος υπολογίζεται κατά τρόπο ώστε κάποιες εκτιμήσεις για βασικά χαρακτηριστικά του δείγματος να συμπίπτουν με στοιχεία από την απογραφή ή με στοιχεία που θεωρούνται ότι απεικονίζουν το σύνολο του πληθυσμού στον οποίο αναφέρεται η έρευνα. Στην παρούσα έρευνα οι σταθμίσεις προσδιορίστηκαν έτσι ώστε το ποσοστό ιδιοκατοίκησης και οι κατανομές ανά ομάδες ηλικιών, ανά κατηγορίες εκπαίδευσης και ανά κατηγορίες μεγέθους νοικοκυριού να ανταποκρίνονται στα αντίστοιχα ποσοστά της έρευνας EU-SILC για το 2009[6].

Εκτίμηση ελλειπουσών τιμών

Σε έρευνες με ερωτηματολόγια συχνά δεν συμπληρώνονται όλες οι ζητούμενες ερωτήσεις, π.χ. συμβαίνει οι ερωτώμενοι να μη γνωρίζουν την απάντηση ή να μη θέλουν να αποκαλύψουν κάποια στοιχεία. Για όλες τις βασικές μεταβλητές που αφορούν τα περιουσιακά στοιχεία και τα δάνεια του νοικοκυριού, οι ελλείπουσες τιμές εκτιμήθηκαν με τη μέθοδο "multiple imputation with chained equations". Με τη μέθοδο αυτή εκτιμώνται διαδοχικά, με στοχαστικές εξισώσεις και με μία επαναληπτική διαδικασία, οι ελλείπουσες τιμές κάθε μεταβλητής. Η όλη διαδικασία επαναλήφθηκε πέντε φορές, έτσι ώστε στο τέλος δημιουργήθηκαν πέντε εκδοχές των δεδομένων, πέντε νέα δείγματα ('implicates'). Οι τελικές εκτιμήσεις είναι οι μέσες τιμές από αυτά τα πέντε νέα δείγματα. Η δημιουργία των πολλαπλών αυτών δειγμάτων επιτρέπει στον υπολογισμό του σφάλματος των εκτιμήσεων να εμπεριέχει την αβεβαιότητα των εκτιμήσεων από τη διαδικασία εκτίμησης των ελλειπουσών τιμών, όπως θα περιγραφεί παρακάτω.[7]

Εκτίμηση διακύμανσης

Εφόσον η έρευνα είναι δειγματοληπτική και δεν καταγράφει το σύνολο του πληθυσμού, οι εκτιμήσεις υπόκεινται σε δειγματοληπτικά σφάλματα. Για την εκτίμηση των δειγματοληπτικών σφαλμάτων έχουν υπολογιστεί επαναλήψεις των αρχικών σταθμίσεων (replicate weights), επιλεγμένες με τη μέθοδο bootstrap ανάλογα με το δειγματοληπτικό σχέδιο. Με την εφαρμογή των σταθμίσεων αυτών καθίσταται δυνατός ο σωστός υπολογισμός των δειγματοληπτικών σφαλμάτων, αφού αυτές εμπεριέχουν τη δομή του δειγματοληπτικού σχεδίου.

Επίσης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, με τη μέθοδο των πολλαπλών εκτιμήσεων των ελλειπουσών τιμών καθίσταται δυνατή η εκτίμηση του σφάλματος από τη διαδικασία αυτή. Η συνολική διακύμανση T ενός εκτιμητή θ δίδεται από τον τύπο:

$$T = W + \left(1 + \frac{1}{M}\right) Q$$

όπου W είναι η διακύμανση του εκτιμητή μέσα σε κάθε δείγμα/implicate, Q είναι η διακύμανση του εκτιμητή μεταξύ των δειγμάτων/implicates και M είναι ο αριθμός των δειγμάτων/implicates (για την παρούσα έρευνα ο αριθμός των δειγμάτων είναι πέντε).[8]

Αξιοπιστία των στοιχείων – Σύγκριση με άλλες πηγές

Τα αποτελέσματα κάθε παρόμοιας δειγματοληπτικής έρευνας υπόκεινται σε "σφάλματα". Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν τα δειγματοληπ-

6 Σημειώνεται ότι παρά την εξαίρεση των χωριών με λιγότερους από 400 κατοίκους στην έρευνα, οι σταθμίσεις ανάγουν τις εκτιμήσεις των ερευνώμενων μεγεθών στο σύνολο του πληθυσμού της χώρας, στοιχείο που ενδεχομένως δημιουργεί κάποιο μεροληπτικό σφάλμα στις εκτιμήσεις αυτές, το οποίο όμως δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί από τα στοιχεία της έρευνας.

7 Η μεθοδολογία για την εκτίμηση των ελλειπουσών τιμών της παρούσας έρευνας περιγράφεται αναλυτικά στο HFCN (2013β).

8 Η μεθοδολογία για την εκτίμηση της διακύμανσης χρησιμοποιώντας replicate weights και δείγματα από τις πολλαπλές εκτιμήσεις των ελλειπουσών τιμών περιγράφεται αναλυτικά στο HFCN (2013β).

πτικά σφάλματα, που μόλις αναφέρθηκαν και που προκύπτουν από το γεγονός ότι τα αποτελέσματα βασίζονται σε δείγμα και όχι στο σύνολο του πληθυσμού, και τα μη δειγματοληπτικά σφάλματα, όπως ενδεχόμενη μεροληψία λόγω του ότι δεν απαντούν όλα τα νοικοκυριά που αρχικά είχαν επιλεχθεί στην έρευνα ή σφάλματα μέτρησης, λ.χ. λανθασμένη καταγραφή των απαντήσεων ή λανθασμένη απάντηση του ερωτώμενου (από παρανόηση, άγνοια ή και εσκεμμένα). Οι σταθμίσεις αποκαθιστούν την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος στο βαθμό που τα νοικοκυριά τα οποία δεν συμμετείχαν στην έρευνα έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά, όσον αφορά τα ερευνώμενα μεγέθη, με αυτά που συμμετείχαν στην έρευνα. Αυτό όμως δεν είναι δυνατόν να ελεγχθεί στατιστικά. Επίσης, δεν είναι δυνατός ο έλεγχος της ακρίβειας των απαντήσεων πέρα από ελέγχους συνάφειας μεταξύ των απαντήσεων των νοικοκυριών.[9]

΄Ενας έλεγχος αξιοπιστίας των στοιχείων είναι η αναγωγή των μεγεθών του δείγματος στον πληθυσμό και η σύγκριση αυτών με τα αντίστοιχα μεγέθη των εθνικών και χρηματοοικονομικών λογαριασμών, αν και οι ορισμοί των μεγεθών δεν είναι ακριβώς οι ίδιοι. Γενικά έχει παρατηρηθεί ότι οι δειγματοληπτικές έρευνες με θέματα που αφορούν τα οικονομικά των νοικοκυριών υποεκτιμούν εν γένει τα αντίστοιχα μακροοικονομικά μεγέθη, και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό τα χρηματοοικονομικά στοιχεία.[10] Αυτό μπορεί να οφείλεται αφενός στη γενική διστακτικότητα των νοικοκυριών να δηλώσουν τα περιουσιακά στοιχεία ή τα δάνειά τους και αφετέρου στο ότι ειδικά τα πιο εύπορα νοικοκυριά έχουν την τάση να αρνούνται να συμμετάσχουν σε τέτοιου τύπου έρευνες, με αποτέλεσμα να υποεκτιμώνται τα μεγέθη που αφορούν κυρίως περιουσιακά στοιχεία. Ενδεικτικά, για την παρούσα έρευνα, από τη σύγκριση των υπολοίπων των στεγαστικών δανείων, των καταθέσεων και των μισθών προκύπτουν τα εξής: η εκτίμηση του συνόλου των υπολοίπων των στεγαστικών δανείων βάσει των στοιχείων της έρευνας αντιστοιχεί στο 48% του συνόλου των υπολοίπων των δανείων όπως αυτά καταγράφονται από τις τράπεζες το 2009, ενώ το σύνολο των καταθέσεων όπως εκτιμάται από τα στοιχεία της έρευνας αντιστοιχεί στο 18,7 % του συνόλου των καταθέσεων όπως υπολογίζεται από τα στοιχεία των τραπεζών το ίδιο έτος. Όσον αφορά το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, αυτό φαίνεται ότι καταγράφηκε ικανοποιητικά από την έρευνα, αφού η εκτίμηση για το σύνολο των μισθών στον πληθυσμό από την έρευνα ανέρχεται στο 84,8% του αντίστοιχου μεγέθους των Εθνικών Λογαριασμών.[11] Λεπτομερής σύγκριση κάποιων στοιχείων της έρευνας με αντίστοιχα μακροοικονομικά μεγέθη για όλες τις χώρες του ευρώ που συμμετείχαν στην έρευνα, καθώς και ανάλυση των ορισμών των αντιπαραβαλλόμενων μεγεθών δίδεται στο Household Finance and Consumption Network (2013β). Για όλες τις χώρες φαίνεται ότι τα στοιχεία της έρευνας που αφορούν κυρίως χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία και δάνεια υποεκτιμούν εν γένει τα αντίστοιχα μακροοικονομικά μεγέθη. Ο βαθμός υποεκτίμησης ή "υπο-αναφοράς" (underreporting) διέφερε από χώρα σε χώρα και για την Ελλάδα προέκυψε ότι ο βαθμός υπο-αναφοράς των καταθέσεων ήταν αρκετά μεγάλος. Παρά όμως τις αδυναμίες των στοιχείων αυτών, οι πολλαπλοί έλεγχοι και η έως τώρα επεξεργασία των στοιχείων έδειξαν ότι τα στοιχεία είναι πλούσια σε πληροφοριακό περιεχόμενο, συνάδουν με στοιχεία άλλων δειγματοληπτικών ερευνών και οι κατανομές και οι συσχετίσεις των μεγεθών που προκύπτουν συνάδουν με αυτές προηγούμενων ερευνών. Επίσης, οι συγκρίσεις με τις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ είναι εν γένει σύμφωνες με άλλα στοιχεία.

Είναι επίσης σημαντικό κατά την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων της παρούσας μελέτης να

9 Στα στοιχεία έγιναν λεπτομερείς έλεγχοι στις ακραίες τιμές και έλεγχοι συνάφειας μεταξύ των απαντήσεων σε διαφορετικές ερωτήσεις ανά νοικοκυριό, καθώς και οι ανάλογες διορθώσεις όπου κρινόταν απαραίτητο. Τα στοιχεία ελέγχθηκαν και από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα – η σχετική μεθοδολογία παρουσιάζεται στη μελέτη των Honkkila, Sanchez-Muñoz and Zeleny (2012).

10 Ενδεικτικά αναφέρονται οι μελέτες των Davies et al. (2008), Moore et al. (2000), Bonci, Marchese and Neri (2005) για την Ιταλία, Brandolini, Magri and Smeeding (2010) για διάφορες χώρες της Luxembourg Income Study, ONS (2013) για τη Μεγάλη Βρετανία.

11 Σύγκριση των στοιχείων της έρευνας αυτής με άλλες πηγές περιγράφεται σε προηγούμενη μελέτη μας (Tzamourani, 2012).

Πίνακας 1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά των μελών του δείγματος

Ηλικία	*% ατόμων στο δείγμα*
Έως 18 ετών	17,0
18-24 ετών	7,9
25-49 ετών	37,4
50-64 ετών	21,4
65+	16,3
Εκπαιδευτικό επίπεδο	*% ατόμων στο δείγμα*
Πρωτοβάθμια	31,1
Δευτεροβάθμια	43,7
Τριτοβάθμια	25,2
Επαγγελματική κατάσταση	*% ατόμων στο δείγμα άνω των 15 ετών*
Μισθωτός	32,6
Ελευθ. επαγγελματίας	14,7
Άνεργος	5,0
Φοιτητής	7,5
Συνταξιούχος	24,2
Οικιακά καθήκοντα	15,2
Άλλο	0,8
Μέγεθος νοικοκυριού	*% νοικοκυριών στο δείγμα*
1	20,1
2	28,3
3	24,2
4	23,3
5+	4,1

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.

ληφθεί υπόψη ότι η έρευνα αφορά την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών το 2009,[12] πριν ενταθεί η δημοσιονομική κρίση και η οικονομική ύφεση των τελευταίων ετών.

Τέλος, για την καλύτερη αξιολόγηση των αποτελεσμάτων παρατίθενται στον Πίνακα 1 τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών του δείγματος.

3 ΠΗΓΕΣ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ

Στην παρούσα παράγραφο παρουσιάζεται μια συνοπτική εικόνα του εισοδήματος των νοικοκυριών και των πηγών αυτού, όπως προκύπτει από την Έρευνα για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών του 2009. Η έρευνα περιείχε ερωτήσεις για τα εισοδήματα ανά μέλος του νοικοκυριού και για το νοικοκυριό συνολικά. Συγκεκριμένα, για κάθε μέλος του νοικοκυριού άνω των 15 ετών υπήρχε ερώτημα που αφορούσε το εισόδημα από μισθωτές υπηρεσίες, το εισόδημα από αυτοαπασχόληση, το εισόδημα από συντάξεις και το εισόδημα από επιδόματα ανεργίας. Για το σύνολο του νοικοκυριού καταγραφόταν το εισόδημα από κοινωνικές μεταβιβάσεις, από ιδιωτικές μεταβιβάσεις, από συμμετοχή σε εταιρίες (μη εισηγμένες στο χρηματιστήριο), από ενοίκια και από επενδύσεις (καταθέσεις, μερίσματα κ.λπ.). Τα εισοδήματα από όλες τις πηγές καταγράφονταν ως μικτά, πριν από φόρους και τυχόν ασφαλιστικές εισφορές, εκτός από το εισόδημα των μισθωτών, από τους οποίους ζητούνταν ο καθαρός μηνιαίος μισθός και ο αριθμός των μηνών που λάμβαναν αυτόν τον μισθό. Ο μικτός μισθός υπολογίστηκε κατόπιν προσεγγιστικά, λαμβάνοντας υπόψη το ασφαλιστικό ταμείο και τα έτη που ήταν ασφαλισμένος ο ερωτώμενος. Το συνολικό ακαθάριστο εισόδημα ενός νοικοκυριού υπολογίστηκε ως το άθροισμα του ατομικού εισοδήματος όλων των μελών του συν το εισόδημα που λαμβανόταν σε επίπεδο νοικοκυριού. Οι ερωτήσεις σχετικά με το εισόδημα των νοικοκυριών αφορούσαν τους τελευταίους δώδεκα μήνες πριν από την ημερομηνία της συνέντευξης, δηλαδή για τα περισσότερα νοικοκυριά που έλαβαν μέρος στην έρευνα το δεύτερο εξάμηνο του 2008 και το πρώτο εξάμηνο του 2009.

Στον Πίνακα 2 δίδονται τα ποσοστά των νοικοκυριών που ανέφεραν εισόδημα από κάποια πηγή, καθώς και οι μέσοι όροι και οι διάμεσοι των αντίστοιχων εισοδημάτων σε επίπεδο νοικοκυριού την περίοδο αναφοράς.

Η μέση τιμή και η διάμεσος του συνολικού εισοδήματος των νοικοκυριών την περίοδο

12 Οι ερωτήσεις για την απασχόληση, τα περιουσιακά στοιχεία και τα δάνεια αφορούσαν τη χρονική στιγμή της συνέντευξης, ενώ οι ερωτήσεις για το εισόδημα και την κατανάλωση αφορούσαν τους τελευταίους 12 μήνες πριν από την ημερομηνία διεξαγωγής της συνέντευξης.

Πίνακας 2 Κατανομή εισοδήματος: Ποσοστά νοικοκυριών που δηλώνουν εισόδημα από κάθε πηγή, μέσο και διάμεσο ετήσιο μικτό εισόδημα ανά νοικοκυριό και πηγή εισοδήματος

Πηγές εισοδήματος	Νοικοκυριά (%)	Εισόδημα νοικοκυριού	
		Μέσος (ευρώ)	Διάμεσος (ευρώ)
Συνολικό εισόδημα	98,0 *(0,5)*[1]	27.661 *(638)*	22.044 *(408)*
Μισθωτές υπηρεσίες	54,0	26.068	21.780
Ελεύθερα επαγγέλματα	27,8	23.156	16.263
Κρατικές συντάξεις / από Ταμεία	43,8	13.202	11.000
Ιδιωτικές συντάξεις	0,9	10.277	8.400
Επιδόματα ανεργίας	5,0	3.076	2.728
Κρατικά επιδόματα	4,0	1.695	1.016
Ιδιωτικές μεταβιβάσεις	4,6	3.567	2.000
Ενοίκια	8,4	6.833	4.000
Επενδύσεις	8,1	3.178	485

Πηγή: Έρευνα για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

αυτή ανερχόταν στα 27.661 και 22.044 ευρώ αντίστοιχα,[13] ποσά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο των χωρών της ζώνης του ευρώ (πρβλ. πίνακα Παραρτήματος). Οι τρεις σημαντικότερες πηγές εισοδήματος των νοικοκυριών, όσον αφορά το ύψος του εισοδήματος αλλά και το ποσοστό του δείγματος/νοικοκυριών ανά πηγή, ήταν οι μισθωτές υπηρεσίες, τα ελεύθερα επαγγέλματα και οι συντάξεις από κρατικά ταμεία, με το 54,0%, 27,8% και 43,8% των νοικοκυριών να δηλώνει εισόδημα από κάθε πηγή αντίστοιχα.

Η μέση τιμή και η διάμεσος του μικτού εισοδήματος από μισθωτές υπηρεσίες (ανά νοικοκυριό) ανέρχονταν στα 26.068 και 21.780 ευρώ αντίστοιχα. Τα εισοδήματα από ελεύθερα επαγγέλματα διαμορφώνονταν σε χαμηλότερα επίπεδα, με μέση τιμή και διάμεσο του εισοδήματος (ανά νοικοκυριό) 23.156 και 16.263 ευρώ αντίστοιχα, υποδηλώνοντας και τη μεγαλύτερη ασυμμετρία όσον αφορά τα εισοδήματα αυτά. Τα εισοδήματα από συντάξεις ήταν σαφώς μικρότερα, αφού η μέση τιμή και η διάμεσος από κρατικές συντάξεις ανέρχονταν στα 13.202 και 11.000 ευρώ αντίστοιχα. Μικρότερα ποσοστά νοικοκυριών, γύρω στο 8%, ανέφεραν εισοδήματα από ενοίκια και επενδύσεις αντίστοιχα. Εισοδήματα από επιδόματα ανεργίας, άλλα κρατικά επιδόματα και ιδιωτικές μεταβιβάσεις ανέφερε το 5%, 4% και 4,6% των νοικοκυριών αντίστοιχα για κάθε πηγή. Τέλος, ένα πολύ μικρό ποσοστό των νοικοκυριών, μόλις το 0,9%, ανέφερε εισοδήματα από ιδιωτικές συντάξεις, με σχετικά όμως υψηλό μέσο εισόδημα.[14]

4 ΧΡΕΟΣ ΤΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΚΑΙ ΔΑΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΒΑΡΥΝΣΗ

Σ' αυτή την ενότητα παρουσιάζονται αποτελέσματα όσον αφορά τα ποσοστά συμμετοχής στο δανεισμό ανά κατηγορία δανείου, το ύψος του δανεισμού και το κόστος αποπληρωμής.

13 Η διάμεσος είναι εκείνη η παρατήρηση που χωρίζει μια διατεταγμένη σειρά παρατηρήσεων σε δύο ίσα μέρη. Η διαφορά μεταξύ διαμέσου και μέσου οφείλεται στη θετική ασυμμετρία της κατανομής και στην ύπαρξη πολύ υψηλών τιμών εισοδήματος στο δεξιό άκρο της κατανομής.

14 Σημειώνεται ότι από προηγούμενη μελέτη μας (Tzamourani, 2012) προκύπτει ότι τα εισοδήματα από τις τρεις κύριες πηγές, δηλαδή μισθωτές υπηρεσίες, ελεύθερα επαγγέλματα και συντάξεις, είναι αρκετά κοντά στα αντίστοιχα μεγέθη που προκύπτουν από την έρευνα EU-SILC, ενώ μεγαλύτερες διαφορές παρατηρούνται στα ποσοστά νοικοκυριών που ανέφεραν εισοδήματα από ενοίκια και κρατικά επιδόματα, το οποίο εν μέρει οφείλεται στη διαφορετική δομή των ερωτηματολογίων των δύο ερευνών.

Επίσης, υπολογίζονται κάποιοι δείκτες δανειακής επιβάρυνσης και χρηματοοικονομικής πίεσης. Τέλος, περιγράφεται η κατανομή των δανείων ανάλογα με βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών.

Το ερωτηματολόγιο περιείχε αναλυτικές ερωτήσεις σχετικά με τα δάνεια των νοικοκυριών. Οι ερωτήσεις ήταν δομημένες σε τρεις κατηγορίες, δάνεια που είχαν υποθήκη την πρώτη κατοικία, δάνεια που είχαν υποθήκη άλλα ακίνητα και "άλλα" δάνεια.[15] Όσον αφορά τα τελευταία, το ερωτηματολόγιο ζητούσε στοιχεία για ανοιχτά δάνεια, για δάνεια μέσω πιστωτικών καρτών και, ως χωριστή κατηγορία, δάνεια άλλου τύπου, τα οποία μπορούσαν να περιλαμβάνουν δάνεια για αγορά αυτοκινήτου, προσωπικά/καταναλωτικά δάνεια ή δάνεια από άλλα νοικοκυριά ή άλλους φορείς. Στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο "ενυπόθηκα" για τα δάνεια με υποθήκη κάποιο ακίνητο και τον όρο "μη ενυπόθηκα" για όλα τα άλλα δάνεια.

Κατανομή υπόχρεων νοικοκυριών και σύνθεση του χρέους τους

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται τα ποσοστά νοικοκυριών που δήλωσαν ότι είχαν υπόλοιπο από κάποιο τύπο δανείου, ανά τύπο δανείου, η μέση τιμή και η διάμεσος των υπολοίπων ανά κατηγορία δανείου, καθώς και η μέση τιμή και η διάμεσος των μηνιαίων δόσεων για την αποπληρωμή των δανείων ανά κατηγορία δανείου.

Το ποσοστό των νοικοκυριών που δήλωσε ότι την ημερομηνία διεξαγωγής της έρευνας είχε οφειλές από κάποιο δάνειο ανερχόταν, όπως αναγράφεται στον Πίνακα 3, στο 36,6%. Στα δάνεια συμπεριλαμβάνονται τα ενυπόθηκα δάνεια, τα ανοιχτά δάνεια, τα δάνεια μέσω πιστωτικών καρτών και τα άλλα τραπεζικά ή από άλλους φορείς δάνεια, όπως καταναλωτικά, προσωπικά, για αγορά αυτοκινήτου, δάνεια από τον εργοδότη ή από άλλα νοικοκυριά. Από την έρευνα προκύπτει ότι τα πιο δημοφιλή δάνεια το 2009 ήταν τα ενυπόθηκα δάνεια, αφού το 17,5% δήλωσε ότι είχε τέτοιου τύπου δάνειο. Η δεύτερη πιο δημοφιλής κατηγορία δανείων ήταν μέσω πιστωτικών καρτών – το 13,7% των νοικοκυριών δήλωσε ότι είχε τέτοιο δάνειο.[16] Άλλου τύπου μη ενυπόθηκα δάνεια είχε το 12,6% των νοικοκυριών. Συνυπολογίζοντας όλα τα μη ενυπόθηκα δάνεια, από τα στοιχεία της έρευνας πρόεκυψε ότι το 26,1% των νοικοκυριών είχε κάποιο δάνειο αυτού του τύπου.

Σημειώνεται ότι το ποσοστό των νοικοκυριών με δάνειο είναι χαμηλότερο από αυτό που είχε εκτιμηθεί σε προηγούμενες έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος.[17] Όμως, τα ποσοστά δεν είναι ευθέως συγκρίσιμα, αφού οι προηγούμενες έρευνες περιελάμβαναν τα νοικοκυριά μόνο στις αστικές και ημιαστικές περιοχές. Επίσης, διέφεραν το ερωτηματολόγιο και ο τρόπος συλλογής των στοιχείων, δηλαδή αφενός η διάρθρωση των δανείων ήταν διαφορετική και αφετέρου τα ερωτηματολόγιο ήταν τυπωμένο και συμπληρωνόταν από κάθε μέλος χωριστά. Η σύγκριση των ποσοστών των δανείων για μονομελή νοικοκυριά σε προηγούμενη μελέτη μας[18] έδειξε και εκεί πτώση του ποσοστού των νοικοκυριών με δάνειο, αλλά όχι τόσο έντονη όσο στο σύνολο των νοικοκυριών. Φαίνεται ότι υπήρξε υποεκτίμηση των ποσοστών των μη ενυπόθηκων δανείων, που ίσως οφείλεται στο ότι ένα μέλος δήλωνε τα δάνεια των άλλων μελών και ίσως δεν γνώριζε επαρκώς τα μικρότερα δάνεια που είχαν συνάψει τα άλλα μέλη.

Για τα νοικοκυριά με κάποιου τύπου δανειακή υποχρέωση, το μέσο και διάμεσο χρέος ανά

15 Το ερωτηματολόγιο για κάθε τύπο δανείου (με υποθήκη την πρώτη κατοικία, με υποθήκη άλλα ακίνητα, μη ενυπόθηκα δάνεια πλην ανοιχτών δανείων και πιστωτικών καρτών) περιελάμβανε αναλυτικές ερωτήσεις για τα τρία πρώτα δάνεια και στη συνέχεια από μία ερώτηση για το σύνολο του υπολοίπου των δανείων και το σύνολο των μηνιαίων δόσεων για τυχόν επιπλέον δάνεια από το συγκεκριμένο τύπο δανείου. Τα υπόλοιπα που αναφέρονται στην παρούσα μελέτη αφορούν το σύνολο των δανείων ανά τύπο δανείου.

16 Η ερώτηση ζητούσε συγκεκριμένα: "Μετά την πιο πρόσφατη πληρωμή του/των λογαριασμού/ών των πιστωτικών καρτών, έχει μείνει κάποιο υπόλοιπο ποσό για το οποίο και χρεώνεστε με τόκους;".

17 Η Τράπεζα της Ελλάδος είχε διεξαγάγει δειγματοληπτικές έρευνες για το χρέος των νοικοκυριών το 2002, το 2005 και το 2007, τα αποτελέσματα των οποίων παρουσιάστηκαν στις μελέτες Μητράκος, Συμιγιάννης και Τζαμουράνη (2005), Συμιγιάννης και Τζαμουράνη (2007), Μητράκος και Συμιγιάννης (2009) αντίστοιχα.

18 Tzamourani (2012).

Πίνακας 3 Κατανομή δανείων: Ποσοστά νοικοκυριών και υπόλοιπα δανείων ανά τύπο δανείου

	Νοικοκυριά με δάνειο (%)	Υπόλοιπα δανείων (ευρώ)		Συμβολή δανείων στο σύνολο του χρέους (%)
		Μέσος	Διάμεσος	
Σύνολο δανείων	36,6 *(1,6)*[1]	32.628 *(1.800)*	14.570 *(1.580)*	100,0
Δάνεια με υποθήκη	17,5	53.722	40.958	78,7
– Με υποθήκη την πρώτη κατοικία	13,9	52.110	39.864	60,8
– Με υποθήκη άλλα ακίνητα	3,9	54.894	42.115	18,0
Άλλα δάνεια	26,1	9.736	4.325	21,3
– Ανοιχτά δάνεια	5,7	10.910	8.000	5,2
– Πιστωτικές κάρτες	13,7	2.854	2.000	3,3
– Άλλα	12,6	12.118	6.000	16,3

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

νοικοκυριό ανέρχονταν στα 32.628 και 14.570 ευρώ αντίστοιχα. Για τα νοικοκυριά με ενυπόθηκα δάνεια, η μέση δανειακή επιβάρυνση από αυτά τα δάνεια ήταν αναμενόμενα υψηλότερη, με το μέσο και διάμεσο ύψος των ενυπόθηκων δανείων στα 53.722 και 40.958 ευρώ αντίστοιχα. Αντίθετα, το μέσο και διάμεσο ύψος των μη ενυπόθηκων δανείων (συμπεριλαμβανομένων των ανοιχτών δανείων και των δανείων μέσω πιστωτικών καρτών) ανέρχονταν στα 9.736 και 4.325 ευρώ αντίστοιχα (βλ. Πίνακα 3).

Αν και τα υπόλοιπα των δανείων και το ύψος των δόσεων παρέχουν μία εικόνα για τη δανειακή επιβάρυνση των νοικοκυριών, για την καλύτερη αξιολόγηση αυτής είναι χρήσιμος ο υπολογισμός δεικτών όπως ο λόγος του υπολοίπου των δανείων προς το εισόδημα των νοικοκυριών ή ο λόγος του υπολοίπου των δανείων προς το σύνολο της περιουσίας των νοικοκυριών. Αυτοί οι δείκτες προσδιορίζουν το ύψος της δανειακής επιβάρυνσης σε σχέση με το εισόδημα ή την περιουσία του νοικοκυριού. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, η διάμεσος του λόγου των υπολοίπων των δανείων προς το εισόδημα των νοικοκυριών ανερχόταν το 2009 στο 47,2%, δηλαδή το διάμεσο, το 'τυπικό', νοικοκυριό με κάποιο δάνειο είχε υπόλοιπο από το σύνολο των δανείων του περίπου το μισό του ετήσιου μικτού εισοδήματός του. Αντίστοιχα, η διάμεσος του λόγου των υπολοίπων των δανείων προς το σύνολο της περιουσίας ανερχόταν στο 14,8%, δηλαδή για το διάμεσο νοικοκυριό με κάποιο δάνειο το σύνολο των υπολοίπων των δανείων αντιστοιχούσε στο 14,8% του συνόλου των περιουσιακών του στοιχείων, τα οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να χρησιμοποιήσει για την αποπληρωμή των δανείων του. Για τους οφειλέτες στεγαστικών δανείων, η διάμεσος του λόγου των υπολοίπων των δανείων με υποθήκη την πρώτη κατοικία προς την αξία αυτής ανερχόταν στο 31,6%. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει ότι για το διάμεσο νοικοκυριό τα δάνεια ήταν άνετα μέσα στα όρια του εισοδήματος και της περιουσίας του. Επίσης, συγκρίνοντας τους παραπάνω δείκτες με τους αντίστοιχους της ζώνης του ευρώ, προκύπτει ότι τόσο το ποσοστό νοικοκυριών με κάποιο δάνειο όσο και η δανειακή επιβάρυνση στο σύνολο των δανείων σε σχέση με το εισόδημα των νοικοκυριών ήταν σε χαμηλότερα επίπεδα από το μέσο όρο της ευρωζώνης (πρβλ. πίνακα Παραρτήματος). Τα στοιχεία αυτά συνάδουν με το ότι το σύνολο των δανείων προς το ΑΕΠ ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο για τη ζώνη του ευρώ το 2009.[19]

19 Ο λόγος του υπολοίπου της χρηματοδότησης προς τα νοικοκυριά προς το ΑΕΠ, χωρίς τα τιτλοποιημένα δάνεια, διαμορφώθηκε σε 41,2% έναντι 55,1% για το σύνολο της ζώνης του ευρώ (Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική 2009-2010*, σελ. 85).

Περισσότερο όμως ενδεικτικός της άμεσης χρηματοοικονομικής πίεσης που αντιμετωπίζει το νοικοκυριό είναι ο λόγος του κόστους εξυπηρέτησης του χρέους ως προς το εισόδημα, που ορίζεται ως ο λόγος των μηνιαίων δόσεων αποπληρωμής προς το μηνιαίο εισόδημα των νοικοκυριών. Η διάμεσος του λόγου των δόσεων αποπληρωμής προς το εισόδημα των νοικοκυριών ανερχόταν στο 14,7% για τα νοικοκυριά με κάποιο δάνειο, ενώ η διάμεσος του λόγου των δόσεων ενυπόθηκων δανείων προς το εισόδημα των νοικοκυριών με ενυπόθηκα δάνεια ανερχόταν στο 16,4%. Και οι δύο αυτοί δείκτες ήταν ελαφρά υψηλότεροι από τους αντίστοιχους για τη ζώνη του ευρώ (13,9% και 15,9% αντίστοιχα), το οποίο μπορεί να οφείλεται στη διαφορετική σύνθεση των δανείων μεταξύ των χωρών (διαφορετικής διάρκειας, διαφορετική επιλογή μεταξύ σταθερών ή κυμαινόμενων επιτοκίων), στα εν γένει υψηλότερα επιτόκια δανεισμού στην Ελλάδα σε σχέση με το μέσο όρο στη ζώνη του ευρώ,[20] αλλά και στις διαφορές ως προς το εισόδημα. Θεωρείται ότι ο λόγος αυτός δεν πρέπει να ξεπερνά το 30% ή το 40% όταν υπολογίζεται με το μικτό εισόδημα, όπως στην προκειμένη περίπτωση, εφόσον ανώτερες τιμές αυτού του λόγου θεωρούνται ενδεικτικές ενδεχόμενης αδυναμίας των νοικοκυριών να εξυπηρετήσουν το χρέος τους σε δυσμενείς μεταβολές της οικονομικής συγκυρίας.[21] Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνας, το 8,4% των νοικοκυριών στην Ελλάδα είχε λόγο εξυπηρέτησης χρέους προς το εισόδημα άνω του 40%.[22] Στην επόμενη ενότητα δίδεται και η κατανομή των δανείων και του λόγου αυτού ως προς κάποια δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, η οποία αποκαλύπτει ποιες ομάδες νοικοκυριών υφίσταντο υψηλή χρηματοοικονομική πίεση και ενδεχομένως αντιμετώπιζαν προβλήματα στην εξυπηρέτηση των δανείων τους.

Κατανομή δανείων ανά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά

Αυτή η ενότητα παρουσιάζει την κατανομή των δανείων και τους δείκτες δανειακής επιβάρυνσης ανάλογα με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού, δηλ. το μέγεθος, το εισόδημα και την περιουσία του νοικοκυριού, καθώς και την ηλικία, το εκπαιδευτικό επίπεδο και την επαγγελματική κατάσταση του προσώπου αναφοράς του νοικοκυριού.[23]

Πίνακας 4 Δείκτες δανειακής επιβάρυνσης

	Διάμεσος
Για τα νοικοκυριά με κάποιο δάνειο:	
Λόγος δανείων προς εισόδημα (%)	47,2 (5,2)[1]
Λόγος δανείων προς περιουσιακά στοιχεία (%)	14,8 (1,8)
Λόγος δανείου προς αξία πρώτης κατοικίας (%)	31,6 (3,6)
Λόγος δόσεων προς εισόδημα (%)	14,7 (0,8)
Λόγος δόσεων ενυπόθηκων δανείων προς εισόδημα (%)	16,4 (0,9)

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 5, η κατανομή των δανείων σε σχέση με την ηλικία του προσώπου αναφοράς είναι "καμπυλωτή", με την ηλικιακή ομάδα 41-50 να παρουσιάζει τα υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής, αλλά και τα υψηλότερα υπόλοιπα δανείων σε σχέση με τις νεότερες και γηραιότερες ηλικιακές ομάδες. Η ίδια ηλικιακή ομάδα έχει επίσης την υψηλότερη συμβολή στο σύνολο του χρέους και την υψηλότερη δανειακή επιβάρυνση σε σχέση

20 Σχετική σύγκριση παρατίθεται στην Έκθεση για τη *Νομισματική Πολιτική 2009-2010*, Τράπεζα της Ελλάδος, σελ. 91.
21 Η σημασία του λόγου κόστους εξυπηρέτησης έχει μελετηθεί μεταξύ άλλων από τους DeVaney (1994), Debelle (2004) και Faruqui (2008).
22 Για αντιπαράθεση σημειώνεται ότι το Σεπτέμβριο του 2009 το ποσοστό των δανείων σε καθυστέρηση στο σύνολο των δανείων ήταν 7,2% (Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική 2009-2010*, σελ. 101) ενώ ο ίδιος λόγος ανήλθε σε 24,5% στο τέλος Δεκεμβρίου του 2012 (Τράπεζα της Ελλάδος, *Νομισματική Πολιτική 2012-2013*, σελ. 94).
23 Το πρόσωπο αναφοράς στην παρούσα μελέτη προσδιορίζεται σύμφωνα με τον ορισμό του Canberra Group (United Nations, 2011). Συγκεκριμένα, μεταξύ των μελών του νοικοκυριού (το οποίο μπορεί να αποτελείται και από δύο ή περισσότερες πυρηνικές οικογένειες) χρησιμοποιούνται διαδοχικά τα εξής κριτήρια: ένας από τους συζύγους/συντρόφους με οικονομικά εξαρτημένα παιδιά, ένας από τους συζύγους/συντρόφους με οικονομικά ανεξάρτητα παιδιά, ο γονιός με παιδιά, το μέλος με το υψηλότερο εισόδημα, το μεγαλύτερο ηλικιακά μέλος.

Πίνακας 5 Κατανομή των δανείων ανάλογα με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού

			Σύνολο δανείων						Ενυπόθηκα δάνεια			Άλλα δάνεια		
		Νοικοκυριά στο δείγμα, %	Νοικοκυριά με δάνειο, %	Συμβολή στο συνολικό χρέος, %	Υπόλοιπο, Μέσος (ευρώ)	Υπόλοιπο, Διάμεσος (ευρώ)	Λόγος υπολοίπων δανείων προς εισόδημα, Διάμεσος, %	Λόγος δόσεων προς εισόδημα, Διάμεσος, %	Νοικοκυριά με δάνειο, %	Υπόλοιπο, Μέσος (ευρώ)	Υπόλοιπο, Διάμεσος (ευρώ)	Νοικοκυριά με δάνειο, %	Υπόλοιπο, Μέσος (ευρώ)	Υπόλοιπο, Διάμεσος (ευρώ)
Σύνολο δείγματος		100,00	36,6	100,0	32.628	14.570	47,2	14,7	17,5	53.722	40.958	26,1	9.736	4.325
Ηλικία προσώπου αναφοράς	16-30	7,45	26,5	3,5	20.898	5.107	29,8	16,9	6,7	64.693	60.000	20,8	5.842	3.000
	31-40	18,68	49,8	27,5	35.321	12.000	46,4	17,2	20,5	71.333	66.899	37,7	7.793	4.000
	41-50	18,27	51,8	30,7	38.710	20.000	57,1	15,6	28,1	57.642	43.700	36,8	10.428	4.900
	51-60	18,95	45,8	24,4	33.628	18.070	50,3	12,3	25,2	47.145	29.400	31,6	11.053	5.460
	61-70	16,19	28,6	10,1	26.194	9.788	45,6	14,8	14,2	39.897	24.000	18,3	9.981	3.477
	71+	20,48	12,6	3,8	17.783	6.214	30,3	12,4	4,7	22.370	10.000	9,1	13.215	3.920
Εκπαιδευτικό επίπεδο προσώπου αναφοράς	Έως και τριτάξιο γυμνάσιο	45,75	26,4	25,3	25.008	12.920	51,3	14,9	12,7	36.920	27.231	17,9	10.645	5.227
	Απολυτήριο λυκείου, μεταλυκειακό	33,43	45,1	44,7	35.405	14.000	49,6	16,0	20,9	62.911	49.000	32,5	8.730	4.436
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	20,83	45,5	30,1	37.932	15.560	36,2	12,1	22,6	60.873	50.442	33,9	10.229	3.860
Επαγγελματική κατάσταση προσώπου αναφοράς	Μισθωτοί	39,74	49,2	56,6	34.578	15.460	43,9	13,4	23,6	59.813	50.843	36,0	8.023	3.900
	Αυτοαπασχολούμενοι	18,95	44,5	27,8	39.431	14.477	46,8	16,7	20,0	66.206	43.982	33,9	12.690	6.000
	Συνταξιούχοι	34,67	20,9	13,2	21.871	10.000	48,7	16,1	10,9	28.061	20.800	12,7	11.808	4.600
	Άνεργοι, μη οικ.ενεργοί	6,65	21,2	2,4	20.047	10.560	106,1	27,6	8,2	40.338	35.000	15,1	6.245	3.200
Κύρια κατοικία	Ιδιοκτήτες - χωρίς υποχρεώσεις	58,48	23,9	21,8	18.640	6.780	21,7	10,9	4,5	50.695	39.137	21,2	10.383	4.600
	Ιδιοκτήτες με υποχρεώσεις	13,93	100,0	67,2	57.635	45.300	157,0	18,3	100,0	53.416	40.650	40,2	10.493	5.400
	Ενοικιαστές	27,60	31,5	11,0	15.080	4.977	19,0	12,4	3,5	66.292	61.314	29,5	8.234	3.577
Εισόδημα	0-11.000	20,11	15,5	6,6	25.252	8.721	125,6	35,4	6,4	48.882	32.000	11,5	6.711	4.225
	11.001-18.000	20,43	29,0	12,5	25.097	10.517	70,8	23,9	13,0	45.109	35.680	19,4	7.362	3.601
	18.001-27.000	20,30	39,1	17,6	26.521	12.360	52,6	16,3	17,4	43.664	33.813	26,5	10.429	4.980
	27.001-40.000	19,95	46,1	27,4	35.602	14.848	43,9	14,1	22,1	59.379	50.000	32,7	10.003	4.662
	40.001+	19,21	54,4	35,9	41.113	19.200	32,9	9,0	29,2	60.803	45.600	41,5	11.094	4.296
Καθαρή περιουσία	1-15.000	20,27	31,9	11,6	21.402	6.812	29,4	16,3	6,0	74.709	62.529	28,7	8.063	4.740
	15.001-74.000	19,83	35,3	21,7	37.029	17.840	84,7	16,4	20,2	54.055	42.700	21,7	10.038	5.646
	74.001-130.000	20,11	33,9	19,4	34.029	15.820	56,7	13,8	18,5	54.399	42.772	20,9	6.979	3.200
	130.001 - 220.000	19,81	38,2	20,4	32.219	20.420	49,1	13,1	22,1	43.496	29.000	25,7	10.412	5.000
	220.001+	19,98	43,9	26,9	36.629	14.400	38,3	13,8	20,9	57.331	43.780	33,5	12.208	4.000
Μέγεθος νοικοκυριού	1	20,14	20,8	5,1	14.598	3.740	25,3	17,4	4,7	44.677	29.000	17,0	5.606	2.700
	2	28,25	25,5	15,5	25.730	11.267	51,9	16,2	11,9	43.327	34.486	16,5	8.498	5.000
	3	24,17	44,5	32,4	35.983	16.607	48,4	14,6	21,3	58.494	47.980	32,3	10.920	4.418
	4+	27,44	52,7	47,0	38.787	19.440	52,2	13,3	29,3	56.073	40.671	37,3	10.777	5.000

με το εισόδημα, όπως εκφράζεται από τη διάμεσο του λόγου των υπολοίπων των δανείων προς το εισόδημα. Η αμέσως νεότερη ηλικιακή ομάδα υφίστατο όμως την υψηλότερη άμεση χρηματοοικονομική πίεση, εφόσον είχε τον υψηλότερο λόγο κόστους αποπληρωμής προς το εισόδημα. Τα στεγαστικά δάνεια εμφανίζουν και αυτά παρόμοια εικόνα, δηλ. καμπύλη κατανομής ως προς την ηλικία του προσώπου αναφοράς, όμως τα υψηλότερα υπόλοιπα στεγαστικών δανείων παρατηρήθηκαν για νεότερες ηλικιακές ομάδες, με το υψηλότερο για την ηλικιακή ομάδα των 31-40 ετών. Η αύξηση του δανεισμού στις νεότερες ηλικιακές ομάδες συνάδει με τη θεωρία του κύκλου ζωής, σύμφωνα με την οποία τα νοικοκυριά μπορεί να δανείζονται ώστε να εξομοιώσουν την τρέχουσα κατανάλωση με τη μελλοντική, εφόσον προσβλέπουν σε υψηλότερες αμοιβές στο μέλλον.

Όσον αφορά το εκπαιδευτικό επίπεδο, παρατηρούνται αυξημένα ποσοστά συμμετοχής και υπόλοιπα δανείων για τα νοικοκυριά με μέσο και υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, σε σχέση με τα νοικοκυριά με χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Οι δύο αυτές ομάδες νοικοκυριών είχαν και αρκετά υψηλότερη συμβολή στο χρέος του δείγματος σε σχέση με τη συμμετοχή τους στο δείγμα, ενδεχομένως λόγω της πιο εύκολης πρόσβασής τους στο δανεισμό. Η υψηλότερη δανειακή επιβάρυνση παρατηρείται για τα νοικοκυριά με μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με αυτά με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο, κάτι το οποίο, στο βαθμό που το εκπαιδευτικό επίπεδο συσχετίζεται με το εισόδημα, οφείλεται στο σχετικά χαμηλότερο εισόδημα των νοικοκυριών. Η ίδια εικόνα όσον αφορά τα ποσοστά συμμετοχής και τα υπόλοιπα των δανείων παρουσιάζεται και στα στεγαστικά δάνεια. Στα άλλα δάνεια η εικόνα διαφοροποιείται, δηλαδή ενώ έχουμε χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής για τα νοικοκυριά με το χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, έχουμε αρκετά υψηλά υπόλοιπα.

Η προσφυγή στο δανεισμό και η δανειακή επιβάρυνση σχετίζονται άμεσα με το καθεστώς ιδιοκτησίας της πρώτης κατοικίας, λόγω της σημασίας των στεγαστικών δανείων στο δανεισμό των νοικοκυριών. Οι ιδιοκτήτες με ενυπόθηκα δάνεια ως προς την πρώτη κατοικία συγκεντρώνουν το 67,2% του συνολικού χρέους. Για το διάμεσο όμως νοικοκυριό αυτής της ομάδας, ο λόγος εξυπηρέτησης των δανείων ως προς το εισόδημα ήταν σε επίπεδα που θεωρούνται ανεκτά για την ομαλή εξυπηρέτηση των δανείων αυτών (18,3%).

Τόσο οι ιδιοκτήτες χωρίς υποχρεώσεις ως προς την πρώτη κατοικία όσο και οι ενοικιαστές είχαν παρόμοια ποσοστά σύναψης ενυπόθηκων δανείων, εξ ορισμού με υποθήκη άλλα ακίνητα, ενώ οι ενοικιαστές είχαν υψηλότερα ποσοστά σύναψης μη ενυπόθηκων δανείων χωρίς όμως υψηλότερα υπόλοιπα για τα δάνεια αυτά.

Όσον αφορά την επαγγελματική κατάσταση του προσώπου αναφοράς, τα μεγαλύτερα ποσοστά συμμετοχής στο σύνολο των δανείων και στις δύο κατηγορίες δανείων χωριστά είχαν οι μισθωτοί και οι ελεύθεροι επαγγελματίες. Οι δύο αυτές ομάδες είχαν και τα υψηλότερα υπόλοιπα δανείων, εξετάζοντας το σύνολο των δανείων, και τα υψηλότερα υπόλοιπα στεγαστικών δανείων. Τα νοικοκυριά όπου το πρόσωπο αναφοράς ήταν συνταξιούχος ή μη οικονομικά ενεργός είχαν όμως αρκετά υψηλούς δείκτες δανειακής επιβάρυνσης, το οποίο οφείλεται στο χαμηλότερο μέσο εισόδημα για αυτή την ομάδα σε σχέση με τις άλλες. Για τα νοικοκυριά με πρόσωπο αναφοράς άνεργο ή μη οικονομικά ενεργό, η διάμεσος του λόγου εξυπηρέτησης ως προς το εισόδημα ανερχόταν στο 27,6%, από το οποίο προκύπτει ότι μία σχετικά μεγάλη μερίδα των νοικοκυριών αυτής της ομάδας είχε λόγο εξυπηρέτησης σε επίπεδα που θεωρούνται υψηλά και ενδεχομένως τα νοικοκυριά αυτά αντιμετώπιζαν μελλοντικές δυσκολίες αποπληρωμής των δανείων τους. Η ομάδα αυτή όμως είχε ένα πολύ μικρό μερίδιο του συνολικού χρέους (2,4%) και επομένως δεν τίθεται ζήτημα πιστωτικού κινδύνου.

Το ύψος του δανεισμού των νοικοκυριών σχετίζεται θετικά με το εισόδημά τους, εφόσον το

μέσο χρέος κατά εισοδηματικό κλιμάκιο αυξάνεται με την άνοδο σε υψηλότερο εισοδηματικό κλιμάκιο.[24] Επίσης, τα νοικοκυριά στα δύο υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια είχαν ποσοστό στο σύνολο του χρέους σημαντικά μεγαλύτερο από το ποσοστό συμμετοχής τους στο δείγμα, υποδηλώνοντας ότι ο σχετικά μεγάλος δανεισμός είναι συγκεντρωμένος στα κλιμάκια αυτά. Όμως, τα νοικοκυριά στο μικρότερο εισοδηματικό κλιμάκιο είχαν αρκετά υψηλή δανειακή επιβάρυνση και αρκετά υψηλό λόγο εξυπηρέτησης των δανείων, εφόσον το 50% νοικοκυριών αυτής της ομάδας είχε λόγο εξυπηρέτησης προς το εισόδημα άνω του 35,4%. Η συνολική συμβολή αυτής της ομάδας στο χρέος ήταν όμως και αυτή σχετικά περιορισμένη, στο 6,6% του συνολικού χρέους.

Η σχέση του ύψους του δανεισμού με την καθαρή περιουσία των νοικοκυριών είναι και αυτή εν γένει θετική. Τα ποσοστά συμμετοχής στο δανεισμό αυξάνονται με το ύψος της καθαρής περιουσίας των νοικοκυριών. Όσον αφορά τα διάμεσα υπόλοιπα, παρατηρούμε ότι τα υψηλότερα παρουσιάζονται για τις τρεις μεσαίες ομάδες καθαρής περιουσίας, με το υπόλοιπο της υψηλότερης ομάδας να είναι και αυτό σχετικά υψηλό. Αλλά είναι αναμενόμενο τα νοικοκυριά με την υψηλότερη καθαρή περιουσιακή θέση να έχουν αποπληρώσει ένα μέρος των δανείων τους.

Τέλος, θετική είναι η συσχέτιση και με το μέγεθος του νοικοκυριού, με αυξανόμενα ποσοστά συμμετοχής και υπόλοιπα δανείων όσο αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού, και μάλιστα με σημαντικές αυξήσεις στα ποσοστά συμμετοχής όταν αυξάνεται το μέγεθος του νοικοκυριού κατά ένα μέλος. Επίσης, η συμβολή των νοικοκυριών με τρία ή περισσότερα μέλη στο σύνολο του χρέους του δείγματος είναι σημαντικά μεγαλύτερη από τη συμμετοχή τους στο δείγμα.

Η παραπάνω ανάλυση είναι περιγραφική και για τη συμβολή κάθε παράγοντα στη συμμετοχή των νοικοκυριών ή στο ύψος της οφειλής τους απαιτείται η κατασκευή οικονομετρικών υποδειγμάτων, έτσι ώστε να ελέγχεται η συμβολή των άλλων παραγόντων.[25]

5 ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Σύνθεση των περιουσιακών στοιχείων

Η έρευνα περιείχε λεπτομερείς ερωτήσεις για τα πάγια και τα χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία του νοικοκυριού. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα πάγια περιουσιακά στοιχεία, το ερωτηματολόγιο περιείχε ερωτήσεις για την αξία της πρώτης κατοικίας, την αξία άλλων ακινήτων, την αξία των αυτοκινήτων, την αξία των αντικειμένων μεγάλης αξίας και την αξία των επιχειρήσεων όπου μέλη του νοικοκυριού εργάζονταν ως αυτοαπασχολούμενοι. Ως προς τα χρηματοοικονομικά στοιχεία, οι ερωτήσεις αφορούσαν την αξία μεριδίων σε μη εισηγμένες επιχειρήσεις, καταθέσεων, αμοιβαίων κεφαλαίων, ομολόγων, μετοχών, απαιτήσεων του νοικοκυριού από άλλα νοικοκυριά (δάνεια), καθώς και την αξία συνταξιοδοτικών προγραμμάτων ιδιωτικής ασφάλισης και λοιπών χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων. Σημειώνεται ότι οι δοθείσες αξίες βασίζονταν σε προσωπική εκτίμηση των ερωτώμενων.

Στον Πίνακα 6 απεικονίζονται τα ποσοστά των νοικοκυριών που δήλωσαν ότι είχαν στην κυριότητά τους κάποιο περιουσιακό στοιχείο τη χρονική στιγμή της συνέντευξης, καθώς και οι μέσοι και οι διάμεσοι ανά νοικοκυριό ανά τύπο περιουσιακού στοιχείου. Όπως καταγράφηκε στην έρευνα, το 2009 το 96,7% των νοικοκυριών είχε στην ιδιοκτησία του κάποιο

24 Αντίστοιχα συμπεράσματα είχαν παρατηρηθεί και στις προηγούμενες έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος για το δανεισμό των νοικοκυριών, π.χ. Συμιγιάννης και Τζαμουράνη (2007), Μητράκος και Συμιγιάννης (2009), και επίσης ανάλογα συμπεράσματα παρατηρούνται και στο σύνολο των χωρών που συμμετείχαν στην έρευνα (HFCN, 2013α).

25 Οι Bover et al. (2013) εξετάζουν τη συμβολή των δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των νοικοκυριών για όλες τις χώρες της ζώνης του ευρώ, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδος, και επίσης αναλύουν και θεσμικούς παράγοντες που επηρεάζουν τις κατανομές αυτές σε κάθε χώρα. Πάντως τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την περιγραφική ανάλυση όσον αφορά τη συμμετοχή στο δανεισμό και την κατανομή του χρέους επιβεβαιώνονται και με το οικονομετρικό υπόδειγμα της μελέτης των Bover et al. (2013).

Πίνακας 6 Κατανομή περιουσιακών στοιχείων

Περιουσιακά στοιχεία	Νοικοκυριά (%)	Αξία περιουσιακών στοιχείων		Ποσοστό στη συνολική περιουσία (%)
		Μέσος (ευρώ)	Διάμεσος (ευρώ)	
Σύνολο καθαρής περιουσίας	94,3 *(1,0)*[1]	147.757 *(5.030)*	101.934 *(2.540)*	
Σύνολο περιουσίας	96,7 *(1,0)*	159.704 *(5.070)*	110.200 *(2.570)*	100
Σύνολο πραγματικών περιουσιακών στοιχείων	92,2	161.199	114.260	93,1
Σύνολο ακίνητης περιουσίας	78,7	169.845	120.000	83,7
Κύρια κατοικία	72,4	123.381	100.000	55,9
Άλλη ακίνητη περιουσία	37,9	117.085	61.932	27,8
Αυτοκίνητα	73,0	9.380	6.000	4,3
Αντικείμενα μεγάλης αξίας	3,4	14.662	4.000	0,3
Προσωπικές επιχειρήσεις	9,8	77.460	36.183	4,8
Σύνολο χρηματοοικ. περιουσιακών στοιχείων	74,5	14.904	4.372	6,9
Καταθέσεις	73,4	12.201	3.637	5,6
Αμοιβαία κεφάλαια-Μετοχές-Ομόλογα	4,0	24.250	7.341	0,6
Απαιτήσεις/δάνεια προς άλλα νοικοκυριά	3,9	7.055	2.500	0,2
Ιδιωτικά συνταξιοδοτικά προγράμματα	3,8	22.625	10.518	0,5

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων της έρευνας για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών 2009 της Τράπεζας της Ελλάδος.
1. Σε παρένθεση δίδονται τα τυπικά σφάλματα των κύριων μεγεθών.

περιουσιακό στοιχείο και το 94,3% είχε θετική καθαρή περιουσιακή θέση, δηλαδή η αξία των περιουσιακών στοιχείων που δήλωσε στο ερωτηματολόγιο υπερέβαινε το υπόλοιπο των δανείων του. Η ιδιοκτησία ακίνητης περιουσίας ήταν ευρέως διαδεδομένη, εφόσον το 78,7% δήλωσε ότι είχε στην κυριότητά του κάποιο ακίνητο. Αυτό εν πολλοίς οφειλόταν στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης, το οποίο ανερχόταν στο 72,4%.[26] Επίσης, το 37,9% των νοικοκυριών δήλωσε ότι είχε στην ιδιοκτησία του άλλη ακίνητη περιουσία.

Συγκρίνοντας τα στοιχεία αυτά με τα αντίστοιχα των άλλων χωρών της ζώνης του ευρώ (βλ. πίνακα Παραρτήματος) προκύπτει ότι το ποσοστό της ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα ήταν υψηλότερο από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, και πιο κοντά στο ποσοστό των χωρών της νότιας Ευρώπης, ενώ υψηλά ποσοστά είχαν και η Σλοβενία και η Σλοβακία. Επίσης, το ποσοστό ιδιοκτησίας άλλων ακινήτων στην Ελλάδα ήταν αρκετά υψηλό σε σχέση με τις άλλες χώρες. Παρά τα υψηλά αυτά ποσοστά, το ποσοστό των νοικοκυριών με κάποιο στεγαστικό δάνειο ήταν μικρότερο από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ. Αντίθετα, το υψηλό ποσοστό ιδιοκτησίας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις δωρεές και κληρονομιές: το 39,6 % των ιδιοκτητών (ή το 28,4% στο σύνολο του δείγματος) δήλωσε ότι απέκτησε την κύρια κατοικία από δωρεά ή κληρονομιά. Αυτό το ποσοστό είναι το υψηλότερο στις χώρες του ευρώ και σαφώς υψηλότερο του μέσου όρου της ζώνης του ευρώ (20,1% των ιδιοκτητών και 12,6% για το σύνολο των νοικοκυριών αντίστοιχα).[27]

Μετά τα ακίνητα, το πλέον διαδεδομένο περιουσιακό στοιχείο ήταν οι καταθέσεις. Το

26 Το ποσοστό αυτό είναι το ίδιο με αυτό της έρευνας EU-SILC 2009 για την Ελλάδα, εφόσον, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, τα στοιχεία της παρούσας έρευνας σταθμίστηκαν έτσι ώστε τα ποσοστά αυτά να συμπίπτουν.

27 Ανάλογα συμπεράσματα ως προς την ιδιοκτησία άλλων ακινήτων και το υψηλό ποσοστό δωρεών/κληρονομιών προκύπτει και από την έρευνα SHARE (Νεκτάριος και Γεωργιάδης, 2009).

73,4% των νοικοκυριών δήλωσε ότι είχε καταθέσεις, με μέση και διάμεσο τιμή 12.201 και 2.637 ευρώ αντίστοιχα. Τα αυτοκίνητα είναι η επόμενη πιο διαδεδομένη κατηγορία, αφού το 73% των νοικοκυριών δήλωσαν ότι είχαν κάποιο αυτοκίνητο. Αντιθέτως, από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι τα χρηματοοικονομικά προϊόντα, πέραν των καταθέσεων, όπως αμοιβαία κεφάλαια, ομόλογα, μετοχές, ιδιωτικά συνταξιοδοτικά προγράμματα, δεν ήταν ευρέως διαδεδομένα. Μόλις το 4% δήλωσε ότι είχε στην κυριότητά του αμοιβαία κεφάλαια, ομόλογα ή μετοχές, ενώ το 3,8% δήλωσε ότι είχε στην κυριότητά του κάποιο ιδιωτικό συνταξιοδοτικό πρόγραμμα, ποσοστό μάλιστα το οποίο ήταν το χαμηλότερο μεταξύ των χωρών της ζώνης του ευρώ. Σημαντικό περιουσιακό στοιχείο για το 9,8% των νοικοκυριών ήταν οι προσωπικές επιχειρήσεις, με μέση και διάμεσο αξία 77.470 και 36.183 ευρώ αντίστοιχα.

Συνολικά, όσον αφορά τη σύνθεση της περιουσίας των νοικοκυριών στην Ελλάδα, αυτή συνίστατο κατ' εξοχήν από πραγματικά περιουσιακά στοιχεία, και ιδιαίτερα ακίνητα, αφού το σύνολο των πραγματικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο της περιουσίας του δείγματος ανερχόταν στο 93,1% και το σύνολο της ακίνητης περιουσίας στο σύνολο της περιουσίας στο 83,7%, ενώ το ποσοστό των χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο της περιουσίας του δείγματος ανερχόταν μόλις στο 6,9%. Συγκρίνοντας τα αντίστοιχα ποσοστά με αυτά των άλλων χωρών της ζώνης του ευρώ (πρβλ. πίνακα Παραρτήματος), η Ελλάδα είχε μαζί με τη Σλοβενία από τα υψηλότερα ποσοστά πραγματικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο των περιουσιακών στοιχείων, ακολουθούμενη από την Ιταλία, την Κύπρο και τη Σλοβακία με ποσοστά κοντά στο 90%.[28]

Η κατανομή μεταξύ πραγματικών περιουσιακών στοιχείων και χρηματοοικονομικών στοιχείων διαφοροποιείται ανάλογα με το ύψος της περιουσίας – στο Διάγραμμα 1 παρουσιάζεται η σύνθεση ανά δεκατημόριο της συνολικής περιουσίας των νοικοκυριών. Για

Διάγραμμα 1 Σύνθεση περιουσιακών στοιχείων ανά εκατοστημόριο συνόλου περιουσίας

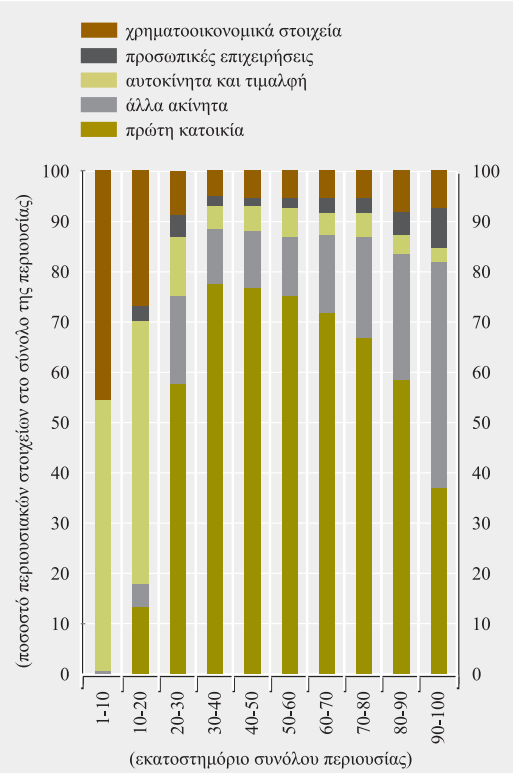

Πηγή: Eurostat, Structural business statistics.

το πρώτο δεκατημόριο, δηλ. για το 10% των νοικοκυριών με τη χαμηλότερη περιουσία (έως 3.800 ευρώ), η περιουσία αποτελούνταν από αυτοκίνητα (ή αντικείμενα μεγάλης αξίας) και χρηματοοικονομικά στοιχεία, εφόσον τα περισσότερα από αυτά τα νοικοκυριά δεν είχαν ιδιόκτητη κατοικία. Στο δεύτερο δεκατημόριο κατέλαβαν μικρό μερίδιο η πρώτη κατοικία και οι προσωπικές επιχειρήσεις, ενώ τα αυτοκίνητα εξακολούθησαν να συνιστούν το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας των νοικοκυριών αυτών. Για το τρίτο έως και το ένατο δεκατημόριο η πρώτη κατοικία αποτελούσε το μεγαλύτερο μέρος της περι-

28 Βέβαια, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, από τη σύγκριση των στοιχείων της έρευνας με τα αντίστοιχα μακροοικονομικά στοιχεία, το φαινόμενο της υποεκτίμησης των καταθέσεων, που παρατηρήθηκε σε όλες τις χώρες, φαίνεται ότι ήταν πιο έντονο στην Ελλάδα (HFCN, 2013β), κάτι το οποίο επηρεάζει το λόγο πραγματικών/χρηματοοικονομικών στοιχείων.

ουσίας των νοικοκυριών αυτών, ενώ προοδευτικά αυξανόταν και το μερίδιο των άλλων ακινήτων. Για το 10% των νοικοκυριών με τη μεγαλύτερη περιουσία, τα άλλα ακίνητα είχαν το μεγαλύτερο ποσοστό στο σύνολο της περιουσίας τους, ενώ μεγαλύτερα ήταν και τα μερίδια των προσωπικών επιχειρήσεων και των άλλων χρηματοοικονομικών στοιχείων.

Συγκρίνοντας το ύψος της καθαρής περιουσίας των νοικοκυριών στην Ελλάδα το 2009 με τις άλλες χώρες της ζώνης του ευρώ, προκύπτει ότι, αν και ο μέσος όρος ήταν σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, το διάμεσο, το "τυπικό", νοικοκυριό είχε περιουσία το 2009 παραπλήσια προς αυτή του διάμεσου νοικοκυριού της ζώνης του ευρώ. Εδώ σημειώνεται ότι η διάμεσος είναι πιο κατάλληλη για να αντιπαραβάλει κανείς το "τυπικό" νοικοκυριό σε κάθε χώρα, ενώ η μέση τιμή είναι ενδεικτική, εκ κατασκευής, της συνολικής περιουσίας που θα αναλογούσε στο νοικοκυριό αν το σύνολο της περιουσίας της υπό μελέτη χώρας ήταν ίσα κατανεμημένη.[29] Όπως αναλύεται στο Household Finance and Consumption Network (2013α), για την εξήγηση των διαφορών της περιουσίας μεταξύ των χωρών πρέπει να ληφθούν υπόψη μεταξύ άλλων οι μεταβολές των τιμών των περιουσιακών στοιχείων, η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων εντός των χωρών, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών, το ποσοστό ιδιοκατοίκησης, οι κρατικές παροχές και αντίστοιχα η ανάγκη των νοικοκυριών να καλύψουν ελλείψεις στις τελευταίες.[30] Από αυτούς τους παράγοντες ιδιαίτερα σημαντικός είναι οι τιμές των περιουσιακών στοιχείων και ιδιαίτερα των ακινήτων. Μάλιστα, οι Christelis et al. (2011) συμπεραίνουν για τις Ηνωμένες Πολιτείες ότι οι μεταβολές του πλούτου των νοικοκυριών οφείλονται κυρίως στις μεταβολές των τιμών των περιουσιακών στοιχείων παρά στην αποταμίευση. Στην Ελλάδα οι τιμές των ακινήτων παρουσίασαν συνεχείς και σημαντικούς ρυθμούς αύξησης από το 1994[31] φθάνοντας στην κορύφωσή τους το 2008, ενώ το 2009 παρουσίασαν μικρή μόνο κάμψη. Συνεπώς η αξία των περιουσιακών στοιχείων, η οποία βασίζεται σε προσωπική εκτίμηση των κατόχων τους, σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στις υψηλές τιμές των ακινήτων το έτος που διεξήχθη η έρευνα. Από το 2009 οι τιμές των ακινήτων έχουν σημειώσει πτώση περίπου 20%,[32] στοιχείο που επηρεάζει αντίστοιχα την αξία αλλά και τη διάρθρωση των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών.

Κατανομή περιουσιακών στοιχείων ανά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού

Στην ενότητα αυτή θα εξετάσουμε συνοπτικά την κατανομή του συνόλου της περιουσίας και των σημαντικότερων συνιστωσών αυτής, συγκεκριμένα της πρώτης κατοικίας, της άλλης ακίνητης περιουσίας, των προσωπικών επιχειρήσεων και των χρηματοοικονομικών στοιχείων, σε σχέση με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού (βλ. Πίνακα 7).

Παρατηρούμε ότι η κατανομή του συνόλου της περιουσίας, και των συνιστωσών αυτής, σε σχέση με την ηλικία του προσώπου αναφοράς βαίνει αύξουσα στις νεότερες ηλικιακές ομάδες, παρουσιάζει το μέγιστο για το σύνολο της περιουσίας, όπως και για την άλλη ακίνητη περιουσία και τα χρηματοοικονομικά στοιχεία, στην ηλικιακή ομάδα των 51-60 ετών και φθίνει στις γηραιότερες ηλικιακές ομάδες. Το μέγιστο της αξίας της πρώτης κατοικίας και των προσωπικών επιχειρήσεων παρουσιάζονται στην αμέσως νεότερη ηλικιακή ομάδα.

Ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο, παρατηρείται θετική σχέση με το σύνολο της περιου-

29 Επίσης, η κατά κεφαλήν μέση τιμή είναι πιο συγκρίσιμο μέτρο εφόσον λαμβάνει υπόψη της το ότι σε διαφορετικές χώρες επικρατούν διαφορετικά μεγέθη νοικοκυριών. Η κατά κεφαλήν μέση τιμή καθαρής περιουσίας για τις χώρες της ζώνης του ευρώ δίδεται στο HFCN(2013β).

30 Για παράδειγμα, οι Cowell et al. (2012) παρατηρούν ότι σε χώρες με υψηλές κρατικές παροχές τα νοικοκυριά έχουν κατά μέσο όρο συγκριτικά χαμηλότερη περιουσία.

31 Από τότε υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία: http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Statistics/realestate/indices.aspx.

32 Σύμφωνα με το δείκτη που καταρτίζει το Τμήμα Ανάλυσης Αγοράς Ακινήτων της Τράπεζας της Ελλάδος: http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/Νέοι_Πίνακες_Τιμών_Κατοικιών_full.pdf.

Πίνακας 7 Κατανομή περιουσιακών στοιχείων ανάλογα με τα δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά του νοικοκυριού

		Σύνολο περιουσιακών στοιχείων		Καθαρή περιουσιακή θέση		Πρώτη κατοικία		Άλλη ακίνητη περιουσία		Προσωπικές επιχειρήσεις		Χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία	
		% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)	% νοικο-κυριών	Διάμεσος (ευρώ)
Σύνολο		96,7	110.200	94,3	101.934	72,4	100.000	37,9	61.932	9,8	36.183	74,5	4.372
Ηλικία προσώπου αναφοράς	16-30	88,5	5.013	85,1	3.464	21,5	131.589	12,9	58.000	5,5	30.002	71,4	1.000
	31-40	95,5	106.383	91,4	81.733	55,6	120.000	31,0	60.000	13,2	42.000	76,3	3.539
	41-50	98,8	144.000	94,7	125.593	73,1	130.000	40,7	69.400	13,6	45.099	75,1	5.000
	51-60	99,0	151.058	97,1	133.380	82,4	100.000	46,2	80.000	13,2	37.236	77,0	5.262
	61-70	98,8	118.611	97,1	112.961	84,9	100.000	48,8	70.000	9,8	20.000	75,2	5.000
	71+	95,3	87.125	95,3	85.192	86,5	80.000	34,3	50.000	1,8	50.000	70,5	4.059
Εκπαιδευτικό επίπεδο προσώπου αναφοράς	Έως και τριτάξιο γυμνάσιο	96,5	92.900	94,6	86.856	80,4	80.000	38,6	50.000	9,3	20.000	67,4	3.000
	Απολυτήριο λυκείου, μεταλυκειακό	96,1	121.400	92,7	104.918	64,6	120.500	33,9	74.213	11,6	44.762	78,0	4.000
	Τριτοβάθμια εκπαίδευση	98,4	169.652	96,3	147.588	67,3	150.000	42,7	85.435	8,1	57.000	84,3	8.648
Επαγγελματική κατάσταση προσώπου αναφοράς	Μισθωτός	97,1	112.172	93,2	95.964	62,4	120.000	33,6	71.003	2,8	21.923	75,3	4.000
	Ελ.επαγγελματίας	99,2	166.603	97,0	150.310	76,2	114.344	49,6	61.800	39,3	47.000	78,3	6.124
	Συνταξιούχος	97,3	102.088	96,4	100.520	86,8	82.975	40,7	59.678	3,1	20.000	73,9	4.729
	Άλλο	84,9	15.409	82,7	14.535	46,4	87.505	15,3	69.396	2,9	20.000	61,4	967
Κύρια κατοικία	Ιδιόκτητη χωρίς υποχρεώσεις	100,0	145.578	100,0	142.328	100,0	100.000	45,2	62.125	10,1	36.272	77,3	5.506
	Ιδιόκτητη με υποχρεώσεις	100,0	173.966	98,3	119.804	100,0	125.000	37,1	66.600	13,1	31.600	71,2	2.946
	Με ενοίκιο	88,2	7.040	80,4	5.416	-	-	22,8	60.000	7,6	40.292	70,2	2.000
Εισόδημα	0-11.000	89,5	55.113	87,7	51.330	64,5	73.627	23,3	31.200	3,5	15.425	59,6	1.417
	11.001-18.000	96,1	81.100	93,1	73.722	69,0	95.095	28,6	50.000	4,8	36.599	69,4	2.379
	18.001-27.000	99,3	113.357	96,5	105.780	71,9	100.000	41,3	64.135	9,0	23.719	77,9	3.298
	27.001-40.000	99,3	137.186	96,3	122.800	74,6	120.000	42,0	66.000	11,8	27.615	82,6	5.090
	40.001+	99,7	225.860	98,2	202.733	82,5	150.000	54,9	100.000	20,6	56.973	83,3	11.314
Καθαρή περιουσία	1-15.000	83,9	3.999	72,0	2.000	6,6	45.000	5,1	10.000	2,5	8.630	61,9	1.000
	15.001-74.000	100,0	53.246	100,0	49.539	74,2	50.000	26,3	20.162	7,4	15.630	65,1	2.470
	74.001-130.000	100,0	105.712	100,0	102.180	92,9	92.106	31,6	30.000	7,8	16.644	75,1	3.947
	130.001 - 220.000	100,0	179.187	100,0	166.930	95,0	134.519	48,3	60.000	11,0	33.452	83,4	5.812
	220.001+	100,0	353.372	100,0	332.144	94,4	180.000	78,4	150.000	20,5	100.000	87,0	15.000
Μέγεθος νοικοκυριού	1	90,5	49.708	87,5	44.027	53,3	80.000	20,7	60.000	1,9	20.000	69,7	2.000
	2	97,8	102.141	96,2	97.317	77,4	100.000	36,8	50.000	5,7	46.517	74,7	5.000
	3	98,8	141.382	95,9	125.309	76,9	113.323	46,1	78.670	14,0	43.596	75,7	5.000
	4+	98,5	160.480	96,1	138.953	77,4	121.768	44,3	70.000	16,2	30.000	76,7	5.000

σίας και τα επιμέρους περιουσιακά στοιχεία, δηλαδή αυξάνεται και το ποσοστό κατοχής και η αξία των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο του προσώπου αναφοράς. Εξαίρεση σε αυτό το πρότυπο είναι το ποσοστό ιδιοκτησίας της πρώτης κατοικίας, για την οποία παρατηρείται το υψηλότερο ποσοστό ιδιοκτησίας στα νοικοκυριά με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο, εύρημα το οποίο πιθανόν συσχετίζεται με το υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης στις αγροτικές περιοχές.

Σε σχέση με την επαγγελματική κατάσταση του προσώπου αναφοράς, η υψηλότερη διάμεσος αξία συνόλου και καθαρής περιουσίας παρατηρήθηκε για τους ελεύθερους επαγγελματίες (166.603 ευρώ και 150.310 ευρώ αντίστοιχα). Όσον αφορά το σύνολο της περιουσίας, τη δεύτερη υψηλότερη θέση έχουν οι μισθωτοί ακολουθούμενοι από τους συνταξιούχους, ενώ όσον αφορά την καθαρή περιουσιακή θέση, οι συνταξιούχοι έχουν ελαφρά υψηλότερη καθαρή περιουσιακή θέση από τους μισθωτούς, κάτι στο οποίο συμβάλλει το γεγονός ότι οι πρώτοι έχουν λιγότερα δάνεια.

Η σχέση περιουσίας και εισοδήματος είναι θετική, και στα υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια παρατηρήθηκαν υψηλότερα ποσοστά κατοχής και υψηλότερες αξίες για το σύνολο της περιουσίας και για τα επιμέρους περιουσιακά στοιχεία.

Το μέγεθος του νοικοκυριού συσχετίζεται και αυτό θετικά με την κατανομή της περιουσίας, καθώς τα πολυπληθέστερα νοικοκυριά έχουν μεγαλύτερη μικτή και καθαρή αξία περιουσιακών στοιχείων.

Όπως σημειώσαμε και για την κατανομή των δανείων, η ανάλυση αυτή είναι περιγραφική, και για την εξαγωγή συμπερασμάτων όσον αφορά τη συμβολή κάθε παράγοντα στην απόκτηση ή το ύψος της περιουσίας απαιτείται οικονομετρικό υπόδειγμα ώστε να ελέγχονται ταυτόχρονα όλοι οι παράγοντες που επηρεάζουν το υπό μελέτη μέγεθος.[33]

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Έρευνα για την Οικονομική Κατάσταση των Νοικοκυριών και η Household Finance and Consumption Survey (HFCS), για την Ελλάδα και τη ζώνη του ευρώ αντίστοιχα, αποτελούν μια νέα πλούσια πηγή στοιχείων για την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών, καταγράφοντας στοιχεία για τα δάνεια, το εισόδημα, την περιουσία, τις μεταβιβάσεις μεταξύ γενεών, την κατανάλωση και την αποταμίευση των νοικοκυριών.

Η παρούσα μελέτη περιέγραψε τα βασικά στοιχεία της μεθοδολογίας της πρώτου κύματος της έρευνας που υλοποιήθηκε στην Ελλάδα το 2009. Επίσης, παρουσίασε συνοπτικά στοιχεία για το εισόδημα, τη σύνθεση και την κατανομή του χρέους, καθώς για τη σύνθεση και την κατανομή των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών στην Ελλάδα το 2009.

Από τα στοιχεία της έρευνας προκύπτει ότι η πρόσβαση στο δανεισμό και ο βαθμός χρέωσης των ελληνικών νοικοκυριών το 2009 ήταν σε ελαφρώς χαμηλότερα επίπεδα από τα αντίστοιχα μεγέθη για το σύνολο των χωρών της ζώνης του ευρώ. Ο δανεισμός ήταν περισσότερο συγκεντρωμένος στα ανώτερα περιουσιακά και εισοδηματικά κλιμάκια, ενώ οι δείκτες δανειακής επιβάρυνσης ήταν για τη συντριπτική πλειοψηφία των νοικοκυριών σε επίπεδα που θεωρούνται ανεκτά. Επίσης, το χρέος των νοικοκυριών ήταν μάλλον περιορισμένο σε σχέση με την περιουσία τους.

Η περιουσία των νοικοκυριών στην Ελλάδα, όπως την κατέγραψε η έρευνα το 2009, συνίστατο κυρίως από πραγματικά περιουσιακά στοιχεία, το σημαντικότερο εκ των οποίων ήταν τα ακίνητα. Η Ελλάδα είχε υψηλό βαθμό ιδιοκατοίκησης αλλά και υψηλό βαθμό ιδιοκτησίας άλλων ακινήτων σε σχέση με τις

33 Η μελέτη των Arrondel et al. (2013) αναπτύσσει probit και tobit υποδείγματα για όλες τις χώρες της ζώνης του ευρώ και εξετάζει τη συσχέτιση των δημογραφικών και οικονομικών χαρακτηριστικών των νοικοκυριών με την πιθανότητα ιδιοκτησίας κάθε τύπου περιουσιακού στοιχείου και με το ύψος της περιουσίας από κάθε τύπο.

χώρες της ζώνης του ευρώ. Σημαντικό παράγοντα στον υψηλό βαθμό ιδιοκτησίας αποτελούν οι κληρονομιές και δωρεές. Όσον αφορά το ύψος της καθαρής περιουσίας, αν και ο μέσος όρος ήταν σε αρκετά χαμηλότερα επίπεδα από το μέσο όρο της ζώνης του ευρώ, το διάμεσο, το "τυπικό", νοικοκυριό είχε περιουσία το 2009 παραπλήσια προς αυτή του διάμεσου νοικοκυριού της ζώνης του ευρώ, εύρημα το οποίο εν μέρει οφείλεται στο υψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης στην Ελλάδα και στις σχετικά υψηλές τιμές των ακινήτων την περίοδο της έρευνας.

Είναι γνωστό ότι από το 2009, το έτος που διεξήχθη η έρευνα, η Ελλάδα βιώνει μια βαθιά οικονομική κρίση, η οποία έχει επηρεάσει βαρύτατα την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών. Η μεγάλη αύξηση της ανεργίας, η πτώση των μισθών και η αύξηση της φορολογίας έχουν συρρικνώσει το εισόδημα των νοικοκυριών. Για τα νοικοκυριά με δάνειο, η χρηματοοικονομική πίεση των νοικοκυριών έχει αυξηθεί σημαντικά, όπως άλλωστε δείχνει το αυξανόμενο ποσοστό δανείων σε καθυστέρηση. Επίσης, η αξία των περιουσιακών στοιχείων των νοικοκυριών έχει υποστεί σημαντική μείωση, αφενός λόγω της μεγάλης πτώσης των τιμών των ακινήτων, τα οποία αποτελούν το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο των νοικοκυριών, και αφετέρου λόγω του ότι τα νοικοκυριά αναλώνουν περιουσιακά στοιχεία προκειμένου να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες διαβίωσης και στην αποπληρωμή των δανειακών και φορολογικών υποχρεώσεών τους. Τα στοιχεία λοιπόν της έρευνας αυτής πρέπει να αξιολογούνται μέσα σε αυτό το πλαίσιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου, Λ. (1984), "Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα", *Επιστημονικές Μελέτες*, No. 6, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Μελετών, Αθήνα.

Arrondel, L., L. Bartiloro, P. Fessler, M. Haliassos, P. Lindner, T. Mathä, F. Savignac, C. Rampazzi, T. Schmidt, M. Schürz and P. Vermeulen (2013), "How do households choose to allocate their wealth? Some stylized facts derived from the Eurosystem Household Finance and Consumption Survey". Αδημοσίευτη μελέτη, διαθέσιμη στο http://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/131017/ papers/Session_1_Household_Assets.pdf.

Christelis, D., D. Georgarakos and T. Jappelli (2011), "Wealth shocks, unemployment shocks and consumption in the wake of the Great Recession", Working paper 279, CSEF, University of Naples.

Bonci, R., G. Marchese and A. Neri (2005), "Financial wealth in the financial accounts and in the Survey of Household Income and Wealth", Temi di discussione (Economic working papers) 565, Bank of Italy.

Bover, O., J.M. Casado, S. Costa, P. Du Caju, Y. McCarthy, E. Sierminska, P. Tzamourani, E. Villanueva, T. Zavadil (2013), "The Distribution of Debt Across Euro Area Countries: The Role of Individual Characteristics, Institutions and Credit Conditions". Αδημοσίευτη μελέτη, διαθέσιμη στο http://www.ecb.europa.eu/events/pdf/ conferences/131017/papers/Session_1_Household_Debt.pdf.

Brandolini, A., S. Magri and T. Smeeding (2009). "Asset-based measurement of poverty". *Journal of Policy Analysis and Management*, Volume 29(2).

Cowell, F., E. Karagiannaki and A. McKnight (2012), "Mapping and Measuring the Distribution of Household Wealth: A Cross-Country Analysis," CASE working paper 165, London School of Economics.

Debelle, G. (2004), "Macroeconomic implications of rising household debt", *BIS Working Papers*, No. 153.

Davies, J.B., S. Sandström, A. Shorrocks and E.N. Wolff (2008). "The World Distribution of Household Wealth", Discussion Paper No. 2008/03, United Nations University – World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Ελσίνκι.

DeVaney, S.A. (1994), "The Usefulness of Financial Ratios as Predictors of Household Insolvency: Two Perspectives", *Financial Counseling and Planning*, Volume 5.

Faruqui, U. (2008), "Indebtedness and the Household Financial Health: An Examination of the Canadian Debt Service Ratio Distribution", Bank of Canada, Working Paper/Document de travail 2008-46.

Honkkila, J., C. Sánchez-Muñoz and M. Zeleny (2012), "Validating and evaluating multiply imputed country datasets: the case of the Eurosystem Household Finance and Consumption Survey", Εργασία που παρουσιάστηκε στο European Conference on Quality in Official Statistics (Q2012), Αθήνα, 29 Μαΐου-1 Ιουνίου 2012.

Household Finance and Consumption Network (HFCN) (2013α), *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey, Results from the First Wave.*

Household Finance and Consumption Network (HFCN) (2013β), *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey, Methodological Report for the First Wave.*

Kohler, M., E. Connolly and K. Smith (2004), "The Composition and Distribution of Household Assets and Liabilities: Evidence from the 2002 HILDA Survey", *Reserve Bank of Australia Bulletin.*

Μητράκος, Θ.Μ., Γ.Θ. Συμιγιάννης και Π. Τζαμουράνη (2005), "Το χρέος των ελληνικών νοικοκυριών: ενδείξεις από μία δειγματοληπτική έρευνα", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 25.

Μητράκος, Θ.Μ. και Γ.Θ. Συμιγιάννης (2009), "Προσδιοριστικοί παράγοντες του δανεισμού και της χρηματοοικονομικής πίεσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα, Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 32.

Moore, J., L.L. Stinson, and E.J. Welniak Jr. (2000), "Income Measurement Error in Surveys: A Review", *Journal of Official Statistics*, 16(4).
Νεκτάριος, Μ. και Θ. Γεωργιάδης (2009), "Ηλικιωμένοι στην Ευρώπη. Ιδιοκτησία και αξία των καθαρών περιουσιακών στοιχείων", στο συλλογικό τόμο: *Ζωή 50+*, επιμέλεια: Α. Λυμπεράκη, Π.Τήνιος, Τ. Φιλαλήθης.
Office of National Statistics (2012), Wealth in Great Britain Wave 2, 2008-2010 (Part 2), Chapter 3: Financial Wealth, 2008/10 (http://www.ons.gov.uk/ons/dcp171776_271544.pdf).
Συμιγιάννης, Γ.Θ. και Π. Τζαμουράνη (2007), "Δανεισμός και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών: αποτελέσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος", Τράπεζα της Ελλάδος, *Οικονομικό Δελτίο*, Τεύχος 28.
Τράπεζα της Ελλάδος (2010), *Νομισματική Πολιτική 2009-2010.*
Τράπεζα της Ελλάδος (2013), *Νομισματική Πολιτική 2012-2013.*
Tzamourani, P. (2012), "Coherence assessment of the Greek HFCS with comparable data sources". Εργασία που παρουσιάστηκε στο European Conference on Quality in Official Statistics, Αθήνα, Μάιος 2012 (http://www.q2012.gr/articlefiles/sessions/8.3tzamourani_q2012_revised.pdf).
United Nations (2011), Canberra Group Handbook on Household Income Statistics, Second Edition. (http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/Canberra_Group_Handbook_2nd_edition.pdf).

Επιλεγμένοι δείκτες των χωρών της ζώνης του ευρώ

Χώρες και έτος που διεξήχθη η έρευνα	Μέσο μέγεθος νοικοκυριού	Εισόδημα		Χρέος και δείκτες δανειακής επιβάρυνσης						Περιουσία						
		Διάμεσος (ευρώ)	Μέσος (ευρώ)	Νοικοκυριά με κάποιο δάνειο, %	Νοικοκυριά με ενυπόθηκο δάνειο, %	Νοικοκυριά με άλλο δάνειο, %	Λόγος δανείων προς εισόδημα, διάμεσος, %	Λόγος δόσεων προς εισόδημα, διάμεσος, %	Συμβολή ενυπόθηκων δανείων στο σύνολο του χρέους του δείγματος, %	Καθαρή περιουσία, διάμεσος (χιλιάδες ευρώ)	Καθαρή περιουσία, μέσος (χιλιάδες ευρώ)	Νοικοκυριά με ιδιόκτητη κατοικία, %	Νοικοκυριά με άλλο ακίνητο, %	Νοικοκυριά με καταθέσεις, %	Νοικοκυριά με ιδιωτικές συντάξεις, %	Λόγος των πραγματικών περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο των περιουσιακών στοιχείων, %
Ζώνη του ευρώ	2,32	28.600	37.800	43,7	23,1	29,3	62	13,9	82,8	109,2	230,8	60,1	23,1	96,4	33,0	83,2
Βέλγιο (2010)	2,31	33.700	49.500	44,8	30,5	24,2	79,8	15,1	89,6	206,2	338,6	69,6	16,4	97,7	43,3	70,9
Γερμανία (2010)	2,04	32.500	43.500	47,4	21,5	34,6	37,3	10,9	87,7	51,4	195,2	44,2	17,8	99,0	46,5	78,8
Ελλάδα (2009)	2,64	22.000	27.700	36,6	17,5	26,1	47,2	14,7	78,7	101,9	147,8	72,4	37,9	73,4	3,8	93,0
Ισπανία (2008)	2,68	24.800	31.300	50,0	32,5	30,7	113,5	19,9	86,3	182,7	291,4	82,7	36,2	98,1	23,6	89,7
Γαλλία (2010)	2,24	29.200	36.900	46,9	24,4	32,8	50,4	14,7	75,6	115,8	233,4	55,3	24,7	99,6	37,5	80,7
Ιταλία (2010)	2,53	26.300	34.300	25,2	10,8	17,8	50,3	13,2	73,5	173,5	275,2	68,7	24,9	91,8	18,0	90,0
Κύπρος (2010)	2,76	32.300	43.300	65,4	44,8	47,9	157,0	25,0	85,8	266,9	670,9	76,7	51,6	81,2	45,7	91,9
Λουξεμβούργο (2010)	2,48	64.800	83.700	58,3	38,8	36,9	86,9	16,6	90,2	397,8	710,1	67,1	28,2	98,0	34,3	88,8
Μάλτα (2010)	2,85	21.600	26.400	34,1	15,6	25,2	52,0	11,5	76,0	215,9	366,0	77,7	31,4	96,9	24,2	86,6
Ολλανδία (2009)	2,22	40.600	45.800	65,7	44,7	37,3	194,1	14,5	82,9	103,6	170,2	57,1	6,1	94,2	49,8	73,4
Αυστρία (2010)	2,13	32.300	43.900	35,6	18,4	21,4	35,6	5,6	83,2	76,4	265,0	47,7	13,4	99,4	17,7	83,1
Πορτογαλία (2010)	2,71	14.600	20.300	37,7	26,7	18,3	134,0	17,3	92,1	75,2	152,9	71,5	27,1	94,3	14,1	87,5
Σλοβενία (2010)	2,57	1.800	22.300	44,5	14,1	38,9	26,6	15,8	41,7	100,7	148,7	81,8	23,2	93,6	18,3	94,4
Σλοβακία (2010)	2,83	11.200	13.500	26,8	9,6	19,9	22,7	12,5	81,2	61,2	79,7	89,9	15,3	91,2	15,0	91,7
Φινλανδία (2009)	2,08	36.300	45.100	59,8	-[1]	-[1]	64,3	-[1]	-[1]	85,8	161,5	67,8	29,8	100,0	23,7	85,0

Πηγή: HFCN (2013α), *The Eurosystem Household Finance and Consumption Survey - Results from the First Wave.*
1. Ελλείπουσες τιμές.

ΔΟΚΙΜΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2012 - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2013)

Το κεφάλαιο αυτό περιέχει περιλήψεις Δοκιμίων Εργασίας που συγγράφονται από στελέχη ή/και εξωτερικούς συνεργάτες της Τράπεζας της Ελλάδος και εκδίδονται από την Τράπεζα. Τα πλήρη κείμενα, υπό το γενικό τίτλο "Working Papers" είναι διαθέσιμα μόνο στα αγγλικά (βλ. www.bankofgreece.gr).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

150. On the optimal mix of fiscal and monetary policy actions
Apostolis Philippopoulos, Petros Varthalitis and Vanghelis Vassilatos

151. Inflation persistence and the rationality of inflation expectations
Sophocles N. Brissimis and Petros M. Migiakis

152. Audits and tax offenders: recent evidence from Greece
Athanasios Tagkalakis

153. The distortive effects of antitrust fines based on revenue
Vasiliki Bageri, Yannis Katsoulacos and Giancarlo Spagnolo

154. Measuring return and volatility spillovers in euro area financial markets
Dimitrios P. Louzis

155. A financial systemic stress index for Greece
Dimitrios P. Louzis and Angelos T. Vouldis

156. Price setting practices in Greece: evidence from a small-scale firm-level survey
Daphne Nicolitsas

157. Investment strategy and Greek shipping earnings: exploring the pre- and post-"ordering-frenzy" period
Zacharias G. Bragoudakis, Stelios T. Panagiotou and Helen A. Thanopoulou

158. Financial soundness indicators and financial crisis episodes
Maria Th. Kasselaki and Athanasios O. Tagkalakis

159. The asymmetric effect of income on import demand in Greece
Ioanna C. Bardakas

160. The impact of immigration on the employment and wages of native workers
Andri Chassamboulli and Theodore Palivos

161. Oil price shocks and stock market volatility: Evidence from European data
Stavros Degiannakis, George Filis and Renatas Kizys

162. How labour market regulation shapes bank performance in EU-15 countries?
Anastasia Koutsomanoli-Filippaki and Emmanuel Mamatzakis

On the optimal mix of fiscal and monetary policy actions
(Σχετικά με το βέλτιστο μίγμα μέτρων δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής)

Δοκίμιο εργασίας No. 150
Apostolis Philippopoulos, Petros Varthalitis and Vanghelis Vassilatos

Το δοκίμιο εξετάζει βέλτιστους νομισματικούς και δημοσιονομικούς ανατροφοδοτικούς κανόνες οικονομικής πολιτικής που αποβλέπουν στη μείωση του δημόσιου χρέους σε περίοδο οικονομικής ύφεσης. Το οικονομικό περιβάλλον βασίζεται σε ένα νεο-κεϋνσιανό Δυναμικό Στοχαστικό Υπόδειγμα Γενικής Ισορροπίας (DSGE) κλειστής οικονομίας, το οποίο λύνεται με βάση τα δημοσιονομικά στοιχεία της ευρωζώνης. Βασικός σκοπός της μελέτης είναι η ιεράρχηση εναλλακτικών δημοσιονομικών εργαλείων οικονομικής πολιτικής που χρησιμοποιούνται για τη σταθεροποίηση της οικονομίας από εξωγενείς διαταραχές ή/και για δημοσιονομική προσαρμογή, όταν παράλληλα η νομισματική πολιτική ακολουθεί έναν κανόνα τύπου Taylor. Τα αποτελέσματα επιτρέπουν να εκτιμηθεί αν, και πότε, μια δημοσιονομική προσαρμογή βελτιώνει την κοινωνική ευημερία και επιβεβαιώνουν την άποψη ότι καλύτερα να χρησιμοποιούνται οι δημόσιες δαπάνες, παρά οι φόροι, στην περίπτωση που η δημοσιονομική προσαρμογή είναι επιθυμητή.

Inflation persistence and the rationality of inflation expectations
(Επιμονή του πληθωρισμού και ορθολογικότητα των προσδοκιών για τον πληθωρισμό)

Δοκίμιο εργασίας No. 151
Sophocles N. Brissimis and Petros M. Migiakis

Η μελέτη εξετάζει την ορθολογικότητα των προβλέψεων για τον πληθωρισμό, όπως προκύπτουν από οικονομετρικά υποδείγματα (Greenbook) και έρευνες μεταξύ ειδικευμένων αναλυτών (Survey of Professional Forecasters), λαμβάνοντας υπόψη την ιδιότητα της υψηλής επιμονής. Το εύρημα ότι τα στοιχεία του πληθωρισμού και του προσδοκώμενου πληθωρισμού χαρακτηρίζονται από ιδιότητες που προσεγγίζουν τη μη στασιμότητα (near-unit roots) αποτελεί κίνητρο για την εφαρμογή ενός υποδείγματος ικανού να απομονώσει τοπικότητες (local-to-unity model), με αποτέλεσμα την εξέταση της υπόθεσης της τοπικής μοναδιαίας ρίζας (local unit root) έναντι της στασιμότητας.

Έτσι, η υπόθεση της στασιμότητας των ριζών με υψηλή επιμονή εξετάζεται (αντί να αποτελεί εκ προοιμίου παραδοχή), με αποτέλεσμα το συνδυασμό της έννοιας των τοπικοτήτων του δείγματος έναντι του πληθυσμού με την ανάλυση συνολοκλήρωσης, η οποία επιτρέπει τη διάκριση μεταξύ μακροχρόνιων και βραχυχρόνιων επιδράσεων. Σε αυτό το πλαίσιο διερευνούμε πιθανές τοπικές αποκλίσεις από την ορθολογικότητα, εξετάζοντας την ύπαρξη μιας μακροχρόνιας σχέσης, του ορθολογικού προτύπου, και βραχυχρόνιων επιδράσεων "μάθησης". Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι προβλέψεις για τον πληθωρισμό εμπίπτουν στο πρότυπο των ορθολογικών προσδοκιών, ενώ οι αναλυτές προσαρμόζουν τις προβλέψεις τους μέσα από μια αργή διαδικασία διόρθωσης σφαλμάτων. Επίσης, τα αποτελέσματα αυτά στηρίζουν την υπόθεση ότι η επιμονή του πληθωρισμού σχετίζεται με τη δυναμική διαδικασία των προσδοκιών.

Audits and tax offenders: recent evidence from Greece
(Φορολογικοί έλεγχοι και παραβάσεις: πρόσφατες ενδείξεις από την Ελλάδα)

Δοκίμιο εργασίας No. 152
Athanasios Tagkalakis

Η παρούσα μελέτη αξιοποιεί μια νέα βάση στατιστικών δεδομένων που αφορά στοιχεία από φορολογικούς ελέγχους του ΣΔΟΕ που διενεργήθηκαν το καλοκαίρι του 2012 σε περιοχές υψηλής οικονομικής δραστηριότητας και τουριστικής κίνησης στις 13 περιφέρειες της Ελλάδος. Τα ευρήματα της μελέτης υποδηλώνουν ότι η εντατικοποίηση των φορολογικών ελέγχων περιορίζει την παραβατικότητα και ενθαρρύνει τη φορολογική συμμόρφωση, λαμβάνοντας υπόψη κοινές διαχρονικές επιρροές καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των 13 περιφερειών της χώρας. Επιπλέον, η μεταβολή του ποσοστού παραβατικότητας λόγω της εντατικοποίησης των φορολογικών ελέγχων αποδεικνύεται εντονότερη σε περιοχές με υψηλή ανεργία, σε περιοχές με χαμηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο και σε κατά τεκμήριο τουριστικές περιοχές όπως τα νησιά. Η αύξηση του δείκτη οικονομικού κλίματος, ως προάγγελος καλύτερων οικονομικών συνθηκών, ενθαρρύνει τη φορολογική συμμόρφωση.

Τα ευρήματα αναδεικνύουν τη σημασία των φορολογικών ελέγχων ως μηχανισμού αποτελεσματικότερης τήρησης της φορολογικής νομοθεσίας, καθώς μπορούν να αποθαρρύνουν τη φοροδιαφυγή, να ενισχύσουν την αποδοτικότητα του φοροεισπρακτικού μηχανισμού και να συμβάλουν στην αύξηση των φορολογικών εσόδων. Ωστόσο, το τελικό αποτέλεσμα όσον αφορά την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής εξαρτάται και από τη δυνατότητα του κράτους να επιβάλει τις κατάλληλες ποινές και να εισπράξει τα επιβληθέντα πρόστιμα. Αν αυτό δεν επιτευχθεί, η εντατικοποίηση των φορολογικών έλεγχων από μόνη της δεν θα συμβάλει ουσιαστικά στον περιορισμό της φοροδιαφυγής.

The distortive effects of antitrust fines based on revenue
(Οι στρεβλωτικές επιδράσεις των προστίμων που επιβάλλονται στα καρτέλ υπολογιζόμενα με βάση τα έσοδα)

Δοκίμιο εργασίας No. 153
Vasiliki Bageri, Yannis Katsoulacos and Giancarlo Spagnolo

Σε όλες σχεδόν τις χώρες οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί ανταγωνισμού που παίρνουν τη μορφή συμφωνιών (καρτέλ) τιμωρούνται με πρόστιμα, τα οποία καθορίζονται όχι με βάση τα κέρδη που αποκομίζονται από τις πρακτικές συμπαιγνίας αλλά με βάση τις "επηρεαζόμενες πωλήσεις". Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις επιβάλλονται ανώτατα όρια στα πρόστιμα, τα οποία υπολογίζονται με βάση τις συνολικές πωλήσεις της επιχείρησης και όχι τις επηρεαζόμενες από τη συμφωνία πωλήσεις.

Η μελέτη εξετάζει μια σειρά από στρεβλώσεις που είναι αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών επιβολής προστίμων, προτείνει απλά μοντέλα για να παρουσιάσει τις ιδιότητες της συγκριτικής στατικής ανάλυσής τους και τις ποσοτικοποιεί με προσομοιώσεις που βασίζονται σε δεδομένα της αγοράς. Καταλήγει τονίζοντας την προφανή ανάγκη να εγκαταλειφθούν αυτοί οι στρεβλωτικοί εμπειρικοί κανόνες, οι οποίοι, όπως δείχνει η μελέτη, μπορεί να μειώνουν σημαντικά την κοινωνική ευημερία.

Measuring return and volatility spillovers in euro area financial markets
(Μέτρηση της διάχυσης των τιμών και της μεταβλητότητας των τιμών στις χρηματοπιστωτικές αγορές της ευρωζώνης)

Δοκίμιο εργασίας No. 154
Dimitrios P. Louzis

Η μελέτη της διασύνδεσης των χρηματοπιστωτικών αγορών είναι ιδιαίτερα σημαντική για την κατανόηση των κρίσεων και των μηχανισμών μετάδοσής τους, αλλά και για την αναγνώριση των συστημικών κινδύνων και τη διαφύλαξη της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας. Το παρόν δοκίμιο εξετάζει το φαινόμενο της διάχυσης (spillover effect), τόσο από την πλευρά των τιμών όσο και από την πλευρά της μεταβλητότητας των τιμών (αβεβαιότητας), στις τέσσερις κύριες αγορές (χρήματος, συναλλάγματος, μετοχών και ομολόγων) της ευρωζώνης.

Για την ποσοτικοποίηση των επιδράσεων διάχυσης χρησιμοποιείται η προσέγγιση των Diebold and Yilmaz (2012). Βασικό της πλεονέκτημα είναι ότι δεν επηρεάζεται από την αλλαγή της ταξινόμησης των μεταβλητών σε ένα VAR υπόδειγμα, γεγονός που διευκολύνει τις εμπειρικές εφαρμογές. Τα αποτελέσματα της οικονομετρικής μελέτης, τα οποία στηρίζονται σε δείγμα 12 ετών, καταγράφουν υψηλό ποσοστό διάχυσης μεταξύ των αγορών της ευρωζώνης σε όλη τη διάρκεια του δείγματος (2000-2012). Επίσης, η αγορά των μετοχών αναγνωρίζεται ως η κύρια πηγή διάχυσης των μεταβολών των τιμών και της μεταβλητότητας (αβεβαιότητας), ακόμη και κατά την τρέχουσα περίοδο της κρίσης χρέους. Τα ομόλογα των περιφερειακών χωρών που βρίσκονται σε μηχανισμό στήριξης διαχέουν τις μεταβολές των τιμών τους προς τα άλλα τμήματα της αγοράς μόνο κατά την περίοδο 2011-2012, ενώ η μετάδοση της αβεβαιότητας προς τις άλλες αγορές φαίνεται να είναι διαχρονική. Τέλος, αναδεικνύεται ο σημαντικός ρόλος της αγοράς χρήματος στη διάχυση της αβεβαιότητας κατά τα αρχικά στάδια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης.

A financial systemic stress index for Greece
(Ένας δείκτης συστημικής χρηματοπιστωτικής πίεσης για την Ελλάδα)

Δοκίμιο εργασίας No. 155
Dimitrios P. Louzis and Angelos T. Vouldis

Το δοκίμιο προτείνει την κατασκευή ενός Δείκτη Συστημικής Χρηματοπιστωτικής Πίεσης (ΔΣΧΠ) που μετρά το επίπεδο συστημικής πίεσης στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η μεθοδολογία βασίζεται στην πρόταση των Hollo et al. (2012), η οποία λαμβάνει υπόψη τη συστημική φύση της χρηματοπιστωτικής πίεσης χρησιμοποιώντας χρονικά μεταβαλλόμενες συσχετίσεις μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών. Στη συνέχεια, οι μεταβλητές αυτές συναθροίζονται σε έναν δείκτη, εφαρμόζοντας τεχνικές από τη θεωρία χαρτοφυλακίου.

Η ιδέα πίσω από αυτή την προσέγγιση είναι ότι η συστημική πίεση τείνει να είναι μεγαλύτερη όταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα βρίσκεται σε συνθήκες εκτεταμένης αστάθειας, στη διάρκεια της οποίας πολλές από τις συνιστώσες του βρίσκονται υπό πίεση και τείνουν να κινούνται μαζί, δηλ. αυξάνεται η συσχέτισή τους. Για το λόγο αυτό η μελέτη χρησιμοποιεί πολυμεταβλητά υποδείγματα GARCH, ώστε να αποτυπώσει τις αλλαγές στις συσχετίσεις μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών του συστήματος. Επίσης, χρησιμοποιεί μεταβλητές τόσο από την αγορά όσο και από στοιχεία ισολογισμών τρα-

πεζών, οι οποίες και συναθροίζονται σε έναν δείκτη εφαρμόζοντας τη θεωρία χαρτοφυλακίου. Τα εμπειρικά αποτελέσματα δείχνουν ότι ο ΔΣΧΠ μπορεί να αποτυπώσει με ακρίβεια τόσο τα γεγονότα χρηματοπιστωτικής κρίσης, όπως αυτά αξιολογήθηκαν μέσω ερωτηματολογίου, όσο και τη συστημική πίεση στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Price setting practices in Greece: evidence from a small-scale firm-level survey (Τιμολογιακή πολιτική στην Ελλάδα: ευρήματα από μια μικρής κλίμακας έρευνα πεδίου)

Δοκίμιο εργασίας No. 156
Daphne Nicolitsas

Το άρθρο αποτυπώνει την τιμολογιακή πολιτική 400 επιχειρήσεων που λειτουργούν στην Ελλάδα, με βάση τις απαντήσεις τους σε σχετική έρευνα. Οι απαντήσεις των επιχειρήσεων δείχνουν ότι: α) ένα μικρό ποσοστό επιχειρήσεων μεταβάλλει τις τιμές των προϊόντων συχνότερα από μια φορά το χρόνο, β) δεν υπάρχει συγχρονισμός των επιχειρήσεων στις μεταβολές των τιμών, γ) οι τιμές ανταποκρίνονται ταχύτερα σε αυξήσεις του κόστους παραγωγής από ό,τι σε μειώσεις του και δ) οι επιχειρήσεις προσαρμόζουν τις τιμές τους ταχύτερα όταν μεταβάλλεται το κόστος παραγωγής από ό,τι όταν υποχωρεί η ζήτηση. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνουν τις κλαδικές διαφοροποιήσεις στην τιμολογιακή πολιτική, οι οποίες τεκμηριώνονται και για άλλες χώρες. Με βάση τα παραπάνω ευρήματα, η πληθώρα μικρών επιχειρήσεων και η διάρθρωση της οικονομικής δραστηριότητας (υψηλό ποσοστό επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται στον τουρισμό και στην παροχή υπηρεσιών προς τον επιχειρηματικό τομέα) πιθανόν συνετέλεσαν στην εμμονή, μέχρι πρόσφατα, του πληθωρισμού στην Ελλάδα.

Investment strategy and Greek shipping earnings: exploring the pre- and post-"ordering-frenzy" period (Επενδυτική στρατηγική και ναυτιλιακά κέρδη για την ελληνική οικονομία: διερεύνηση πριν και μετά τη "φρενήρη" περίοδο παραγγελιών)

Δοκίμιο εργασίας No. 157
Zacharias G. Bragoudakis, Stelios T. Panagiotou and Helen A. Thanopoulou

Η εισροή των εσόδων από τη ναυτιλία από τον κορυφαίο στόλο του κόσμου έχει κρίσιμη σημασία για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Μετά τον μοιραίο Σεπτέμβριο του 2008, το εύρος και η ταχύτητα μεταβολής των ναύλων, σε συνδυασμό με το γενικότερο οικονομικό και πιστωτικό κλίμα, είχαν σημαντικό αντίκτυπο στις ελληνικές εισπράξεις από τη ναυτιλία. Η εργασία διερευνά τόσο τις μακροπρόθεσμες όσο και τις βραχυπρόθεσμες αντιδράσεις των ροών (εισπράξεις/δαπάνες) από τη ναυτιλία στο ελληνικό ισοζύγιο πληρωμών. Επίσης, διερευνά την αλλαγή στην επενδυτική στρατηγική των ελλήνων εφοπλιστών από το 2006 και μετά. Το άρθρο παρουσιάζει τις εκτιμήσεις των επιδράσεων στις ναυτιλιακές ροές κάποιων καθοριστικών παραγόντων όπως η πορεία του ναυλο-δείκτη, το υπόλοιπο των δανείων που αφορούν τη ναυτιλία και τον δείκτη τιμών μεταχειρισμένων πλοίων. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος DOLS για την εκτίμηση της σχέσης συνολοκλήρωσης που οδηγεί σε ορθογώνια σφάλματα σε ολόκληρο το φάσμα της στοχαστικής διαδικασίας. Τα εμπειρικά ευρήματα υποστηρίζουν την αλλαγή της επενδυτικής συμπεριφοράς στην ελληνική ναυτιλία μετά το 2006. Οι εισροές (εισπράξεις) και οι εκροές

(δαπάνες) τείνουν να καθορίζονται εν μέρει από τις ταμειακές/χρηματοοικονομικές ροές των εταιριών που συμμετέχουν στον δείκτη Πωλήσεων και Αγορών S&P στη ναυλαγορά, όπως φαίνεται και από τη θετική σχέση που υπάρχει με το επίπεδο των ναύλων.

Financial soundness indicators and financial crisis episodes
(Δείκτες χρηματοπιστωτικής σταθερότητας και χρηματοπιστωτικές κρίσεις)

Δοκίμιο εργασίας No. 158
Maria Th. Kasselaki and Athanasios O. Tagkalakis

Η παρούσα μελέτη, βασιζόμενη σε προηγούμενες ερευνητικές εργασίες του ΔΝΤ —π.χ. Babihuga (2007), Cihak and Schaeck (2007, 2010)— εξετάζει (σε μια ομάδα χωρών του ΟΟΣΑ) τη σχέση μεταξύ δεικτών χρηματοπιστωτικής σταθερότητας που αφορούν το σύνολο του τραπεζικού συστήματος κάθε χώρας (όπως έχουν συλλεχθεί από το ΔΝΤ) και χρηματοπιστωτικών κρίσεων, λαμβάνοντας υπόψη μια σειρά μακροοικονομικών και δημοσιονομικών μεταβλητών.

Τα βασικά της ευρήματα είναι τα ακόλουθα: σε περιόδους έντονης οικονομικής κρίσης αυξάνονται οι δείκτες κεφαλαιακής επάρκειας σύμφωνα με τις επιταγές των εποπτικών αρχών, κατά περίπου 0,5-0,6 εκατοστιαίες μονάδες όπως και στην περίπτωση των Cihak and Schaeck (2010), το ποσοστό των μη εξυπηρετούμενων δανείων αυξάνεται κατά μέσο όρο κατά 0,5-0,6 εκ.μ. στη βραχυχρόνια και κατά 3,0-4,6 εκ.μ. στη μακροχρόνια περίοδο, οι προβλέψεις των τραπεζών για πιθανές μελλοντικές ζημίες μειώνονται σημαντικά (κατά 12,3-18,8 εκ.μ.), ενώ δραματική είναι η υποχώρηση της κερδοφορίας του τραπεζικού συστήματος.

Τα ευρήματα αυτά αναδεικνύουν τους πιθανούς κινδύνους για τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα που οφείλονται στην ευπάθεια του τραπεζικού συστήματος σε περιόδους οικονομικών κρίσεων. Θα πρέπει να συνδεθούν με τα ευρήματα των Adrian and Shin (2009, 2010), οι οποίοι προτείνουν ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη τα συνολικά μεγέθη του τραπεζικού συστήματος στη μακροοικονομική ανάλυση, προκειμένου να βελτιωθεί η άσκηση της νομισματικής πολιτικής. Εναλλακτικά, απαιτείται στενή συνεργασία μεταξύ των νομισματικών, δημοσιονομικών και εποπτικών αρχών προκειμένου να περιορίζονται οι κίνδυνοι που προέρχονται από τον χρηματοπιστωτικό τομέα.

The asymmetric effect of income on import demand in Greece
(Η ασύμμετρη επίδραση του εισοδήματος στη ζήτηση εισαγωγών στην Ελλάδα)

Δοκίμιο εργασίας No. 159
Ioanna C. Bardakas

Η μελέτη παρουσιάζει εμπειρικές αποδείξεις που τεκμηριώνουν την άποψη ότι υπάρχει σημαντική ασυμμετρία στην εισοδηματική ελαστικότητα των ελληνικών εισαγωγών. Χρησιμοποιώντας πολυμεταβλητές μεθόδους συνολοκλήρωσης για την εκτίμηση της μακροχρόνιας συνάρτησης εισαγωγών, παράγονται βραχυχρόνιες εξισώσεις εισαγωγών διόρθωσης σφάλματος που διαχωρίζουν τις εισοδηματικές ελαστικότητες για περιόδους που το εισόδημα αυξάνεται και για περιόδους που μειώνεται. Τα εμπειρικά αποτελέσματα δεί-

χνουν ότι οι εισαγωγές αντιδρούν εντονότερα στην αύξηση του εισοδήματος από ό,τι στη μείωσή του.

Συγκεκριμένα, η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς την αύξηση του εισοδήματος είναι σημαντικά πάνω από τη μονάδα (1,32), ενώ η ελαστικότητα της ζήτησης ως προς τη μείωση του εισοδήματος είναι κάτω από τη μονάδα (0,47), όταν στις ανεξάρτητες μεταβλητές συμπεριλαμβάνεται η χρησιμοποίηση του παραγωγικού δυναμικού. Αν στην ανάλυση δεν περιλαμβάνεται η παραπάνω μεταβλητή, οι ελαστικότητες της ζήτησης ως προς την αύξηση και τη μείωση του εισοδήματος είναι αντίστοιχα 1,46 και 0,69. Αυτό το θεωρητικό επιχείρημα, που επιβεβαιώνεται εμπειρικά, εξηγεί την πρόσφατη αργή προσαρμογή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών της Ελλάδος μετά από 5 έτη ύφεσης.

Σημαντικό επαγωγικό συμπέρασμα της παραπάνω ασυμμετρίας είναι ότι μια συνεχιζόμενη αύξηση των εισοδημάτων θα οδηγούσε σε συνεχή αύξηση των εισαγωγών, προκαλώντας ένα συνεχώς διευρυνόμενο έλλειμμα στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Για να αποφευχθεί μια τέτοια εξέλιξη, απαραίτητη είναι η υλοποίηση διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων —όπως η ενίσχυση των ξένων άμεσων επενδύσεων και η υποκατάσταση των εισαγωγών— που θα βοηθήσουν να αποκατασταθεί η ισορροπία στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών.

The impact of immigration on the employment and wages of native workers
(Η επίδραση της μετανάστευσης στην απασχόληση και τους μισθούς των ημεδαπών εργαζομένων)

Δοκίμιο εργασίας No. 160
Andri Chassamboulli and Theodore Palivos

Η μελέτη εξετάζει την επίδραση που είχε στα μεγέθη της αγοράς εργασίας η εισροή ανειδίκευτων μεταναστών που παρατηρήθηκε στην Ελλάδα την περίοδο 2000-2007. Χρησιμοποιείται ένα υπόδειγμα αναζήτησης και σύζευξης, όπου τριβές αναζήτησης στην αγορά εργασίας δημιουργούν ανεργία. Αυτό το θεωρητικό πλαίσιο έχει το πλεονέκτημα ότι λαμβάνει υπόψη την επίδραση της μετανάστευσης στα κίνητρα για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και επομένως στους μισθούς και τη διαθεσιμότητα θέσεων εργασίας. Επίσης, το υπόδειγμα ενσωματώνει ετερογένεια δεξιοτήτων στο εργατικό δυναμικό και διαφορές ως προς την επιδότηση της ανεργίας (κόστος αναζήτησης εργασίας) μεταξύ ημεδαπών και ξένων εργαζομένων.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι ειδικευμένοι ημεδαποί εργαζόμενοι, οι οποίοι λειτουργούν συμπληρωματικά με τους μετανάστες, ωφελούνται τόσο σε όρους μισθών όσο και σε όρους απασχόλησης. Από την άλλη πλευρά, για τους ανειδίκευτους εργαζομένους, οι οποίοι ανταγωνίζονται τους μετανάστες, τα αποτελέσματα είναι ασαφή και εξαρτώνται από την ύπαρξη (ή όχι) κατώτατου μισθού αλλά και από τον τρόπο διαμόρφωσης του κατώτατου μισθού. Συγκεκριμένα, όταν ο μισθός που λαμβάνουν είναι αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης, οι ανειδίκευτοι εργάτες ζημιώνονται από τη μετανάστευση σε όρους μισθού αλλά κερδίζουν σε όρους απασχόλησης. Αντίθετα, όταν λαμβάνουν έναν θεσπισμένο κατώτατο μισθό που συνδέεται με αυτόν των ειδικευμένων εργαζομένων, οι ανειδίκευτοι ωφελούνται σε όρους μισθού αλλά ζημιώνονται σε όρους απασχόλησης. Τέλος, όταν ο κατώτατος μισθός των ανειδίκευτων εργαζομένων καθορίζεται αυτόματα ως σταθερό ποσοστό του μέσου μισθού σε όλη την οικονομία, προκύπτει αρνητική επίδραση για τον μισθό τους και ασαφές αποτέλεσμα όσον αφορά την απασχόλησή τους.

Oil price shocks and stock market volatility: evidence from European data
(Διαταραχές των τιμών του πετρελαίου και μεταβλητότητα του χρηματιστηρίου: ενδείξεις από ευρωπαϊκά στοιχεία)

Δοκίμιο εργασίας No. 161
Stavros Degiannakis, George Filis and Renatas Kizys

Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας των οικονομικών της ενέργειας ασχολείται με την επίδραση των διαταραχών της τιμής του πετρελαίου στις χρηματιστηριακές αποδόσεις, χωρίς ωστόσο να έχει αποσαφηνιστεί έως τώρα κατά πόσον οι διαταραχές της τιμής του πετρελαίου επηρεάζουν τη μεταβλητότητα του χρηματιστηρίου. Η παρούσα μελέτη δίνει απάντηση στο παραπάνω ερώτημα εστιάζοντας στην ευρωπαϊκή χρηματιστηριακή αγορά. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, οι διαταραχές της τιμής του πετρελαίου πηγάζουν από αλλαγές στην προσφορά πετρελαίου, αλλαγές στη συνολική ζήτηση, ή από ιδιοσυγκρασιακούς λόγους. Η μελέτη λαμβάνει υπόψη τις διαφορετικές πηγές διαταραχών της τιμής του πετρελαίου και εξετάζει αν αυτές επιδρούν στη μεταβλητότητα του γενικού δείκτη του ευρωπαϊκού χρηματιστηρίου (EUROSTOXX 50), καθώς και στη μεταβλητότητα 10 επιμέρους δεικτών. Λαμβάνονται υπόψη τρεις διαφορετικές μετρήσεις της μεταβλητότητας (δεσμευμένη, πραγματοποιηθείσα και τεκμαρτή μεταβλητότητα). Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι διαταραχές της τιμής του πετρελαίου που οφείλονται σε μεταβολές της προσφοράς ή σε ιδιοσυγκρασιακούς λόγους δεν επηρεάζουν τη μεταβλητότητα του EUROSTOXX 50, ενώ αντίθετα οι διαταραχές της τιμής του πετρελαίου λόγω μεταβολών της συνολικής ζήτησης οδηγούν σε πτώση της μεταβλητότητας του δείκτη (αυτό ισχύει και για τα τρία μέτρα μεταβλητότητας). Τα αποτελέσματα είναι ίδια και για τη μεταβλητότητα των επιμέρους ευρωπαϊκών δεικτών.

How labour market regulation shapes bank performance in EU-15 countries?
(Πώς επηρεάζει το θεσμικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας την αποτελεσματικότητα των τραπεζών σε 15 χώρες της ΕΕ;)

Δοκίμιο εργασίας No. 162
Anastasia Koutsomanoli-Filippaki and Emmanuel Mamatzakis

Το ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα διανύει περίοδο σημαντικών διαρθρωτικών αλλαγών και μεταρρυθμίσεων, ως συνέπεια και της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Σε ένα περιβάλλον μακροοικονομικής αβεβαιότητας, που έχει επηρεάσει σημαντικά τις προοπτικές κερδοφορίας των ευρωπαϊκών τραπεζών, η εφαρμογή μέτρων για τη μείωση του λειτουργικού κόστους των τραπεζικών ιδρυμάτων έχει έρθει επιτακτικά στο προσκήνιο. Παρ' όλα αυτά, το θεσμικό πλαίσιο που επηρεάζει τη δυνατότητα των τραπεζών να μειώσουν το κόστος εργασίας τους, το οποίο αποτελεί σημαντικό μέρος του μη επιτοκιακού τους κόστους, δεν έχει μελετηθεί επαρκώς.

Η παρούσα μελέτη εξετάζει κατά πόσον το θεσμικό πλαίσιο της αγοράς εργασίας επηρεάζει την αποτελεσματικότητα κόστους των ευρωπαϊκών τραπεζών και συγκεκριμένα τη δυνατότητά τους να μειώσουν τις αμοιβές προσωπικού. Έρχεται να συμπληρώσει την υπάρχουσα βιβλιογραφία, η οποία έχει δείξει ότι το νομοθετικό πλαίσιο γενικότερα επηρεάζει την αποτελεσματικότητα του τραπεζικού συστήματος, χωρίς όμως να έχει μελετηθεί έως τώρα η νομοθεσία της αγοράς εργασίας.

Τα αποτελέσματα δείχνουν μια αρνητική σχέση μεταξύ απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας και αποτελεσματικότητας των τρα-

πεζών. Ωστόσο, όταν εξετάζουμε την επίπτωση των επιμέρους στοιχείων του δείκτη απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας στην αποτελεσματικότητα των τραπεζών, βρίσκουμε σημαντικές διαφοροποιήσεις. Αναλυτικότερα, τα αποτελέσματα καταδεικνύουν ότι η απελευθέρωση του κατώτατου μισθού, του θεσμικού πλαισίου για τις απολύσεις και τις προσλήψεις και της νομοθεσίας για το κόστος των απολύσεων μπορούν να έχουν θετική επίδραση στην αποτελεσματικότητα κόστους των τραπεζών.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΡΘΡΩΝ ΠΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΘΗΚΑΝ ΣΕ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

Μπούτος Γιάννης, "Οικονομική σταθεροποίηση και αναπτυξιακές προοπτικές", τεύχος 3, Φεβρουάριος 1994.

Παπαδήμος Λουκάς, "Ανάπτυξη με σταθερότητα: ο ρόλος της νομισματικής πολιτικής", τεύχος 5, Μάρτιος 1995.

Βορίδης Ηρακλής, "Η ειδική φύση των τραπεζών και ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής: Επισκόπηση της πρόσφατης βιβλιογραφίας", τεύχος 5, Μάρτιος 1995.

Κυριακόπουλος Παναγιώτης, Μόσχος Δημήτριος και Φιλιππίδης Αναστάσιος, "Μέσα άσκησης νομισματικής πολιτικής από την Τράπεζα της Ελλάδος", τεύχος 6, Νοέμβριος 1995.

Παπαγεωργίου Γιώργος, Χαραλαμπίδης Μιχάλης και Χαρδούβελης Γκίκας, "Μετάβαση στο ενιαίο νόμισμα: Προκλήσεις και προοπτικές για τα πιστωτικά ιδρύματα", τεύχος 6, Νοέμβριος 1995.

Καράμπαλης Νίκος, "Η εναρμόνιση των Δεικτών Τιμών Καταναλωτή των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης", τεύχος 7, Μάρτιος 1996.

Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου, Γραφείο Μελέτης, Σχεδιασμού και Ανάπτυξης Εργασιών, "Αγορές κρατικών χρεογράφων", τεύχος 7, Μάρτιος 1996.

Saccomanni Fabrizio, "Ευκαιρίες και προκλήσεις κατά την πορεία προς την ευρωπαϊκή νομισματική ενοποίηση", τεύχος 7, Μάρτιος 1996.

Παπαδήμος Λουκάς, "Προκλήσεις για τη νομισματική πολιτική κατά την πορεία προς την ΟΝΕ", τεύχος 8, Νοέμβριος 1996.

Διεύθυνση Πληροφορικής και Οργάνωσης, "Εξελίξεις στα συστήματα πληρωμών στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Το διευρωπαϊκό σύστημα πληρωμών TARGET και το ελληνικό σύστημα ΕΡΜΗΣ", τεύχος 8, Νοέμβριος 1996.

Gibson Heather και Μπρισίμης Σοφοκλής, "Νομισματική πολιτική, εισροές κεφαλαίων και αποκλιμάκωση του πληθωρισμού στην Ελλάδα", τεύχος 9, Μάρτιος 1997.

Σαμπεθάι Ισαάκ, "Από τις συμβατικές αποδοχές στο κόστος εργασίας: Εισοδηματική πολιτική, συλλογικές διαπραγματεύσεις και πληθωρισμός (1991-96)", τεύχος 9, Μάρτιος 1997.

Ζόνζηλος Νίκος και Hall S. G., "Δυνητική παραγωγή, τρέχουσα παραγωγή και πληθωρισμός στην Ελλάδα", τεύχος 9, Μάρτιος 1997.

Παντελίδης Ευάγγελος, "Η νέα μεθοδολογία κατάρτισης του ισοζυγίου πληρωμών της Τράπεζας της Ελλάδος", τεύχος 9, Μάρτιος 1997.

Παπαδήμος Λουκάς, "Η παγκοσμιοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών και η άσκηση της οικονομικής και νομισματικής πολιτικής", τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.

Καστρισιανάκης Ευστράτιος και Μπρισίμης Σοφοκλής, "Λειτουργεί ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής μέσω των πιστώσεων στην ελληνική οικονομία;", τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.

Gibson Heather, "Η σχέση του χρηματοπιστωτικού συστήματος με την πραγματική οικονομία", τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.

Παπαπέτρου Ευαγγελία και Χονδρογιάννης Γιώργος, "Η αιτιώδης σχέση τιμών καταναλωτή και τιμών χονδρικής πώλησης στην Ελλάδα", τεύχος 10, Δεκέμβριος 1997.

Hardy Daniel και Συμιγιάννης Γιώργος, "Ανταγωνισμός και αποτελεσματικότητα στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα", τεύχος 11, Ιούνιος 1998.

Gibson Heather και Μπρισίμης Σοφοκλής, "Παρέχει η καμπύλη αποδόσεων πληροφόρηση για τον πληθωρισμό;", τεύχος 11, Ιούνιος 1998.

Πανταζίδης Στέλιος, "Πληθωρισμός, επενδύσεις και οικονομική μεγέθυνση στην Ελλάδα", τεύχος 11, Ιούνιος 1998.

Μητράκος Θεόδωρος, "Η συμβολή των επιμέρους εισοδημάτων στη διαμόρφωση της συνολικής ανισότητας", τεύχος 11, Ιούνιος 1998.

Γκαργκάνας Χ. Νικόλαος, "Ελλάδα και ΟΝΕ: προοπτικές και προκλήσεις", τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.

Βουμβάκη Φραγκίσκα, Μπρισίμης Σοφοκλής και Σιδέρης Δημήτρης, “Η ισοτιμία των αγοραστικών δυνάμεων ως μακροχρόνια σχέση: εμπειρική διερεύνηση για την Ελλάδα”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.
Μανασσάκη Άννα , “Οι εισροές κοινοτικών πόρων στην Ελλάδα: ιστορική αναδρομή και προοπτικές”, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1998.
Λαζαρέτου Σοφία, “Η δραχμή στα μεταλλικά νομισματικά καθεστώτα: διδάγματα από το παρελθόν”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
Χονδρογιάννης Γιώργος, “Η αιτιώδης σχέση δημόσιων δαπανών και δημόσιων εσόδων στην Ελλάδα”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
Μητράκος Θεόδωρος και Τσακλόγλου Πάνος, “Η αναδιανεμητική επίδραση των ειδικών φόρων κατανάλωσης”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
Ντέλλας Χάρης, “Η στρατηγική νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ και η μεταβλητότητα των μακροοικονομικών μεγεθών στην Ελλάδα”, τεύχος 13, Ιούλιος 1999.
Παπάζογλου Χρήστος, “Πραγματική συναλλαγματική ισοτιμία και οικονομική δραστηριότητα: είναι απαραίτητα συσταλτική η πολιτική της περιορισμένης διολίσθησης της δραχμής;”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
Gibson Heather και Λαζαρέτου Σοφία, “Πρόδρομοι δείκτες του πληθωρισμού στην Ελλάδα και αξιολόγηση της προβλεπτικής τους ικανότητας”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
Καραπαππάς Ανδρέας και Μηλιώνης Αλέξανδρος, “Εκτίμηση και ανάλυση του εξωτερικού χρέους του ιδιωτικού τομέα”, τεύχος 14, Δεκέμβριος 1999.
Παπαδήμος Λουκάς, “Από τη δραχμή στο ευρώ”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
Ζόνζηλος Νίκος, “Η καμπύλη Phillips της ελληνικής οικονομίας και το διαχρονικά μεταβαλλόμενο NAIRU”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
Πανταζίδης Στέλιος, “Η διατηρησιμότητα του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
Χονδρογιάννης Γιώργος, “Διερεύνηση της αιτιώδους σχέσης μεταξύ τιμών και μισθών στην Ελλάδα”, τεύχος 15, Ιούλιος 2000.
Σαμπεθάι Ισαάκ, “Η ελληνική αγορά εργασίας: χαρακτηριστικά, προβλήματα και πολιτικές (με έμφαση στην ευελιξία της αγοράς εργασίας και στην καταπολέμηση της ανεργίας σε συνθήκες μη πληθωριστικής ανάπτυξης)”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
Μπρισίμη Δήμητρα και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Το πρόβλημα της ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
Μπαρδάκα Ιωάννα, “Χρηματοπιστωτική απελευθέρωση, περιορισμοί ρευστότητας και ιδιωτική κατανάλωση στην Ελλάδα”, τεύχος 16, Δεκέμβριος 2000.
Λαζαρέτου Σοφία και Μπρισίμης Σοφοκλής, “Δημοσιονομικοί κανόνες και σταθεροποιητική πολιτική στη ζώνη του ευρώ”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
Λώλος Σαράντης-Ευάγγελος, “Ευρωπαϊκοί διαρθρωτικοί πόροι: ο ρόλος τους στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
Παπάζογλου Χρήστος, “Περιφερειακή οικονομική ενοποίηση και εισροή ξένων άμεσων επενδύσεων: η ευρωπαϊκή εμπειρία”, τεύχος 17, Ιούλιος 2001.
Γκαργκάνας Χ. Νικόλαος, “Το μέλλον της Ευρώπης και η ΟΝΕ”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
Μπρισίμης Σοφοκλής και Παπαδοπούλου Δάφνη-Μαρίνα, “Η εισαγωγή του ευρώ σε φυσική μορφή στην Ελλάδα”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
Ζόνζηλος Νίκος, “Ο μηχανισμός μετάδοσης της νομισματικής πολιτικής: τα αποτελέσματα πειράματος της ΕΚΤ για την Ελλάδα”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
Καμπέρογλου Νίκος, Μπρισίμης Σοφοκλής και Συμιγιάννης Γιώργος, “Διαφορές ως προς τα χαρακτηριστικά των τραπεζών και η σημασία τους για τη μετάδοση της νομισματικής πολιτικής”, τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.

Τσαβέας Νίκος, "Συναλλαγματικά καθεστώτα και συναλλαγματική πολιτική στη Νοτιοανατολική Ευρώπη", τεύχος 18, Δεκέμβριος 2001.
Gibson Heather και Δεμέναγας Νίκος, "Ο ανταγωνισμός στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα: εμπειρική μελέτη για την περίοδο 1993-1999", τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
Χονδρογιάννης Γιώργος, "Ιδιωτική αποταμίευση στην Ελλάδα: οικονομικοί και δημογραφικοί προσδιοριστικοί παράγοντες", τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
Γκατζώνας Ευθύμιος και Νόνικα Καλλιόπη, "Χαρακτηριστικά αποδεκτών τίτλων και διαχείριση ενεχύρου στο πλαίσιο της χρηματοδότησης των πιστωτικών ιδρυμάτων από τις κεντρικές τράπεζες", τεύχος 19, Ιούλιος 2002.
Βορίδης Ηρακλής, Αγγελοπούλου Ελένη και Σκοτίδα Ιφιγένεια, "Η νομισματική πολιτική μέσα από τα κείμενα της Τράπεζας της Ελλάδος 1990-2000", τεύχος 20, Ιανουάριος 2003.
Καπλάνογλου Γεωργία και Newbery David, "Οι αναδιανεμητικές επιδράσεις της έμμεσης φορολογίας στην Ελλάδα", τεύχος 21, Ιούλιος 2003.
Παπαπέτρου Ευαγγελία, "Μισθολογικές διαφορές μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα στην Ελλάδα", τεύχος 21, Ιούλιος 2003.
Αθανάσογλου Παναγιώτης και Μπρισίμης Σοφοκλής, "Η επίδραση των συγχωνεύσεων και εξαγορών στην αποτελεσματικότητα των τραπεζών στην Ελλάδα", τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
Λαζαρέτου Σοφία, "Νομισματικό σύστημα και μακροοικονομική πολιτική στην Ελλάδα: 1833-2003", τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, "Εναλλακτικοί τρόποι μέτρησης του πληθωρισμού", τεύχος 22, Ιανουάριος 2004.
Παπασπύρου Θεόδωρος, "Τα νέα κράτη-μέλη της ΕΕ και στρατηγικές για την ΟΝΕ: ο ρόλος του Μηχανισμού Συναλλαγματικών Ισοτιμιών ΙΙ (ΜΣΙ ΙΙ)", τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
Μητράκος Θεόδωρος, "Εκπαίδευση και οικονομικές ανισότητες", τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
Παπαπέτρου Ευαγγελία, "Μισθολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών στην Ελλάδα", τεύχος 23, Ιούλιος 2004.
Gibson Heather, "Η κερδοφορία των ελληνικών τραπεζών: πρόσφατες εξελίξεις", τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
Αθανάσογλου Παναγιώτης, Ασημακόπουλος Ιωάννης και Γεωργίου Ευαγγελία, "Η επίδραση των ανακοινώσεων συγχωνεύσεων και εξαγορών στις αποδόσεις των μετοχών των τραπεζών στην Ελλάδα", τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
Ζωγραφάκης Σταύρος και Μητράκος Θεόδωρος, "Η αναδιανεμητική επίδραση του πληθωρισμού στην Ελλάδα", τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
Θεοδοσίου Ιωάννης και Πουλιάκας Κωνσταντίνος, "Κοινωνικοοικονομικές διαφορές ως προς την εργασιακή ικανοποίηση των υψηλά και των χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων στην Ελλάδα", τεύχος 24, Ιανουάριος 2005.
Γκαργκάνας Χ. Νικόλαος, "Η προσαρμογή στην ενιαία νομισματική πολιτική της ΕΚΤ", τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
Μητράκος Θεόδωρος, Συμιγιάννης Γεώργιος και Τζαμουράνη Παναγιώτα, "Το χρέος των ελληνικών νοικοκυριών: ενδείξεις από μία δειγματοληπτική έρευνα", τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
Νικολίτσα Δάφνη, "Κατά κεφαλήν εισόδημα, παραγωγικότητα και συμμετοχή στην αγορά εργασίας: οι εξελίξεις στην ελληνική οικονομία", τεύχος 25, Αύγουστος 2005.
Νικολίτσα Δάφνη, "Η συμμετοχή των γυναικών στην ελληνική αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες", τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.
Ζόνζηλος Νίκος και Μητράκος Θεόδωρος, "Διερεύνηση των επιδράσεων των εξωγενών διαταραχών στην εμμονή και τη δυναμική του πληθωρισμού: μια μακροοικονομική προσέγγιση για την Ελλάδα", τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.

Αθανάσογλου Παναγιώτης, Ασημακόπουλος Ιωάννης και Συριόπουλος Κωνσταντίνος, "Εξωτερική χρηματοδότηση, ανάπτυξη και κεφαλαιακή δομή των επιχειρήσεων του Χρηματιστηρίου Αθηνών", τεύχος 26, Ιανουάριος 2006.

Μητράκος Θεόδωρος και Νικολίτσα Δάφνη, "Η διάρκεια της ανεργίας στην Ελλάδα: εξελίξεις και χαρακτηριστικά", τεύχος 27, Ιούλιος 2006.

Καλφάογλου Φαίδων, "Άσκηση προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα", τεύχος 27, Ιούλιος 2006.

Παντελίδης Θ. Ευάγγελος και Κουβατσέας Α. Γεώργιος, "΄Ερευνα συνόρων για την ταξιδιωτική δαπάνη: μεθοδολογία – παρουσίαση και αξιολόγηση αποτελεσμάτων 2003-2005", τεύχος 27, Ιούλιος 2006.

Βλασόπουλος Θωμάς και Μπρισίμης Σοφοκλής, "Προσδιοριστικοί παράγοντες των τραπεζικών επιτοκίων και συγκρίσεις μεταξύ Ελλάδος και ζώνης του ευρώ", τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.

Συμιγιάννης Γεώργιος και Τζαμουράνη Παναγιώτα, "Δανεισμός και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των νοικοκυριών: αποτελέσματα από τις δειγματοληπτικές έρευνες της Τράπεζας της Ελλάδος", τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.

Παπαπέτρου Ευαγγελία, "Εκπαίδευση, αγορά εργασίας και μισθολογικές διαφορές στην Ελλάδα", τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.

Χριστοδουλάκης Γεώργιος, "Η εξέλιξη των πιστωτικών κινδύνων: φαινόμενα, μέθοδοι και διαχείριση", τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.

Καράμπαλης Νικόλαος και Κοντέλης Ευριπίδης, "Η μέτρηση του πληθωρισμού στην Ελλάδα", τεύχος 28, Φεβρουάριος 2007.

Καπόπουλος Παναγιώτης και Λαζαρέτου Σοφία, "Η παρουσία και ο ρόλος των ξένων τραπεζών: η εμπειρία των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην περίοδο μετάβασης", τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.

Νικολίτσα Δάφνη , "Η συμμετοχή των νέων στην ελληνική αγορά εργασίας: εξελίξεις και προσκόμματα", τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.

Αλμπάνη Κ. Μαρία, Ζόνζηλος Γ. Νίκος και Μπραγουδάκης Γ. Ζαχαρίας, "΄Ενα λειτουργικό πλαίσιο για τη βραχυχρόνια πρόβλεψη του πληθωρισμού", τεύχος 29, Οκτώβριος 2007.

Ασημακόπουλος Γ. Ιωάννης, Μπρισίμης Ν. Σοφοκλής και Ντελής Δ. Μάνθος, "Η αποτελεσματικότητα του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και οι προσδιοριστικοί της παράγοντες", τεύχος 30, Μάιος 2008.

Μπαλφούσια Χιόνα, "Χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση: το Χρηματιστήριο Αθηνών στην ευρωπαϊκή χρηματοπιστωτική αγορά", τεύχος 30, Μάιος 2008.

Μητράκος Θεόδωρος, "Παιδική φτώχεια: πρόσφατες εξελίξεις και προσδιοριστικοί παράγοντες", τεύχος 30, Μάιος 2008.

Ασημακόπουλος Ιωάννης, Λαλούντας Διονύσης και Συριόπουλος Κωνσταντίνος, "Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της επιβίωσης των επιχειρήσεων στο Χρηματιστήριο Αθηνών", τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.

Πέτρουλας Παύλος, "Ξένες άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα", τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.

Αναστασάτος Τάσος και Μάνου Κωνσταντίνα, "Κερδοσκοπικές επιθέσεις στη δραχμή και η μετάβαση στο ευρώ", τεύχος 31, Νοέμβριος 2008.

Μητράκος Θεόδωρος και Συμιγιάννης Γεώργιος, "Προσδιοριστικοί παράγοντες του δανεισμού και της χρηματοοικονομικής πίεσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα", τεύχος 32, Μάιος 2009.

Παπάζογλου Χρήστος, "Είναι πράγματι χαμηλή η εξαγωγική επίδοση της Ελλάδος;", τεύχος 32, Μάιος 2009.

Ζόνζηλος Νίκος, Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Παύλου Γεωργία, "Ανάλυση των αναθεωρήσεων των προκαταρκτικών (flash) εκτιμήσεων των τριμηνιαίων εθνικών λογαριασμών", τεύχος 32, Μάιος 2009.

Ράπανος Βασίλης και Καπλάνογλου Γεωργία , “Ανεξάρτητα δημοσιονομικά συμβούλια και ο πιθανός ρόλος τους στην Ελλάδα”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης, “Προσδιοριστικοί παράγοντες της πιθανότητας ανεργίας των νέων στην Ελλάδα, με έμφαση στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
Gibson Heather και Μπαλφούσια Χιόνα, “Πληθωρισμός και ονομαστική αβεβαιότητα: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
Μηγιάκης Πέτρος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες της συσχέτισης μετοχών-ομολόγων στην Ελλάδα”, τεύχος 33, Μάιος 2010.
Μητράκος Θεόδωρος, Τσακλόγλου Πάνος και Χολέζας Ιωάννης , “Προσδιοριστικοί παράγοντες του ύψους των μισθών στην Ελλάδα, με έμφαση στους μισθούς των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Παναγιώτου Στέλιος, “Προσδιοριστικοί παράγοντες των εισπράξεων από θαλάσσιες μεταφορές: η περίπτωση της Ελλάδος”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
Gibson Heather και Μπαλφούσια Χιόνα, “Επιδράσεις της ονομαστικής και της πραγματικής αβεβαιότητας στα βασικά μακροοικονομικά μεγέθη στην Ελλάδα”, τεύχος 34, Σεπτέμβριος 2010.
Μανεσιώτης Βασίλειος, “Αριθμητικοί δημοσιονομικοί κανόνες στην πράξη”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
Βασαρδάνη Μελίνα, “Φοροδιαφυγή στην Ελλάδα: μια γενική επισκόπηση”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
Καλφάογλου Φαίδων, “Η χρησιμότητα των ασκήσεων προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων (stress tests) για την ανάλυση της ευρωστίας των τραπεζών”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
Νικολίτσα Δάφνη, “Η ενδοεπιχειρησιακή κατάρτιση στην Ελλάδα: μια συνοπτική εικόνα”, τεύχος 35, Ιούνιος 2011.
Παπασπύρου Θεόδωρος, “Η βιωσιμότητα της οικονομικής και νομισματικής ένωσης και οι προοπτικές των οικονομιών της περιφέρειας”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
Κανελλόπουλος Κώστας, “Απασχόληση και ροές εργαζομένων στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
Καλφάογλου Φαίδων, “Το πλαίσιο της κεφαλαιακής επάρκειας των τραπεζών”, τεύχος 36, Απρίλιος 2012.
Μπραγουδάκης Ζαχαρίας και Σιδέρης Δημήτρης, “Είναι συμμετρική η προσαρμογή της λιανικής τιμής της βενζίνης στις μεταβολές της διεθνούς τιμής του πετρελαίου; Η περίπτωση της ελληνικής αγοράς καυσίμων”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
Κανελλόπουλος Ν. Κώστας, “Μέγεθος και διάρθρωση της ανασφάλιστης εργασίας”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.
Μηγιάκης Μ. Πέτρος, “Επισκόπηση των προτάσεων για κοινές ομολογιακές εκδόσεις από τα κράτη-μέλη της ζώνης του ευρώ υπό μακροχρόνια οπτική γωνία”, τεύχος 37, Δεκέμβριος 2012.

ISSN: 1105 - 8544